

MODERNÍ DEJINY

31 | 2

2023

MODERNÍ DĚJINY

31 | 2

2023

OBSAH | CONTENTS

TÉMA ČÍSLA | TOPIC OF THE ISSUE:

Public history

Úvod k tématu čísla: *Public history*
(Václav Sixta) 7

Introduction to the issue's topic: *Public history*
(Václav Sixta) 15

Kristina Broučková

Role „ledna“ v diskurzu pražského jara 23
The Role of “January” in Prague Spring’s Discourse

Lucie Česálková – Andrea Průchová Hrůzová

*Visual Culture and Hybrid Practices in Digital Public History:
Contextualizing the “Frames of Reconstruction” online
exhibition* 53

Kamil Činátl

Jak zacházejí s minulostí čtenáři historických bestsellerů?
Sonda do recepce Bílé Vody Kateřiny Tučkové 79
*How Do Readers of Historical Bestsellers Use the Past?
Case Study of the Reader Reception of Novel Bíla Voda
by Kateřina Tučková*

Karel Šima

„Jako historik vím...“: Populistická historie a paradox autority
vědy na příkladu života a díla Vlastimila Vondrušky 107
*“As a Historian I Know”: Populist History and Paradox
of Academic Authority in Case of Vlastimil Vondruška’s Life
and Work*

MATERIÁLY A DISKUZE | MATERIALS AND DISCUSSIONS

Michal Sklenář

Recenzní studie: Kateřina TUČKOVÁ, *Bílá Voda*, Praha:
Host 2022, 686 s. 139
Bílá Voda: A Review Paper

KRONIKA | CHRONICLE

Zbavit se Hitlera: Ze sklepa do muzea
*Hitler entsorgen. Vom Keller ins Museum, Haus der Geschichte
Österreich, 12. 12. 2021 – 8. 1. 2023*
(Karolína Bukovská) 167

Šestý ročník světové konference Mezinárodní federace
public history v Berlíně
*6th World Conference of International Federation
for Public History in Berlin, 16.–20. 8. 2022*
(Bohumil Melichar) 176

Třetí ročník konference Dějiny ve veřejném prostoru
(Vjačeslav Glazov, Anna Hantáková a David Rejholec) 179

RECENZE | REVIEWS

- Stephan JAEGER, *The Second World War in the Twenty-First-Century Museum. From Narrative, Memory, and Experience to Experientiality*, Berlin – Boston: De Gruyter 2020, 380 s.
(Bohumil Melichar) 185
- Peter ŠVORC – Peter KOVAL (eds.), *Multietnicita periférií – destabilizačný faktor medzivojnového Československa?*, Prešov: Prešovská univerzita 2022, 192 s.
(Vojtěch Kessler) 193
- Štěpán KORČIŠ – Zdeněk MUNZAR – Jiří PERNES, *Století ČSR v datech, souvislostech a příbězích*, Praha: Štěpán Korčíš – 3K 2022, nestr.
(Filip Binder) 197
- Jan CHADIMA, *Rudolf Slánský*, Praha: Vyšehrad 2022, 447 s.
(Matěj Bílý) 201
- Michael HAUSER (ed.), *Pražské jaro: Logika nového světa*, Praha: Filosofia 2022, 314 s.
(Ondřej Holub) 207
- Monika KABEŠOVÁ – Kateřina HRUŠKOVÁ a kol., *České, slovenské a československé dějiny 20. století, XV.*, Hradec Králové: Nakladatelství Gaudeamus (Univerzita Hradec Králové) 2022, 244 s.
(Milan Sovilj) 214
- Tereza ARNDT – Bohumil MELICHAR – Čeněk PÝCHA (eds.), *13 objektů z (ne)šťastného muzea*, Praha: Ústav pro studium totalitních režimů 2022, 336 s.
(Vojtěch Kyncl) 217

Doreen PASTOR, *Tourism and memory: visitor experiences of the Nazi and GDR past*, Abingdon: Routledge 2022, 190 s. (Václav Sixta) 223

Seznam autorů a autorek studií 231

TÉMA ČÍSLA:
TOPIC OF THE ISSUE |
PUBLIC HISTORY

Úvod k tématu čísla: *Public history*

Public history je příkladem toho, že čím rozmanitější témata a praxe výzkumné pole zahrnuje, tím intenzivnější je debata o jeho definici a vymezení. Nejčastěji se počátky public history kladou do Spojených států amerických 70. let 20. století. Tehdy se o public history uvažovalo jako o oboru, který bude vychovávat historiky a historičky schopné se uplatnit na trhu práce i mimo akademické pozice. Na tamních univerzitách začaly vznikat obory zaměřené na vzdělávání „public historians“. První oborová asociace vznikla právě v USA v roce 1979 pod názvem National Council on Public History, jež působí dodnes.¹

Od té doby se však mnoho změnilo. Zejména kultura vzpomínání, tedy všechny praktiky, kterými se různé společnosti vztahují k minulosti. V 70. letech 20. století byly hlavními médii paměti televize, rozhlas a tištěná média, jejichž recipienti byli dominantně spojeni s konkrétními národními státy. To dobře ilustruje minisérie s názvem *Holokaust*, kterou odvysílala stanice NBC ve Spojených státech amerických v roce 1978. O rok později byla série vysílána ve Spolkové republice Německo. V této zemi ji vidělo přes dvacet milionů diváků, tedy přibližně třetina všech obyvatel země. Vysílání navíc doprovázely televizní debaty historiků a diváci mohli odborníkům také volat přímo do studia.² Odvysílání provázely kontroverze a také teroristické útoky pravicových extremistů na televizní vysílače.³ Kontroverze zahrnovaly jak kritiku příliš povrchního a estetizovaného zobrazení holokaustu, tak komercializace historické tragédie či distanční výroky od samotných přeživších.

1 <https://ncph.org/>, [6. 6. 2023].

2 Vhled do dobových reakcí nabízí text uveřejněný v týdeníku *Der Spiegel* 28. 1. 1979: „Holocaust“: Die Vergangenheit kommt zurück, https://www.spiegel.de/politik/holocaust-die-vergangenheit-kommt-zurueck-a-3609aeed-0002-0001-0000-000040350860?sara_ref=re-xx-cp-sh [6. 6. 2023].

3 Annette WIEVORKA, *The Era of the Witness*, Ithaca 2006, s. 99.

Tento seriál bývá obvykle označován za jeden ze zdrojů vzniku současné globální paměti holokaustu, když k tomuto tématu přilákal pozornost široké veřejnosti. Navíc šlo o případ přenosu „amerického“ ztvárnění holokaustu do země, kde řada lidí měla zkušenost s nacismem v živé paměti a poválečná generace se začínala zajímat o osudy svých rodičů před rokem 1945. Na vlivu seriálu nic nezměnily ani kritiky ze strany přeživších či historiků.⁴ Z dnešního pohledu však praxe společného sledování jednoho seriálu diváky ve stejném čase napříč společnostmi, volání z pevné linky do televizního studia či mobilizace odborné komunity za účelem osvěty společnosti působí již jako z jiného světa.

Dnešní kultura vzpomínání není hierarchickou strukturou pro jednosměrné šíření odborných znalostí, nýbrž je hustě propojenou sítí praktik, významů a institucí, která má globální charakter.⁵ Zásadní změnu přinesly zejména digitální technologie, které demokratizovaly a decentralizovaly kulturu vzpomínání. Sledování filmů a seriálů je dnes možné jak v rámci nabídky jednotlivých televizních stanic, tak také na streamovacích platformách, kde je možné si obsah vybírat dle priorit diváka a kde se mísí aktuální produkce s nabídkou starších děl.

Kromě změny produkce a recepce audiovizuálních obrazů minulosti se také rozvíjí celá řada praktik, které vyžadují vlastní fyzickou přítomnost veřejnosti. Muzea a jejich návštěvníci se dostali do středu pozornosti odborné komunity. Rozvíjí se re-enactment, historické eventy,⁶ prodává se retro a vintage móda, opravuje se kulturní dědictví, běhá se pro Paměť národa či po trase studentského pochodu 17. listopadu 1989, či se vybírají peníze na historické projekty. Muzea pořádají veřejné sbírky předmětů do svých sbírek, archivy i jiné instituce digitalizují a zveřejňují své sbírky. Rozvíjí se neformální vzdělávání v muzeích, archivech a na památkách. S těmito a dalšími praktikami se setkáváme v rozmanitých institucionálních rámcích: od nadnárodních či celostát-

4 Tamtéž.

5 Gregor FEINDT – Félix KRAWATZEK – Daniela MEHLER – Friedemann PESTEL – Rieke TRIMČEV, *Entangled Memory: Toward a Third Wave in Memory Studies*, *History and Theory* 53, 1/2014, s. 24–44.

6 Anna KOLÁŘOVÁ, „Dudy + fezy + motocykly = Strakonice“. Oslavy výročí města jako příležitost ke konstrukci lokální identity, *Marginalia Historica: časopis pro dějiny vzdělanosti a kultury* 10, 2/2019, s. 93–111.

ních politik paměti přes aktivity neziskových organizací po komunitní projekty bez spojení s konkrétní institucí. Opomenout nelze také komerční subjekty, které se historických témat chápou buď v rámci marketingu nebo přímo jako zdroje příjmů např. v rámci turistického ruchu.⁷

Proměny kultury vzpomínání se odrazily i v sebepojetí public history. Thomas Cauvin – profesor public history na University of Luxembourg a bývalý předseda Mezinárodní federace public history – tuto disciplínu definuje za pomoci metafory stromu: „Strom se dělí na čtyři části: kořeny, kmen, větve a listy. Tyto části jsou odlišné, ale patří do společného systému; nemohou existovat jedna bez druhé. Zatímco historie je tradičně definována jako důkladná a kritická interpretace primárních pramenů (kmen), veřejná historie je širší a zahrnuje čtyři části. Kořeny představují vytváření a uchovávání pramenů; kmen je analýza a interpretace pramenů; větve jsou komunikace těchto interpretací; a listy jsou rozmanitá veřejná využití těchto interpretací. Čím více jsou tyto části propojeny, tím bohatší a ucelenější je public history. Struktura není lineární; využití (listy) často ovlivňuje to, co považujeme za důležité shromažďovat a uchovávat (kořeny). Public His(tree) by nemělo být vnímáno jako čistě lineární proces, ale spíše jako vzájemně propojený systém.“⁸

Použití metafory stromu v citovaném textu vytváří napětí mezi lineární a hierarchickou povahou tohoto obrazu a důrazem na vzájemnou propojenost jednotlivých částí, kterou Cauvin opakovaně zmiňuje. To dobře ilustruje nejednoznačnou pozici public history: na jedné straně hierarchické vyjádření podporuje uznání této subdisciplíny v oblasti historických věd a na druhé straně důraz na propojenost se snaží zahrnout neustále se množící kulturní praktiky spojené s kulturou vzpomínání.

I přes neuzavřenost debat o definici public history si lze z tohoto korpusu odnést několik charakteristických prvků, které jsou pro public

7 Sharon MACDONALD, *Memorylands. Heritage and Identity in Europe Today*, London 2013, s. 109–136.

8 Thomas CAUVIN, *New Field, Old Practices: Promises and Challenges of Public History*, *magazén 2*, 1/2021, s. 13–44.

history typické, bez ohledu na to, zda je institucionalizována, či nikoliv. Za prvé jde o to, že se jedná o participativní, a nikoliv popularizační praxi. Tedy že cílem není šířit „hotové“ odborné poznání mezi co nejvíce lidí (popularizace), ale naopak veřejnost se přímo zapojit do vytváření historického poznání. V tomto ohledu je pojem „public historian“ poněkud zkreslující, protože evokuje odborně školené historiky. Ti ale nejsou výhradními aktéry public history. Thomas Cauvin proto v této souvislosti používá označení „practicioners“. To může zahrnovat jak odborníky, tak širokou veřejnost.

Kulturní praktiky, které tito „practicioners“ vykonávají, jako je sbírání, zkoumání, vystavování či umělecké zpracování historických pramenů či artefaktů kulturního dědictví však také nestačí samy o sobě. Jejich význam tkví v tom, že vytváří prostor pro reflexivní praxi. Tedy praxi, do které všichni zúčastnění vstupují s vlastními představami jako do neznámého terénu. A v kontaktu s tímto terénem svá původní očekávání proměňují a přizpůsobují situaci. Modelově si lze představit, že pro účastníky z řad veřejnosti bez profesního vztahu k historiografii může jít o proměnu chápání postupů historického bádání a kritiky pramenů či zažitých představ o dějinách místa, kde žijí. Pro odborníky (historici, učitelé, archiváři ad.) může jít o cennou zkušenost ve vztahu k místní paměti či způsobech komunikace daného tématu.

Pokud je použití termínu „historian“ kritizováno jako příliš exkluzivní, tak slovo „public“ je také diskutováno. Jde o to, že jeho použití může zakrývat fakt, že „veřejnost“ je heterogenní skupina, která zahrnuje lidi s různými zájmy, původem, sociálním postavením i politickými názory či představami o historii. Participativní povaha public history tak neznamená idylické společné objevování minulosti, ale spíše neustálý pohyb na hraně rozepře.⁹ V důsledku se tak praxe public history neobejde bez nutnosti zprostředkovat koexistenci více perspektiv.

Předchozí body jsem zvolil jako citlivá místa, která provázela a provázejí etablování public history jako disciplíny v oblasti historických věd. Dnes lze tento obor studovat na desítkách kateder a publikovat texty v rozmanitých formátech časopisů. Ostatně i toto číslo *Moderních*

9 Tématu komunitního obratu v umění se kriticky mimo jiné věnovalo šesté číslo *Artalk Revue*, <https://artalk.cz/category/artalk-revue/> [6. 6. 2023].

dějiny vychází z třetího ročníku fóra Dějiny ve veřejném prostoru, který se uskutečnil na podzim roku 2022. Fórum dějiny ve veřejném prostoru je platforma pro diskusi o vztahu k minulosti, kterou v roce 2018 založily Ústav pro studium totalitních režimů, Filozofická fakulta UK, Pedagogická fakulta UK, Pedagogická fakulta UJEP a spolek Antikomplex. Následně se mezi členy platformy přidal také Historický Ústav AV ČR.¹⁰

Právě konference, jež se koná jednou za dva roky, je centrem činnosti platformy. Fórum Dějiny ve veřejném prostoru vytváří prostor pro sdílení výsledků výzkumu, zkušeností z praxe i vlastní tvorby pro všechny, kteří se profesně věnují minulosti: historiky, učitele, novináře, umělce, archiváře, studenty, pracovníky a pracovníce muzeí, knihoven, neziskových organizací a dalších subjektů. Jednotlivé ročníky vždy mají své hlavní zaměření (2018: historická výročí, 2020: vystavování dějin, 2022: globální paměť), avšak vždy nabízejí prostor pro reflexi témat, která se od posledního ročníku objevila ve veřejném prostoru.

Součástí identity konference jsou pak mimo jiné některé z výše zmíněných prvků spojovaných se snahami vymezit public history. Předně mám na mysli snahu o inkluzivní přístup ve vztahu k ne-akademickým účastníkům. Na jednom panelu se tak mohou setkat historička s učitelem či novinářem a vést společnou diskusi. Tomu napomáhá i rozmanitost formátů (klasické panely, kulaté stoly, vystoupení zahraničních hostů, posterová sekce). Zájem o aktivní i pasivní účast na všech ročnících konference tak ukazuje, že ačkoliv v České republice není public history institucionalizována, v praxi projekty, které bychom takto mohli označit, probíhají a jejich autoři a autorky stojí o diskusi nad jejich dalším rozvojem. Právě fórum Dějiny ve veřejném prostoru je místem poskytujícím bezpečný prostor pro tuto reflexi.

Texty otištěné v tomto čísle zastupují rozmanitost toho, co public history může být. Tematicky a chronologicky jsou tedy nespojité, ale zastupují výzkumy zaměřené na reflexi kultury vzpomínání a jejích proměn. Kromě toho je spojuje vztah k tématu globální paměti. Každý z textů vždy nějakým způsobem ukazuje, jak se typické rysy globální

10 www.forumdv.cz [6. 6. 2023].

paměti projevují v tuzemských podmínkách, případně jak přenést zahraniční debatu do českého prostředí.

Text Kristiny Broučkové spojuje teoretickou reflexi pojmu „populismus“ s událostmi tzv. pražského jara 1968. Autorka se opírá o teorii Ernesta Laclaua, která jí umožňuje chápat ústřední pojem textu „mimo dobro a zlo“, tedy jako analytický nástroj, a nikoliv zatížený jeho zaužívaným pejorativním významem. Události jara a léta roku 1968 patří mezi témata z československých dějin, která nejčastěji rezonují v zahraničí. Aplikace pojmu populismus tak může obohatit nejen v českém prostředí ustálené výkladové rámce. Lucie Česálková a Andrea Průchová Hružová se zaměřují na význam digitálních technologií a vizuálních kódů pro vztah k minulosti. Text funkčním způsobem propojuje teorii s praxí na poli public history a ukazuje proměny rolí kurátora, diváka či badatele v důsledku demokratizace, kterou přinášejí digitální média.

Poslední dva texty se zaměřují na literaturu jako médium paměti. Ukazuje se tak mimo jiné, že v českém i globálním kontextu je toto tradiční médium dosud vlivné. Kamil Činátl zkoumá recepci románu Kateřiny Tučkové *Bílá voda*, který tematizuje vztah katolické církve a diktatury KSČ, osudy podzemní církve a také velmi silně akcentuje genderově podmíněné násilí v minulosti i současnosti. Těto knize se věnuje i recenzní esej Michala Sklenáře. Karel Šima se pak zaměřuje na texty Vlastimila Vondrušky a zkoumá strategie, jakými tento autor legitimizuje své populistické přístupy svým odborným zázemím. Ve druhé části studie se pak Šima věnuje reakcím historiků na Vondruškovo dílo a text uzavírá tezemi o proměnách vztahu vědy a společnosti.

Introduction to the issue's topic: *Public history*

Public history is an example of the fact that the more diverse the topics and practices a research field involves, the more intense the debate about its definition becomes. Most often, the origins of public history are put in the United States in the 1970s. At that time, public history was thought of as a field that would produce historians capable of entering the job market beyond the academy. Universities there began to develop courses aimed at training 'public historians'. The first professional association was founded in the USA in 1979 under the name of the National Council on Public History, which is still active today.¹

However, much has changed since then. Especially the culture of remembrance, that is, all the practices by which different societies relate to the past. In the 1970s, the main media of memory were television, radio and print media, whose recipients were predominantly associated with nation-states. This is well illustrated by the miniseries entitled *The Holocaust*, which was broadcast by NBC in the United States in 1978. A year later, the series was broadcast in the Federal Republic of Germany. In that country it was seen by over twenty million viewers, approximately one third of the country's population. In addition, its broadcast was accompanied by televised debates by historians, and viewers could also call the experts directly into the studio.² The broadcast was accompanied by controversy and also by terrorist attacks on television transmitters by right-wing extremists.³ The contro-

1 <https://ncph.org/> [6. 6. 2023].

2 An insight into period reactions is offered by a text published in the weekly *Der Spiegel* from 28. 1. 1979: „Holocaust“: Die Vergangenheit kommt zurück, https://www.spiegel.de/politik/holocaust-die-vergangenheit-kommt-zurueck-a-3609aeed-0002-0001-0000-000040350860?sara_ref=re-xx-cp-sh [6. 6. 2023].

3 Annette WIEVORKA, *The Era of the Witness*, Ithaca 2006, p. 99.

versy included criticism of the overly superficial and aestheticized portrayal of the Holocaust, the commercialization of the historical tragedy, and distancing statements from the survivors themselves.

This series is usually referred to as one of the sources of the emergence of contemporary global Holocaust memory, having brought the subject to the attention of the general public. Moreover, it was a case of bringing an “American” representation of the Holocaust to a country where many people had the experience of Nazism in living memory and the postwar generation was beginning to wonder about the fate of their parents before 1945. Criticism from survivors or historians did nothing to change the impact of the series.⁴ From today’s perspective, however, the practice of viewers across society watching a series together at the same time, calling from a landline to a television studio, or mobilizing a professional community to educate society, seems out of this world now.

Today’s culture of remembrance is not a hierarchical structure for the one-way dissemination of expertise, but a densely interconnected network of practices, meanings and institutions that is global in nature.⁵ Digital technologies in particular have brought fundamental change, democratizing and decentralizing the culture of remembrance. Watching films and series is now possible both within the offerings of individual television stations and on streaming platforms, where content can be selected according to the viewer’s priorities and where current productions are mixed with older works.

In addition to changing the production and reception of audiovisual images of the past, a number of practices are also developing that require the public’s own bodily presence. Museums and their visitors have become the focus of attention of the professional community. Re-enactment, historical events,⁶ retro and vintage fashion is being sold, cul-

4 Ibidem.

5 Gregor FEINDT – Félix KRAWATZEK – Daniela MEHLER – Friedemann PESTEL – Rieke TRIMÇEV, Entangled Memory: Toward a Third Wave in Memory Studies, *History and Theory* 53, 1/2014, pp. 24–44.

6 Anna KOLÁŘOVÁ, „Dudy + fezy + motocykly = Strakonice“. Oslavy výročí města jako příležitost ke konstrukci lokální identity, *Marginalia Historica: časopis pro dějiny vzdělanosti a kultury* 10, 2/2019, pp. 93–111.

tural heritage is being repaired, running for the Memory of the Nation or along the route of the students' march of 17 November 1989, or raising money for historical projects is being developed. Museums organise public collections of objects for their collections, archives and other institutions digitise and publish their collections. Informal education is being developed in museums, archives and monuments. These and other practices are encountered in a variety of institutional frameworks: from transnational or national memory policies to the activities of non-profit organisations to community-based projects with no connection to a specific institution. Commercial entities that engage with historical themes either in the context of marketing or directly as sources of income, for example in the context of tourism, cannot be left out.⁷

The changes in the culture of remembering have also been reflected in the self-understanding of public history. Thomas Cauvin - Professor of Public History at the University of Luxembourg and former President of the International Federation of Public History - defines the discipline using the metaphor of a tree: „The tree is divided into four parts: the roots, the trunk, the branches and the leaves. These parts are different but belong to an overall system; they cannot exist without one another. While history has traditionally been defined as the rigorous and critical interpretation of primary sources (the trunk), public history is broader and includes four parts. The roots represent the creation and preservation of sources; the trunk is the analysis and interpretation of sources; the branches are the communication of those interpretations; and the leaves are the multiple public uses of those interpretations. The more the parts are connected, the richer and more coherent public history becomes. The structure is not linear; uses (leaves) often influence what we deem important to collect and preserve (roots). The Public His(tree) should not be seen as a purely linear process but rather as an interconnected system.“⁸

7 Sharon MACDONALD, *Memorylands. Heritage and Identity in Europe Today*, London 2013, pp. 109–136.

8 Thomas CAUVIN, New Field, Old Practices: Promises and Challenges of Public History, *magazén 2*, 1/2021, pp. 13–44.

The use of the metaphor of the tree in the quoted text creates a tension between the linear and hierarchical nature of this image and the emphasis on the interconnectedness of the parts that Cauvin repeatedly mentions. This illustrates well the ambiguous position of public history: on the one hand, the hierarchical statement supports the recognition of this sub-discipline within the field of historical studies, and on the other hand, the emphasis on interconnectedness seeks to encompass the ever-multiplying cultural practices associated with the culture of remembering.

Despite the inconclusiveness of debates about the definition of public history, several elements can be taken away from this corpus that are typical of public history, whether it is institutionalized or not. The first is that it is a participatory, not a popularising practice. That is, the aim is not to disseminate “ready-made” expert knowledge to as many people as possible (popularisation), but rather the public is directly involved in the production of historical knowledge. In this respect, the term “public historian” is somewhat misleading, as it evokes professionally trained historians. But they are not the exclusive actors of public history. Thomas Cauvin therefore uses the term “practitioners” in this context. This can include both professionals and the general public.

However, the cultural practices that these “practitioners” carry out, such as collecting, researching, exhibiting or artistically processing historical sources or cultural heritage artefacts, are also not enough in themselves. Their importance lies in the fact that they create a space for reflective practice. That is to say, a practice in which all those involved enter with their own ideas as if into unknown terrain. And in contact with this terrain, they transform and adapt their original expectations to the situation. As a model, it is possible to imagine that for public participants without a professional relationship to historiography, this may involve a transformation of their understanding of the practices of historical research and the critique of sources, or of their experienced ideas about the history of the place where they live. For professionals (historians, teachers, archivists, etc.) it can be a valuable experience in relation to local memory or ways of communicating the topic.

If the use of the term “historian” is criticized as too exclusive, the word “public” is also debated. The point is that its use can hide the fact that the “public” is a heterogeneous group that includes people with different interests, backgrounds, social status and political views or ideas about history. Thus, the participatory nature of public history does not imply an idyllic joint discovery of the past, but rather a constant movement on the edge of controversy.⁹ As a result, the practice of public history cannot do without the need to mediate the coexistence of multiple perspectives.

I have chosen the preceding points as sensitivities that have accompanied and are accompanying the establishment of public history as a discipline in the field of historical sciences. Today, the discipline can be studied in dozens of academic departments and texts published in a variety of journal formats. This issue of *Modern History*, after all, is based on the third edition of the Public History Forum, which took place in the autumn of 2022. The Public History Forum is a platform for discussion on the relationship to the past, which was founded in 2018 by the Institute for the Study of Totalitarian Regimes, the Faculty of Arts of Charles University, the Faculty of Education of Charles University, the Faculty of Education of the University in Ústí nad Labem, and the Antikomplex Association. Subsequently, the Institute of History of the Academy of Sciences of the Czech Republic also joined the platform.¹⁰

The biennial conference is the centre of the Platform’s activities. The Public History Forum creates a space for sharing research results, experiences from practice and their own work for all those who professionally deal with the past: historians, teachers, journalists, artists, archivists, students, staff of museums, libraries, non-profit organizations and other entities. The different editions always have a main focus (2018: historical anniversaries, 2020: exhibiting history, 2022: global memory), but always offer space for reflection on topics that have emerged in the public space since the last edition.

9 The topic of the community turn in art was critically examined in the sixth issue of *Artalk Revue*, <https://artalk.cz/category/artalk-revue/> [6. 6. 2023].

10 <https://forumdvp.cz/en> [6. 6. 2023].

The identity of the conference includes, among other things, some of the aforementioned elements associated with efforts to define public history. First of all, I am referring to the effort to be inclusive in relation to non-academic participants. Thus, on one panel, a historian can meet a teacher or a journalist and have a joint discussion. This is also helped by the variety of formats (classic panels, round tables, presentations by foreign guests, poster sessions). The interest in active and passive participation in all editions of the conference thus shows that although public history is not institutionalized in the Czech Republic, in practice projects that could be described as such are ongoing and their authors are interested in discussing their further development. The Public History Forum is a place that provides a safe space for this reflection.

The texts in this issue represent the diversity of what public history can be. Thematically and chronologically, they are therefore disparate, but represent research aimed at reflecting on the culture of remembrance and its transformations. In addition, they are united by their relationship to the theme of global memory. Each of the texts always shows in some way how the typical features of global memory manifest themselves in domestic conditions, or how to transfer the foreign debate to the Czech setting.

Kristina Broučková's text connects the theoretical reflection on the term "populism" with the events of the so-called Prague Spring of 1968. The author draws on the theory of Ernest Laclau, which allows her to understand the central concept of the text "beyond good and evil", i.e. as an analytical tool, and not burdened with its usual pejorative connotation. The events of the spring and summer of 1968 are among the themes in Czechoslovak history that resonate most often abroad. The application of the term populism can thus enrich not only the established interpretative frameworks in the Czech environment. Lucie Česálková and Andrea Průchová Hružová focus on the importance of digital technologies and visual codes for relating to the past. The text functionally connects theory with practice in the field of public history and shows the transformation of the roles of curator, viewer or researcher as a result of the democratization brought about by digital media.

The last two texts focus on literature as a medium of memory. They show, among other things, that this traditional medium is still influential in the Czech and global context. Kamil Činátl examines the reception of Kateřina Tučková's novel *Bílá voda* (*White Water*), which thematises the relationship between the Catholic Church and the dictatorship of the Communist Party of Czechoslovakia, the fate of the underground church and also strongly emphasises gender-based violence in the past and present. This book is also the subject of a review essay by Michal Sklenář. Karel Šima then focuses on the texts of Vlastimil Vondruška and examines the strategies by which this author legitimises his populist approaches with his professional background. In the second part of the study, Šima examines the reactions of historians to Vondruška's work and concludes the text with theses on the changing relationship between science and society.

Role „ledna“ v diskurzu pražského jara¹

ABSTRACT

The Role of “January” in Prague Spring’s Discourse

Despite disparaging undertones surrounding the term “populism” in public debate, the phenomenon remains an elusive and contested concept among political theorists. This paper suggests utilising Ernesto Laclau’s theory of populism to offer a new perspective on the dynamics of the so-called Prague Spring. The Prague Spring appears to be a unique period in Czechoslovak history, almost as ungraspable as defining or understanding populism seems unattainable in political theory. Laclau’s understanding of populism, however, may draw attention to the layers of the political development that have previously been neglected, i.e., the discourse and rhetoric of political representatives, and, therefore, lead to a deeper understanding of Prague Spring’s dynamics. Thus, the paper applies a key category of Laclau’s theory, the “empty signifier”, to grasp the notion of “January”. The thrust of the paper’s argument is that after the plenary session of the Central Committee of the Communist Party in January 1968, the name “January” emerged through uncensored media channels and started being used by various actors as an empty signifier to constitute the “people”.

Keywords: Prague spring; Communist Party of Czechoslovakia; Populism; Empty signifier; Discourse; Rhetoric; Ernesto Laclau

Úvod

S výrazem populismus se ve veřejné debatě pojí téměř výhradně negativní konotace. V návaznosti na narůstající počet populistických stran a hnutí promlouvajících v posledních dekádách do politiky se tento

¹ Tento výstup vznikl v rámci zastřešujícího projektu Specifického vysokoškolského výzkumu 2023 – 260673 řešeného na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy.

společenský fenomén stal také častým předmětem debat na poli politické vědy i politické teorie.² V teoriích demokracie je populismus jedním ze sporných konceptů, k němuž autoři přistupují z různých výchozíků a v jehož hodnocení se často rozcházejí. Někteří jej označují za (tenkou) ideologii a pátrají po jejím obsahu.³ Jiní se soustředí na jeho diskurzivně-performativní rovinu a populismus považují například za politický styl.⁴ Jedni v populismu spatřují hrozbu pro demokracii a nahlízejí na něj jako na jeden z fenoménů, které ji deformují.⁵ Jiní v něm naopak vidí emancipační strategii, a tedy i cestu k prohloubení demokracie.⁶

Tato studie představí inovace, které do studia populismu vnesla poststrukturalistická diskurzivní teorie Ernesta Laclaua, a inspirovala tak další promyšlení tohoto společenského fenoménu.⁷ V jádru studie stojí tvrzení, že tyto inovace mohou posloužit k hlubšímu porozumění některým historickým momentům, jež bývají v historiografii i v kolektivní paměti pokládány za zlomové. Mezi takové momenty lze v českém, resp. československém kontextu zařadit období tzv. pražského jara, jež dodnes nepřestává poutat pozornost domácích i zahraničních badatelů. Cílem studie je ukázat, že Laclauova teorie může pomoci obrátit pozornost k dosud málo probádaným rovinám dynamiky politického vývoje pražského jara, tj. k jeho diskurzivní a rétorické dimenzi, a skrze ně porozumět diskontinuitě mezi pražským jarem a obdobím, které mu předcházelo; někdy označovaným jako „předjaří“. Studie proto rozvíjí tezi, že „leden“ či „polednový vývoj“ patřily k symbolům, jež v diskurzu

2 Pro vývoj promyšlení fenoménu populismu a kategorizace současných prominentních přístupů viz např. Cristóbal Rovira KALTWASSER et al., *Populism: An Overview of the Concept and the State of the Art*, in: TÝŽ et al., *The Oxford Handbook of Populism*, Oxford 2017, s. 1–27.

3 Cas MUDDE – Cristóbal Rovira KALTWASSER, *Populism: A Very Short Introduction*, New York 2017.

4 Benjamin MOFFITT, *The Global Rise of Populism: Performance, Style and Representation*, Stanford CA 2016.

5 Nadia URBINATI, *Znetvořená demokracie: mínění, pravda a lid*, Praha 2014.

6 Chantal MOUFFE, *For a left populism*, London 2018.

7 Laclauovy postupy rozvíjejí především představitelé tzv. stylisticko-performativních přístupů, tedy např. výše zmiňovaný B. Moffitt.

i rétorice (nejen) stranických představitelů sehrávaly konstitutivní roli tím, že pomáhaly konstruovat „lid“.

Od tohoto cíle se odvíjí i struktura studie. Nejprve ve stručnosti připomenu základní interpretační rámce, do nichž bývá pražské jaro zasazováno, a naznačím jejich možné limity. Následně představím východiska a ústřední kategorie Laclauovy teorie (tj. diskurz, hegemonie, prázdný signifikant, řetězec ekvivalencí, požadavek, antagonistická hranice). V nadcházejícím oddílu budu blíže pracovat s kategorií „požadavku“ a zaměřím se na proměnu mediálního prostoru, v němž mohli v „polednové“ době své požadavky svobodně artikulovat různí aktéři. Smyslem tohoto oddílu nemá být kategorizace těchto aktérů – už proto, že se jejich postoje mohly v čase proměňovat –, nýbrž vyobrazení partikulárnosti a různorodosti jejich požadavků ve vztahu k „lednu“. V závěru se prostřednictvím aplikace kategorie prázdného signifikantu na „leden“ pokusím ukázat, jak skrze tuto kategorii lze nahlížet význam lednového zasedání ústředního výboru Komunistické strany Československa (ÚV KSČ) pro nadcházející vývoj. Cílem tedy není prokázat známou skutečnost, že lednové plénum vyvolalo různá očekávání, nýbrž pomocí Laclauovy teorie porozumět tomu, jakou roli „vyprázdněnost“ lednového symbolu v tomto vývoji sehrála.

Studie nemá být vyčerpávající analýzou mediálního prostoru v období pražského jara.⁸ Oddíl věnovaný mediálnímu prostoru jakožto ontologickému terénu, v němž mohly být bez cenzurního dohledu artikulovány požadavky různých aktérů, je však nezbytným krokem k vykreslení obrazu „polednové“ sociální reality. Skrze výběr ukázek mediálních vystoupení jednotlivých politiků, intelektuálů, stranických programových prohlášení a výňatků z tisku se posléze s využitím ústředních kategorií Laclauovy teorie pokusím navrhnout tuto teorii jako přínosný interpretační rámec pro studium pražského jara. Ukázky pochází zejména z vysílání Československé televize, deníků *Rudé právo*, *Práce*, týdeníků *Literární listy* a *Student*,⁹ a to především z prvních čtyř měsíců

8 Pro stav bádání na toto téma viz Jiří HOPPE, *Pražské jaro v médiích: výběr z dobové publicistiky*, Praha 2004, s. 7–8.

9 Texty jsou ve většině případů citovány z edice *Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970*, a to zejména J. HOPPE, *Pražské jaro v médiích*.

roku 1968, které v očích některých aktérů označovaly „první etapu demokratizace“.¹⁰ V teoretickém základu vycházím z Laclauovy knihy *On Populist Reason*, v níž svou diskurzivní teorii a přístup k populismu formuloval nejsystematičtěji, a doplňuji jej sbírkou Laclauových textů vydaných souborně pod názvem *The Rhetorical Foundations of Society*.

Pražské jaro mezi reformou a revolucí

Několikaměsíční období pražského jara patří v dějinách československého komunistického režimu, a snad i v českých dějinách vůbec, k tématům badatelsky nejpřitažlivějším. Bibliografie vydaná v roce 2013 pod názvem *Pražské jaro '68: bibliografie* čítá 2 120 položek domácí i zahraniční produkce. Autor předmluvy, Jiří Hoppe, v tomto množství titulů identifikoval nejméně čtyři základní interpretační rámce, v nichž mají badatelé – jimiž jsou v některých případech samotní doboví aktéři – tendence se pohybovat. V bezprostřední reakci na pražské jaro se zrodil (1) normalizační rámec interpretující jeho průběh po vzoru „Poučení z krizového vývoje“ jako kontrarevoluci pravicových a revizionistických sil. Vůči němu se vymezil (2) rámec reformněkomunistický, užívaný zejména bývalými „osmašedesátníky“, bránící pražské jaro před normalizačními interprety, a proto nezřídka nekritický k jeho veřejným protagonistům. O vyvážené zachycení demokratizačních snah mocenského centra, spontánního pohybu společnosti a mezinárodního tlaku dle Hoppeho naopak usilovali badatelé, již pražské jaro interpretují (3) v rámci liberálnědemokratickém. Tito badatelé si rovněž často kladou otázku, zda lze jeho průběh chápat jako proces reformní či revoluč-

10 1968, 30. duben, Praha. – Přednáška Ivana Svitáka „Vaše nynější krize“, uveřejněná v týdeníku *Student*, in: J. Hoppe, *Pražské jaro v médiích*, s. 163. Tuto etapu charakterizoval Sviták následujícím způsobem: „Kromě osobních změn se odehrálo několik podstatných strukturálních změn, které jsou daleko významnější garancí demokracie nežli nové osoby: 1. faktická, nikoli právní svoboda, 2. spontánní vlna politických požadavků, s nimiž se občané obracejí na vládu a mezi nimiž dominuje požadavek rehabilitace, 3. vznik prvních spolků, diskusních klubů nebo orgánů existujících institucí, kde se vytváří ipso facto alternativní varianta vůči existující politice.“ Tamtéž, s. 163–164.

ní. Za odnož tohoto rámce Hoppe označil (4) rámeček radikálněkritický, jehož představitelé sdílí obdobná hodnotová východiska se stoupenci liberálnědemokratického rámce, avšak samotný průběh pražského jara hodnotí o poznání kritičtěji. K těmto čtyřem základním rámcům pak zařadil rámeček odvozený od (5) části české historiografie stavící se „ostře kriticky ke konceptu totalitarismu“, dále (6) přístupy hledající v pražském jaru inspiraci pro tvorbu alternativ k současnému vývoji a v neposlední řadě (7) různé konspirační teorie.¹¹

Množství produkce věnované tématu pražského jara naznačuje, že se jedná o jaksi prchavé období skýtající řadu paradoxů, jež nutí badatele navracet se k jeho studiu. Současně lze z výše představeného výčtu vyvodit, že badatelé zabývající se politickým vývojem pražského jara se ve své výchozí perspektivě příliš nerozcházejí, neboť mají tendenci uvažovat o něm v obdobných kategoriích. Skrze tyto kategorie hledají odpověď na otázku, zda se jednalo o proces kontrarevoluční, reformní, revoluční či o souběh reformního a revolučního procesu. Dokladem

11 Jiří HOPPE, Jak se psalo a píše o Pražském jaru 1968?, in: Věra Břeňová – Slavěna Rohlíková – J. Hoppe, *Pražské jaro '68: bibliografie*, Praha 2013, s. 5–15. Mezi příklady reformněkomunistického interpretačního rámce uvádí Hoppe díla Vojtěch MENCL a kol., *Osm měsíců pražského jara*, Praha 1991; Zdeněk HEJZLAR, *Praha ve stínu Stalina a Brežněva*, Praha 1991; Václav KURAL a kol., *Československo roku 1968. I. díl: obrodný proces*, Praha 1993. K dílům pohybujícím se v liberálnědemokratickém interpretačním rámci řadí publikace jako Harold Gordon SKILLING, *Czechoslovakia's interrupted revolution*, Princeton 1976; Vladimír KUSIN, *Political Grouping in the Czechoslovak Reform Movement*, London 1972; Kieran WILLIAMS, *The Prague Spring and its aftermath. Czechoslovak politics 1968–1970*, Cambridge 1997 či publikace Karla Kaplana jako např. Karel KAPLAN, *Československo v letech 1953–1966. Společenská krize a kořeny reformy. 3. část*, Praha 1992; K. KAPLAN, *Československo v letech 1967–1969. 4. část*, Praha 1993. Do tohoto rámce zasazuje rovněž i vlastní publikaci J. HOPPE, *Opozice '68. Sociální demokracie, KAN a K 231 v období pražského jara*, Praha 2009. Ukázkami radikálněkritického proudu jsou pro Hoppeho knihy jako Petr PITHART, *Osmádesátý*, Praha 1990 nebo Jiří VANČURA, *Naděje a zklamání. Pražské jaro 1968*, Praha 1990. K zástupcům proudu, který se staví „ostře kriticky ke konceptu totalitarismu“ řadí historiky Jana Mervarta, Michala Pullmanna nebo Vítězslava Sommera. Jako příklad publikace z proudu hledajícího v pražském jaru inspirativní podněty cituje knihu Matěje Stropnického, Matěj STROPNICKÝ, *Myslet socialismus bez tanků. Svoboda slova ve střed/tužímě československého roku 1968*, Praha 2013.

toho je i teze, již předložili autoři publikace *Pražské jaro: logika nového světa: od reformy k revoluci*, která je patrně také nejčerstvějším příspěvkem ke stavu bádání. Ústřední tezi knihy formulují následovně:¹²

„V pražském jaru se rozvinul dynamický vztah mezi stranickým vedením, které tvořilo mocenské centrum státního socialismu, a do jisté míry spontánní aktivitou společnosti či expertních týmů. Jejich vztah představuje dialektiku zvláštního druhu, v níž se mocenské centrum, expertní týmy a společnost vzájemně ovlivňují, a přitom si jejich projevy zachovávají jistou nesourodost (heterogenitu). Tato heterogenní dialektika způsobila, že pražské jaro postupně překročilo původní reformní záměry a začalo proměňovat celou společenskou strukturu státního socialismu, která se mu stala příliš těsnou. [...] Začalo reformami spuštěnými shora od vrcholných komunistických politiků a postupně získalo revoluční dynamiku, jejíž výsledek zůstal otevřený.“¹³

Zdá se, že přetrvávající otázkou, kterou se badatelé skrze kategorie reformy a revoluce pokoušejí zodpovědět, zůstává, odkud pražské jaro přišlo: kde začalo a kdo byl jeho iniciátor, zda komunistická strana, nebo společnost. Tento způsob tázání ovšem zastiňuje otázku, proč pražské jaro začalo, resp. čím bylo spuštěno: v čem spočíval zlom, který oddělil pražské jaro od „předjaří“.

Tato studie se proto snaží pražské jaro z kategorií reformy a revoluce vymanit a nabídnout perspektivu dosud málo využívanou, a to perspektivu diskurzivní. Historických příčin změny dynamiky politického vývoje začátkem roku 1968, a tak i kontinuit s předchozím obdobím, je celá řada a historiografická produkce jim věnuje dlouhodobě pozornost. Méně pozornosti už je věnováno tomu, jaká změna se odehrála v rovině diskurzivní a jak ovlivnila následný vývoj. Mezi výjimky a také

12 Ústřední tezi takto formulují s vědomím, že ve svých základních rysech není nová. Přínos jejich přístupu by měl spočívat v tom, že jsou dosavadní „poznatky zpřesněny a prohloubeny díky současné politické filosofii [nahlíží je skrze pojetí politiky Jacquese Rancièra – K. B.] a zdokumentovány ve vývoji rad pracujících a v oblasti právního a politického myšlení.“ Tím pak usilují o lepší porozumění „evropské i světové jedinečnosti pražského jara.“ Viz Michael HAUSER (ed.), *Pražské jaro: logika nového světa: od reformy k revoluci*, Praha 2022, s. 26–27.

13 Tamtéž, s. 26.

podnětné příspěvky patří v tomto směru studie Petra Andrease, která analyzuje proměny ve způsobu konstruování nepřítele v diskurzu KSČ a rétorice jejích předních představitelů v letech 1967–1970. Připomíná, že „takový příběh se sestává z diskurzivních událostí (tedy nikoli nutně historických nebo politických, i když s nimi často korespondují) neboli výpovědí, ať pronesených, či psaných, a to z takových, jež zakládají diskurzivní změnu.“¹⁴

Tato studie se rovněž zaměří na diskurzivní změnu, konkrétně na tu, k níž došlo zkraje roku 1968. Studie vychází z předpokladu, že původ výše naznačené neurčitelnosti a prchavosti pražského jara spočívá v samotné logice polednového vývoje. V tomto ohledu může být nečekaným způsobem přínosná teorie populismu argentinského politického teoretika Ernesta Laclaua, pro niž představují vágnost a neurčitost konstitutivní prvky sociální reality a politické logiky.

Neurčitost jako konstitutivní prvek sociální reality a populistického diskurzu

Ve své stěžejní práci z roku 2005 *On Populist Reason* vyjádřil Ernesto Laclau přesvědčení, že obtíže politických teoretiků dobrat se k definici populismu lze hledat ve skutečnosti, že se jim jej nikdy nepodařilo uchopit racionalistickými kategoriemi.¹⁵ Často ho proto redukovali na „pouhou“ rétoriku a degradovali na manipulativní fenomén, mezi jehož vlastnosti řadili vágnost, neurčitost, vyprázdněnost, prchavost apod. Laclauova inovace spočívala v převrácení dosavadního náhledu. Poukázal na skutečnost, že populismu neporozumíme, budeme-li tyto vlastnosti považovat za iracionální úchylku od sociální reality. Vzhledem k tomu, že i samotná sociální realita je ze své podstaty vágní a neurčitá, bychom si podle něj měli raději položit otázku, zda není vágnost populistického diskurzu naopak jejím věrnějším odrazem. A protože jsou

14 Petr ANDREAS, *Není stále jasné, co jsou to protisocialistické síly, Dějiny, teorie, kritika* 2/2023, s. 183–224.

15 Všechny citace, které jsou překladem z anglického originálu, jsou dílem autorky studie.

vágnost, neurčitost, vyprázdňenost a prchavost nedílnou součástí sociální reality, jsou také nutně konstitutivními prvky politického prostoru.¹⁶ Slovy Ernesta Laclaua: „Považuji tento moment vágnosti a nepřesnosti – a mělo by být zřejmé, že bez pejorativní konotace – za nedílnou součást každé populistické operace.“¹⁷

Jednou z ústředních kategorií Laclauovy teorie populismu je diskurz. Laclau rozumí diskurzem – který nelimituje výhradně na ústní nebo psaný projev – systém diferenčních relací, jež v jazyce, a tedy i v politickém prostoru, sehrávají konstitutivní roli.¹⁸ Laclau zde tedy staví na saussurovském pojetí lingvistiky, založeném na chápání jazyka jako systému diferencí a arbitrárním vztahu označujícího (signifikantu) a označovaného (signifikátu).¹⁹ Takováto neúplnost jazyka podle Laclaua není pouhým empirickým jevem, nýbrž podmínkou jazyka, neboť tím vytváří prostor pro konflikt o to, kdo nebo co prázdnotu v diskurzu zaplní, a ztělesní tak totalitu signifikace.²⁰ Jinými slovy, ponechává místo pro konflikt o to, kdo nebo co bude reprezentovat totalitu, již ve skutečnosti dosáhnout nelze. Nebo jinak, totalitu lze dosáhnout pomocí rétorických nástrojů jedině skrze reprezentaci. Mezi těmito rétorickými nástroji vyniká katachreze jako trop sloužící k pojmenování něčeho, co dosud jméno nemá; něčeho, co si žádá pojmenování navzdory tomu (nebo právě proto), že se to doslovnému pojmenování vzpírá.²¹

16 Ernesto LACLAU, *On populist reason*, London 2005, s. 16–20.

17 Tamtéž, s. 118.

18 Tamtéž, s. 68.

19 Laclau k vypracování vlastní teorie čerpá eklekticky z různých disciplín a intelektuálních zdrojů. Ve svém pojetí diskurzu staví také na principech saussurovské lingvistiky charakterizující jazyk jako systém diferenčních vazeb. Další zdroje čerpá z psychoanalýzy (Freud, Lacan) i politické filosofie a teorie (zejm. Lefort). Ve svém pojetí hegemonie se opírá o Gramsciho pojetí hegemonie a dále jej rozpracovává.

20 E. LACLAU, *On populist reason*, s. 70–71.

21 Tamtéž, s. 71–72. Viz též E. LACLAU, *The rhetorical foundations of society*, s. 123. („Ústřední místo v tomto rétorickém uspořádání zaujímá katachreze – to je, když figurální výrazy nemohou být nahrazeny doslovnými.“) K Laclauově pojetí rétoriky, resp. rétoričnosti, a funkci katachreze viz Jan BÍBA, Ernesto Laclau a rétoričnost, in: Tomáš Halamka – Andrej Virdzek, *Jak číst politické myslitele?*, Praha 2020.

Artiklace požadavků a prázdný signifikant

Laclauova teorie populismu vychází z předpokladu, že vyprázdňenost sociální reality otevírá prostor pro konflikt o to, kdo nebo co prázdnotu zaplní, aby mohl z „místa moci“ reprezentovat její totalitu (naplnění). Výraz „místo moci“ přebírá Laclau od Clauda Leforta, který na něm postavil svou analýzu přechodu od hierarchicky uspořádané společnosti v monarchii k moderní demokracii. Zatímco hierarchicky uspořádaná společnost je soustředěná kolem krále, který je zde ztělesněním moci, v demokracii zůstává místo moci prázdné, a musí proto dojít k institucionalizaci konfliktu o jeho zaplnění. Laclau jde ve své analýze ještě hlouběji, když tvrdí, že tuto prázdnotu ve společnosti může zaplnit jen něco, co je samo o sobě do určité míry prázdné, tzv. prázdný signifikant.²² Prázdným signifikantem se tedy může stát jméno – často jméno vůdce – které se vynoří ze společnosti, a nese si tak svou vlastní partikulární identitu.²³ Současně však musí být dostatečně vágní, a tedy vyprázdňeno do té míry, aby pro lidi, jejichž různorodé požadavky zůstávají stávajícím systémem neuspokojeny, reprezentovalo příslib naplnění. Řetězec heterogenních požadavků uspořádaných podle diferenční logiky se vytyčením antagonistické hranice mezi těmi, kteří je artikuluji, a systémem, jenž je nedovede uspokojit, spojí do řetězce ekvivalencí. „Požadavek“, píše Laclau, „je vždy někomu adresován. Od samého počátku jsme tedy konfrontováni s dichotomickým rozdělením mezi nezaplněnými společenskými požadavky na straně jedné a neresponzivní mocí na straně druhé.“²⁴

22 E. LACLAU, *On populist reason*, s. 164–171, viz též TÝŽ, *The rhetorical foundations of society*, London 2014, s. 172–173.

23 Jako příklady, kdy se prázdným signifikantem stalo jméno vůdce, uvádí Laclau jméno Peróna v Argentině nebo Boulangerera ve Francii. Viz E. LACLAU, *On populist reason*, s. 214–221 a 178–182. To, že se prázdným signifikantem, který začne univerzálně reprezentovat partikulární požadavky, stane jméno vůdce, ovšem není pravidlem. Laclau připomíná, že podobně fungoval krátce po roce 1989 ve východní Evropě symbol „trhu“, pod nímž si různí lidé představili různé věci, a ne výhradně ekonomické uspořádání. Pro některé tak mohl symbolizovat konec vlády byrokracie, pro jiné občanské svobody nebo cestu na Západ. Viz tamtéž, s. 95.

24 TÝŽ, *On populist reason*, s. 86.

Konstitutivní proces, skrze nějž se konstruuje „lid“, tudíž vždy za počne artikulací partikulárních požadavků, jejichž identita a jednota začne být reprezentována prázdným signifikantem. V tomto momentě překročí prázdný signifikant svou partikulární identitu a stane se univerzálním symbolem lidové identity. Moment, kdy prázdný signifikant pojmenuje něco, pro co neexistuje jméno, je hegemonickou operací odpovídající rétorické figuře katachreze.²⁵ Bez artikulace heterogenních požadavků by podobná operace nebyla možná, stejně jako by nebyla možná bez toho, aniž by jednota těchto požadavků byla reprezentována prázdným signifikantem. Proces shrnuje Laclau následovně:

„Konstituce ‚lidu‘ vyžaduje vnitřní komplexitu, která je dána pluralitou požadavků, jež tvoří ekvivalenční řetězec. [...] To je to, co činí homogenizační moment prázdného signifikantu nezbytným. Bez tohoto momentu by nevznikl žádný ekvivalenční řetězec, takže homogenizační funkce prázdného signifikantu řetězec konstituuje a současně reprezentuje. Tato dvojí funkce není ničím jiným než dvěma stranami reprezentativního procesu, které jsme odhalili. Závěr je jasný: jakákoliv lidová identita má vnitřní strukturu, jež je z podstaty reprezentativní.“²⁶

Dle Laclaua tedy existují tři základní předpoklady populismu, které musí být vždy nezbytně přítomny. Prvním předpokladem je vytvoření antagonistické hranice oddělující lid od moci. Druhým je ekvivalenční artikulace požadavků, jež činí ustavení lidu možným. Třetím předpokladem je sjednocení partikulárních požadavků, které byly do té doby jen vágně spojeny pocitem solidarity, ve stabilní systém signifikace.²⁷ Tímto sjednocením se z izolovaných demokratických požadavků stávají lidové požadavky artikulující vůli po změně systému, čímž dochází ke konstituci lidové identity.

Jak už je pravděpodobně patrné z předchozího výkladu, Laclau nestuduje populismus proto, aby porozuměl samotnému populismu, nýbrž proto, aby skrze něj mohl porozumět ontologickým základům a konstitutivním procesům politické logiky. Populismus je pro něj tedy „královskou cestou k porozumění ontologické konstituce politična sa-

25 Tamtéž, s. 71–72, viz též TÝŽ, *The rhetorical foundations of society*, s. 123.

26 TÝŽ, *On populist reason*, s. 162–163.

27 Tamtéž, s. 74.

motného“.²⁸ Skutečnost, že tím logiku populismu ztotožní s politickou logikou, a samotný pojem populismu tím vyprázdní (resp. populistická konstituce „lidu“ pro něj představuje politickou operaci par excellence),²⁹ lze považovat za jeden z problematických aspektů jeho přístupu. Populismus tak přestává být otázkou přítomnosti či nepřítomnosti, ale stává se otázkou míry. S tímto přístupem ovšem Laclau dovede sledovat konstituci lidového subjektu téměř kdekoli v sociální realitě, a to i v režimech, v nichž si roli hegemonické reprezentace společnosti (často nedemokratickými prostředky) udržuje jedna strana nebo vůdce. I v takových lze detekovat přítomnost neuspokojených demokratických požadavků reprezentovaných symbolem, který je sjednotí v požadavky lidové. Příkladem hegemonické operace je pro Laclaua proto i polská Solidarita, u jejíhož zrodu stály partikulární požadavky dělníků v Gdaňsku. Tyto požadavky se posléze staly univerzálním symbolem pro další požadavky, které byly v polské společnosti přítomné, ale opresivním režimem nenaplněné.³⁰

Za další problematický aspekt Laclauovy teorie by bylo možné pokládat i její orientaci na radikální moment zlomu. Na to poukázala politická teoretička Aletta Norval, když zhodnotila přístup založený na ontologičnosti konfliktu a momentu ustavení hegemonie jako neúčinný pro studium každodenní politiky, protože ta není utvářena výhradně zlomovými momenty. Příliš ostré rozlišení, které post-strukturalisté dělají mezi momentem politična – jímž obvykle rozumí ustavení režimu – a každodenní politikou, dle Norval upřednostňuje první na úkor druhého. Výsledkem je, že se teorie demokracie zaměřují především na moment ruptury, a procesy každodenní politiky i jejich význam opomíjejí, stejně jako normativní otázky.³¹

V jádru této studie stojí tvrzení, že potenciál teorie zaměřené na pojetí politické logiky, pro niž je ústřední moment ruptury a ustavení

28 Tamtéž, s. 67.

29 Tamtéž, s. 153.

30 Tamtéž, s. 226, viz též TÝŽ, *The rhetorical foundations of society*, s. 68–69, 146, 190.

31 Aletta J. NORVAL, *Averzivní demokracie: dědictví a originalita v demokratické tradici*, Praha 2016, s. 25.

politická, tkví právě v tom, že pomáhá lépe rozumět okamžiku, který se v historiografii i v kolektivní paměti uchoval jako zlomový. Kromě toho, že je tato teorie orientovaná na radikální moment zlomu a ustavení hegemonie, umožňuje nám rovněž zaměřit se na prostředky, jež tento moment utvářejí, tj. diskurz a rétoriku. Toto tvrzení se později pokusím podpořit aplikací kategorie prázdného signifikantu na „leden“, jenž měl potenciál reprezentovat univerzalitu neuspokojených požadavků, které mohly být po lednovém plenárním zasedání ÚV KSČ ve veřejném (mediálním) prostoru artikulovány. Proto se nejprve zaměřím na prostor, Laclauovými slovy „terén“, v němž se jejich artikulace odehrávala.

Artikulace požadavků v mediálním prostoru po lednovém zasedání pléna ÚV KSČ

Příznačně pro pražské jaro je, že se po lednovém zasedání ÚV KSČ v jinak nedemokratickém režimu objevil prostor pro artikulaci různorodých požadavků neuspokojených stávajícím systémem. Mediální prostor přestal podléhat cenzuře ještě dříve, než byla oficiálně zrušena, a stával se tak věrnějším odrazem (resp. obrazem) heterogenní společnosti. Poskytoval tím věrnější obraz neurčité sociální reality, kterou tak i pomáhal utvářet. Jeho dosah se navíc neomezoval na tištěná média a rozhlas, ale skrze televizní vysílání získal nové rozměry. Československá televize, která měla na začátku roku 1968 dva a půl milionu – a koncem roku už tři miliony – koncesionářů, začala do vysílání pouštět programy dosud nevídané a tematizovala již dříve režimem uzavřené nebo v minulosti málo tematizované otázky.³² Ocitly se v něm necenzurované rozhovory jako dnes již proslulé interview Kamila Wintera s novým předsedou Svazu československých spisovatelů, Eduardem Goldstückerem. V tomto rozhovoru přišla řeč na otázku IV. sjezdu Svazu československých spisovatelů, posjezdové vyloučení Ludvíka Vaculíka, Ivana Klímy a Antonína J. Liehma ze strany a možnosti jeho přešetření, emigraci La-

32 Jarmila CYSAROVÁ, Rok 1968 na obrazkách ČT, in: *Pražské jaro 1968: literatura – film – média*, Praha 2009, s. 295.

dislava Mňačka i strahovskou studentskou demonstraci.³³ Ke strahovské demonstraci dále nabídl *Československý filmový týdeník* v březnu třicetiminutovou reportáž s pohledy studentů na samotnou událost, její vyšetřování i tehdejší oficiální hodnocení, čímž zároveň poskytl zúčastněným prostor k vyjádření požadavku na revizi tohoto hodnocení.³⁴

Na televizní obrazovky se v této době začaly dostávat trezorové filmy nebo dokumentární série mapující nezákonnosti režimu v padesátých letech.³⁵ Požadavek na důslednou rehabilitaci obětí politických procesů pak ztělesnilo sdružení K 231, o jehož založení informoval na svých stránkách 1. dubna deník *Práce*.³⁶ Nezákonnosti padesátých let patřily k tématům otevřeným na březnovém mítinku „Mladí se ptají“ s účastí osobností jako Josef Smrkovský, Marie Švermová, Pavel Kohout, Jan Procházka ad., z něhož připravila televize sestřih živého (sedmihodinového) rozhlasového vysílání.³⁷ Tento mítink otevřel rovněž otázku cenzury. Požadavek na její zrušení vyjádřil nejpřekvapivěji spisovatel Jan Procházka známým zvoláním: „Je nelogické, aby člověk, který se tak dlouho učí mluvit, nakonec hovořit nesměl!“³⁸

33 Rozhovor šéfredaktora TN Kamila Wintera s Eduardem Goldstückerem o současném dění ve společnosti po 4. sjezdu spisovatelů v r. 1967, <https://www.ceskatelevize.cz/porady/1064346376-winter-goldstucker/> [28. 3. 2023]. Přepis rozhovoru 1968, 4. únor, Praha. – Záznam televizního rozhovoru šéfredaktora Televizních novin Československé televize Kamila Wintera s předsedou Svazu československých spisovatelů Eduardem Goldstückerem dostupný z <http://www.68.usd.cas.cz/files/dokumenty/edice/204.pdf>.

34 1190/2379 Československý filmový týdeník 1968, <https://www.ceskatelevize.cz/porady/1130615451-ceskoslovensky-filmovy-tydenik/218562262700006/> [11. 10. 2023].

35 Podrobněji k programu vysílání viz J. CYSÁŘOVÁ, *Rok 1968 na obrazovkách ČT*, s. 295–305.

36 1968, 1. duben, Praha. – Novinový článek o ustanovující schůzi K 231, která se uskutečnila 31. 1. 1968 v Praze na Žofině, in: Josef Belda – Jiří Hoppe – Jindřich Pecka, *Občanská společnost (1967–1970): Sociální organismy a hnutí Pražského jara 1967–1970*, Praha 1998, s. 35.

37 J. HOPPE, *Pražské jaro v médiích*, s. 12. Z tohoto cyklu proběhly dva mítinky, první 13. března ve Slovanském domě a druhý 20. března ve Sjezdovém paláci. K průběhu obou veřejných setkání podrobněji Martin SCHULZE WESSEL, *Pražské jaro: průlom do nového světa*, Praha 2018, s. 135–138.

38 1968, 14. březen, Praha. – Zkrácený záznam vystoupení Josefa Smrkovského, Jana Procházky, Zdeňka Hejzlara ad. na mítinku Mladí se ptají na minulost, pří-

Část lidí zase v současném stavu spatřovala příležitost k narovnání vztahů mezi českou a slovenskou částí republiky i k hlasitější artikulaci národnostních požadavků. Kromě toho, že se na toto téma vedly diskuze na stránkách časopisů mezi intelektuály, televize dala prostřednictvím pořadu Věc veřejná prostor k vyjádření názorů na vzájemné soužití i obyčejným občanům.³⁹ Někteří lidé začali veřejně a prostřednictvím médií požadovat personální obměny ve vedení strany a státu, a to včetně postu prezidentského. Výzvy k tomu, aby Antonín Novotný opustil prezidentský úřad, se ozývaly i na březnových okresních konferencích, o čemž na svých stránkách informovalo *Rudé právo*.⁴⁰ V dotazníkovém šetření, které v březnu provedl a zveřejnil Ústav pro výzkum veřejného mínění, se pro Novotného odstoupení vyslovilo 85 % (podle jiné metodiky 87 %) respondentů. Historik Martin Schulze Wessel vyslovil názor, že toto šetření mohlo přispět k Novotného rozhodnutí, a dokládá to tak i dobový vliv demoskopie.⁴¹ Hned 22. března, v den, kdy Novotný na prezidentský úřad skutečně rezignoval, přineslo *Rudé právo* také anketu s názory občanů na jeho odstoupení.⁴²

Kromě volání po odstoupení představitelů vládnoucí moci bylo možné se důrazněji zasazovat o systémové změny. Proti koncentraci

tomnost a budoucnost, uveřejněný v deníku *Rudé právo*, in: J. Hoppe, *Pražské jaro v médiích*, s. 77.

39 *Věc veřejná*. 2. 5. 1968, <https://www.ceskatelevize.cz/specialy/totostoleti/program-68#/detail/5736592127819776/78039822-e5f9-4b50-8a96-01c383b3fb59> [12. 10. 2023].

40 Další okresní konference strany ve znamení rychle stoupající politické aktivity, *Rudé právo*, 17. 3. 1968, s. 1–2.

41 M. SCHULZE WESSEL, *Pražské jaro*, s.144. Šetření prováděná v těchto měsících současně rovněž vykreslují různorodost společenských požadavků. V jednom z nich odpovídali respondenti na otevřenou otázku: „V současné době se hovoří o tom, že je třeba zlepšit politické poměry naší republiky. Co byste v tom směru navrhoval?“ 46 % vyslovilo požadavky související s prohloubením demokracie (garance občanských práv, svobodné volby), 28 % požadovalo více politických stran a z toho 22 % hovořilo vysloveně o opozici, 26 % chtělo plnou rovnoprávnost národů a národností, 15 % si přálo na vedoucích pozicích kvalifikované, čestné a odpovědné osobnosti, 10 % zlepšení životní úrovně a 2 % zachování a posílení role KSČ. Viz tamtéž, s. 145–146.

42 1968, 22. březen, Praha. – Anкета s názory na odstoupení prezidenta republiky Antonína Novotného, uveřejněná ve zvláštním vydání deníku *Rudé právo*, in: J. Hoppe, *Pražské jaro v médiích*, s. 93–95.

moci a pro novou logiku politického systému založeného na přiznání politické subjektivity jednotlivci se v článku pro *Rudé právo* 13. února vyjádřil Zdeněk Mlynář.⁴³ Někteří si pod systémovými politickými změnami představovali a požadovali přiznání aktivní politické role i jiným subjektům než komunistické straně; ať už by to mělo být prostřednictvím proměny fungování Národní fronty, nebo přímo zakládáním nových politických subjektů či obnovy dříve existujících. Ztělesněním tohoto požadavku – a požadavku na rovnocenné postavení nestraníků ve společnosti – byl Klub angažovaných nestraníků, o jehož založení informovaly 11. dubna *Literární listy*, které také citovaly z programového prohlášení klubu. V něm stálo mimo jiné i to, že klub chce „umožnit svým členům, aby se aktivně podíleli na vytváření nového, v dějinách dosud nerealizovaného politického systému – demokratického socialismu.“⁴⁴

Do programu televizního vysílání byl pod názvem „Oč jde na vesnici“ zařazen také přímý přenos veřejného shromáždění z hostince v Horoměřicích u Prahy pořádaný 13. března základní organizací KSČ při tamějším JZD. Na něm mohli svůj pohled na společenské a politické změny vyjádřit i lidé nenáležící do řad intelektuálů, vědců či studentů.⁴⁵ Účastníci zde vyslovili obavu o to, aby při formulaci připravovaného Akčního programu nezískaly navrch „konzervativní síly“. Zároveň si chválili současnou situaci, v níž mohli projevit nespokojenost a kritické názory. Dále volali po odchodu funkcionářů, kterým šlo o vlastní obohacení („aby odešli všichni ti Šejnové“) i těch, které vnímali jako odpovědné za dosavadní vývoj (zejm. Novotný). V tomto duchu zaznívaly i skeptické hlasy, pochybující, že současný směr nakonec skutečně povede k zásadním změnám („zatím opravdu nevidím nic, proč by se mi

43 1968, 13. únor, Praha – Článek Zdeňka Mlynáře „Naše politická soustava a dělba moci“ uveřejněný v deníku *Rudé právo*, in: J. Hoppe, *Pražské jaro v médiích*, s. 44–48.

44 1968, 11. duben, Praha. – Článek Jiřiny Mlýnkové a Ludvíka Rybáčka v *Literárních listech* o založení Klubu angažovaných nestraníků a zásad jeho činnosti, in: Josef Belda – Jiří Hoppe – Jindřich Pecka, *Občanská společnost (1967–1970)*, s. 21.

45 J. CYSARŮVÁ, *Rok 1968 na obrazovkách ČT*, s. 299–300, srov. J. HOPPE, *Pražské jaro v médiích*, s. 12.

mělo lépe dýchat“), dokud nebudou muset funkcionáři odpovídat lidem na otázku „jak jste to vedli“.⁴⁶

Zatímco pro některé byla výměna funkcionářů nezbytnou podmínkou ke změnám, pro jiné to nebyla postačující podmínka. Ivan Sviták vyjádřil 20. března svou skepsi ohledně současného vývoje i požadavek na rozsáhlé systémové změny v přednášce na půdě Filozofické fakulty, jejíž znění posléze otiskl časopis *Student*, takto:

„Svéráz současných změn tkví v tom, že dosud žádné podstatné změny nenastaly, že mechanismy totalitní diktatury nedotčené trvají. Existuje pouze svoboda tisku a jakási naděje na demokratické volby a přestavbu mocenských funkcí ve státě. Nám je lhostejná výměna kádrů, nominovaných krajně nedemokratickým systémem, nás však zajímá demokratizační proces, tedy permanentní transformace totalitní diktatury v evropský systém s demokratickou formou vlády.“⁴⁷

Co bylo ve veřejném prostoru vidět ovšem nebyly výhradně požadavky těch, jimž dosud prostor pro jejich vyjádření chyběl, ale i vystupování staronových vrcholných kádrů. Ti se v návaznosti na mediální pokrytí nepodléhající cenzuře museli naučit fungovat v realitě, v níž nezáleželo pouze na tom, jak se politika dělá v kuloárech, ale začalo být důležité i to, jak je skrze média prezentována veřejnosti. Televizní diváci tak mohli politiky sledovat v dosud nevídaných situacích, jako když namísto zveřejnění závěrečného komuniké březnové okresní konference KSČ v Kladně odpovídal Alexandr Dubček na dotazy zpravodajů Televizních novin během přestávky.⁴⁸

Mediální prostor tedy nečinil viditelnými pouze požadavky vznášené společenskými aktéry bez přístupu k vládnutí, ale zviditelňoval i požadavky politiků. Nespokojenost se statem quo a volání po demokratickému fungování (nejen) strany stály koneckonců v jádru vnitrostranické krize, která vyvrcholila odchodem Antonína Novotného z funkce prvního tajemníka KSČ na lednovém plenárním zasedání. Představy o tom,

46 1968, 13. březen, Praha. – Záznam televizní debaty „Oč jde na vesnici“, in: J. Hoppe, *Pražské jaro v médiích*, s. 71–76.

47 1968, 10. duben, Praha, – Přednáška Ivana Svitáka „Hlavou proti zdi“ uveřejněná v týdeníku *Student*, in: J. Hoppe, *Pražské jaro v médiích*, s. 131.

48 J. CYSAŘOVÁ, *Rok 1968 na obrazovkách ČT*, s. 304.

co by mělo následovat po vyřešení této krize, byly však nejasné, a především nejednotné, stejně jako požadavky vznášené směrem k systému. K jejich sjednocení mohlo dojít pouze tehdy, objevil-li by se symbol, jenž by je proměnil v požadavky lidové a vůči systému je vymezil. V následujícím oddíle se pokusím ukázat, že se tímto symbolem (prázdným signifikantem), s nímž se mohli začít identifikovat různí lidé – díky čemuž mohl být zahájen proces konstituce lidové identity (lidu) – stal na krátký moment „leden“.

Role „ledna“ v konstituci „lidu“

„Jak víme, jakákoli lidová identita musí být soustředěna kolem určitých signifikantů (slov, obrazů), které odkazují k ekvivalenčnímu řetězci v jeho totalitě.“⁴⁹

Když po několikaměsíční vnitrostranické krizi přistoupilo plénum ÚV KSČ na jednání 4. a 5. ledna 1968 k rozdělení funkcí prezidenta republiky a prvního tajemníka strany, postavilo do čela strany Alexandra Dubčeka, toho času prvního tajemníka ÚV KSS. Následující den byl na stránkách *Rudého práva* tento krok veřejnosti prezentován poněkud lakonicky ve zprávě o zasedání ÚV KSČ tak, že se v jeho osobě „zachová kontinuita stranického vedení a zhodnocují se zkušenosti z dlouholeté stranické práce.“⁵⁰ Vzhledem k tomu, že se vedení strany důvody a důsledky této změny nepokoušelo veřejnosti více přiblížit, začalo se o nich v médiích spekulovat, což s sebou neslo spekulace o dopadech lednového plenárního zasedání na vývoj v nadcházejících měsících.

„Lednu“ tak řada lidí začala připisovat zlomový význam. Antonín J. Liehm jej například ještě začátkem března přirovnával k roku 1948 a v rozhovoru pro švýcarský list *Gazette de Lausanne* vysvětloval proč: od roku 1948 se v jeho očích jednalo o první pokus k nastoupení cesty demokratického socialismu. Tentokrát už tuto cestu nemohla překazit

49 E. LACLAU, *On populist reason*, s. 95–96.

50 Více viz Petr BEDNAŘÍK, Zachycení nástupu A. Dubčeka a L. Svobody do funkcí v tehdejší českém tisku, in: *Pražské jaro 1968: literatura – film – média*, s. 265.

studená válka a stalinismus.⁵¹ Eduard Goldstücker si zase ve výše připomínaném rozhovoru sliboval do budoucna od lednového pléna přehodnocení IV. sjezdu Svazu československých spisovatelů i strahovských událostí; a to přesto (nebo právě proto), že informovanost o průběhu zasedání zůstávala nadále nízká.

„Já myslím, Kamile, že pohled na IV. sjezd spisovatelů z perspektivy výsledků posledního zasedání ÚV KSČ je podstatně jiný, já myslím pohled z oficiálních stranických pozic je podstatně jiný, než byl předtím. Podstatně jiný proto, že přece jenom se ukázalo, když to bereme jako jeden historický proces, že na tom sjezdu spisovatelů byla vyjádřena určitá míra nespokojenosti zejména se vztahem, který se vyvinul u nás poměrně nedávno, který neodpovídá ani tradicím komunistické strany, ani národním tradicím Čechů a Slováků; nespokojenosti s nezdravým poměrem části naší společnosti vůči inteligenci.“⁵²

„Leden“ se také proto stal i atraktivní figurou pro novináře, kteří se na jeho význam dotazovali stranických představitelů. Šéfredaktor deníku *Práce*, Ladislav Velenský, odkazem na lednové plénum zahájil v březnu rozhovor s Otou Šikem takto:

„Lednové plénum ÚV KSČ otevřelo stavidla společenské aktivitě. Dává zelenou hledání pravdy, která je jedinou možnou gruntovní základem dalšího vývoje socialistické společnosti... každému – jedinci, kolektivu i celému společenství lidí. A teď jsme právě u jednoho důležitého problému dneška. Lednové plénum otevřelo jen ona stavidla této pravdě. Avšak vzhledem k určitému nedostatku úplných informací o tomto jednání, např. o stanoviscích jednotlivých členů ÚV, podle nichž by veřejnost mohla posoudit, za jaké zájmy se kdo postavil, může dojít k jisté její dezorientaci v těch či oněch otázkách.“⁵³

51 1968, 1. březen, Praha. – Rozhovor redaktora švýcarského listu *Gazette de Lausanne* s Antonínem J. Liehmem, převzatý týdeníkem *Literární listy* pod názvem „Klidná revoluce v Československu“, in: J. Hoppe, *Pražské jaro v médiích*, s. 54.

52 1968, 4. únor, Praha. – Záznam televizního rozhovoru šéfredaktora Televizních novin Československé televize Kamila Wintra s předsedou Svazu československých spisovatelů Eduardem Goldstückerem, <http://www.68.usd.cas.cz/files/dokumenty/edice/204.pdf>.

53 1968, 5. březen, Praha. – Rozhovor šéfredaktora deníku *Práce* Ladislava Velenského s ředitelem Ekonomického ústavu ČSAV Otou Šikem, nazvaný „O pravdě

Úvodní teze, s níž Ladislav Velenský vstoupil do rozhovoru, je dokladem napětí mezi nadějami a obavami, které lednové plénum ještě v březnu vzbuzovalo. Současně je dokladem toho, že bylo řadou lidí vnímáno jako přelom, jenž „otevřel stavidla“. V neposlední řadě je také dokladem zájmu společnosti o stanoviska jednotlivých politiků k polednovému vývoji, aby se vyjasnilo, čemu všemu se stavidla otevřela.

Jak podotýká ve své krátké, ale podnětné studii Alex Pravda, politici se po lednu ocitli v anomální situaci. Na jedné straně reprezentovali vládnoucí vrstvu, jejíž pozice byla legitimizována hegemonním postavením KSČ, která si jej udržovala nedemokratickými prostředky. Na druhé straně se ovšem některých z těchto prostředků (cenzura) zřekli a ze své privilegované pozice si začali budovat lidovou legitimitu.⁵⁴ Přestože KSČ tedy v roce 1968 nemusela soupeřit – a její vrcholní představitelé ani neplánovali, že by v dohledné době soupeřit měla – o volební hlasy lidí, zdálo se, že jim záleželo na tom, aby pro ni (i skrze své vystupování) získali „srdce a mysl“ lidu.⁵⁵

Vezmeme-li v úvahu předpoklady konstituce lidové identity, jak je formuloval Laclau, ustavení lidu si kromě přítomnosti demokratických požadavků žádá i přítomnost antagonistické hranice a prázdného signifikantu, s nímž se lidé identifikují. Prázdný signifikant začne reprezentovat univerzální příslib naplnění neuspokojených partikulárních požadavků, čímž je proměněn v požadavky lidové. Antagonismus, který lze v polednovém diskurzu nalézt, nebyl formulován jako antagonismus třídní nebo jinak esencialisticky determinované povahy.⁵⁶ Pro různ-

v ekonomice i politice a skutečných zájmech pracujících“, in: J. Hoppe, *Pražské jaro v médiích*, s. 56.

54 Alex PRAVDA, *Reform and change in the Czechoslovak political system, January–August 1968*, Beverly Hills 1975, s. 7.

55 Vědomi si svého nesamozřejmého podílu na formulování diskurzu, usneslo se už 25. ledna předsednictvo, že zprávy z nadcházejících jednání předsednictva a sekretariátu ÚV KSČ musí být zveřejňovány v tisku, „aby i veřejnost žila jedním orgánů ÚV.“ Viz J. VONDROVÁ, *Reforma? Revoluce? Pražské jaro 1968 a Praha*, s. 40.

56 To zároveň nevyklučuje paralelní přítomnost marxisticko-leninské ideologie. Ke kombinaci populismu (ať už v jeho ideačním, strategickém, nebo diskurzivně-performativním pojetí) a (silné) ideologie (ve freedenovském pojetí) jako socialismus viz např. Benjamin MOFFITT, *Populism*, Medford 2020, s. 50–55.

né aktéry začal „leden“ v prvních měsících roku 1968 symbolizovat antagonistický vztah dvou identit: na jedné straně „starého“ (předlednového) režimu, který požadavky společnosti uspokojit nedokázal, a na druhé straně „nového“ (polednového) režimu, který o jejich naplnění bude usilovat.

Obraz „střetávání starého s novým“ nebyl v rétorice stranických představitelů novým konstruktem. Nyní se ovšem současně s ním objevil dostatečně neurčitý symbol, který by dovedl absorbovat větší množství požadavků neuspokojených „starým“ systémem a s nímž by se tedy větší množství lidí dovedlo identifikovat. „Leden“ se stal prázdným signifikantem, jehož prostřednictvím mohl být tento konflikt „starého s novým“ pojmenován. Takto mohl začít figurovat i v rétorice některých politických představitelů, kteří se skrze to mohli zapojit se do procesu konstruování lidové identity. K „lednu“ se začali ve svých prohlášeních odkazovat politici, reportéři, vědci, intelektuálové i běžní občané, kteří (si) od něj slibovali naplnění režimem dosud neuspokojených požadavků. Ota Šik, jako člen ÚV KSČ i tvář ekonomické reformy, tak mohl začít prezentovat „leden“ jako milník na cestě k implementaci takové podoby reformy, kterou se dosud vzhledem k překážkám kladeným dosavadním systémem nedařilo prosadit. V pořadu Tváří v tvář vysílaném 15. února zahájil svůj projev o principech nové soustavy řízení těmito slovy:

„Vážení diváci, mnoho bylo v posledních týdnech napsáno a řečeno o významu zasedání ústředního výboru naší strany v prosinci a lednu tohoto roku. Dovolte mně, abych se dnes soustředil na jediný problém a pokusil se ukázat souvislost tohoto zasedání s řešením našich hospodářských problémů, zejména se zaváděním nové soustavy řízení hospodářství.“⁵⁷

Při příležitosti reflexe dvaceti let od února 1948 zase v rozhovoru pro *Československý filmový týdeník* neopomněl význam „jedna“ připomenout Josef Smrkovský:

„V únoru čtyřicet osm vlastně tím naším vítězným bojem skončila předcházející etapa. A v roce šedesátém osmém v lednu a v únoru je

57 Tváří v tvář, 15. 2. 1968, <https://www.ceskatelevize.cz/porady/1064343261-tvari-v-tvar/26853117087/> [11. 10. 2023].

něco obdobného, byť obsahem jiného. I dneska bych řekl, že končí zase jedna etapa a začne druhá. Za těch dvacet let jsme udělali mnoho, pokud jde o výstavbu republiky; mnoho dobrého, bohužel, nebylo vždycky všechno jenom dobré. Dnes máme naši republiku, bez těch starých dřívějších vykořisťovatelských tříd. Dnes máme naši společnost ve své zdrcující většině socialistickou. To znamená, že dnes je doba, kdy celá tato naše socialistická společnost se musí spolupodílet na tvorbě svého života, na tvorbě naší politiky, a také ale na správě našich společných věcí. A to je asi takový základní smysl všech našich jednání, která měl ústřední výbor v prosinci a v lednu letošního roku. A znakem toho všeho je demokratičnost. Zdemokratizovat celý náš společenský život, zdemokratizovat práci strany, prostě rozejít se s tou minulostí, pokud to nebylo dobré, rozejít se s minulostí, pokud už ty metody neodpovídají současnému stavu naší společnosti, a přizpůsobit řízení naší společnosti podmínkám, v nichž se nacházíme. Jednou větou bych to řekl asi takto: nikdy nevládnout nad lidem, a vždycky všechno dělat s lidem. To je zásada, kterou my komunisté a všichni, kdož to myslí dobře, musí ctít a respektovat.“⁵⁸

Smrkovský, toho času člen ÚV KSČ a ministr lesního a vodního hospodářství, byl ostatně prvním politikem, který se už 21. ledna na stránkách deníku *Práce* význam lednového plenárního zasedání v textu „Oč dnes jde?“ pokusil nastínit.⁵⁹ Zdůrazňoval v něm, že se nejednalo o prostou výměnu osob ve vedení strany, ale že „jde právě o to všechno, co zajímá a páli každého komunistu a každého občana“.⁶⁰ Ve své reflexi pro *Československý filmový týdeník* pokračoval s rétorikou, v níž „leden“ figuroval jako začátek „nové etapy“, a tak i symbol radikálního narušení statu quo; a to dokonce tak radikálního, že si zasloužil srovnání s rokem 1948. Radikálnost „ledna“ 1968 spočívala v tom, že se společnost, již byla účast na politice v *minulosti* znemožněna, měla začít „spolupodílet

58 1188/2379 *Československý filmový týdeník* 1968, <https://www.ceskatelevize.cz/porady/1130615451-ceskoslovensky-filmovy-tydenik/218562262700004/> [28. 3. 2023].

59 J. VONDROVÁ, *Reforma? Revoluce? Pražské jaro 1969 a Praha*, s. 40.

60 1968, 21. leden, Praha. – Článek ministra lesního a vodního hospodářství Josefa Smrkovského „Oč dnes jde?“, uveřejněný v deníku *Práce*, in: J. Hoppe, *Pražské jaro v médiích*, s. 29.

na tvorbě svého života, na tvorbě naší politiky“. Smrkovského prohlášení lze tedy číst jako vágní příslib návratu (politické) moci do rukou lidu, jejíž držení mu „předlednový“ řád a ti, kdo jej reprezentovali, odpíral.

Podobně jako Smrkovský se i Václav Slavík pokoušel v článku „Čas živé účasti“, otištěném v *Rudém právu* 30. ledna, přiblížit veřejnosti „poznání“ plynoucí z lednového pléna:

„Závěry pléna ÚV KSČ jsou prvním významným krokem k uskutečňování hlavních zásad již dříve přijatých tezí o postavení komunistické strany a její úloze ve společnosti. V těchto závěrech se vlastně reaguje na myšlenku o vytváření a posilování ovzduší důvěry, bez kterého není pocitu spoluúčasti. [...] Závažné poznání těchto dnů, v němž je shrnuta progresivní zkušenost minulosti, spočívá však v tom, že komunistická strana, to nejsou jen její orgány, byť hrály sebedůležitější roli, ale že je to hnutí pevně zakotvené v lidu. Toto hnutí nelze nepřipustně personifikovat. Jsi to ale ty, on – tisíce a desetitisíce rovnoprávných členů. O rozdílech se dá mluvit především v tom: čím vyšší funkce, tím vyšší odpovědnost.“⁶¹

Zakotvení „nové logiky“ skrze orgány a instituce politického systému si do budoucna od lednového pléna sliboval zase ve výše zmiňovaném článku Zdeněk Mlynář:

„Avšak z hlediska otázky, kterou jsme si kladli – jak čelit koncentraci moci v politickém systému –, jsou uvedené problémy zřejmě základní. Jejich vyřešením by totiž náš politický systém byl utvářen podle nové logiky: byl by to systém zaměřený nikoliv k výkonu direktivy, která se předem pokládá za správnou, ale k tvorbě rozhodnutí, jež mají vyjadřovat objektivní potřeby celé socialistické společnosti.“⁶²

Jakkoliv se rétorika stranických představitelů ve vztahu k nadcházejícímu vývoji mohla lišit, společná pro ni byla figura „ledna“ jako sym-

61 1968, 21. leden, Praha. – Článek ředitele Ústavu pro politické vědy při ÚV KSČ Václava Slavíka „Čas živé účasti“, uveřejněný v deníku *Rudé právo*, in: J. Hoppe, *Pražské jaro v médiích*, s. 35–36.

62 1968, 13. únor, Praha – Článek Zdeněka Mlynáře „Naše politická soustava a dělba moci“ uveřejněný v deníku *Rudé právo*, in: J. Hoppe, *Pražské jaro v médiích*, s. 47.

bolu diskontinuity se systémem, který nenaplnoval požadavky společnosti – a koneckonců často ani jejich vlastní.

Takto figurovalo lednové plénum i v projevech nového prvního tajemníka a také nejviditelnější tváře „polednového vývoje“. V březnu na městské konferenci KSČ v Brně Alexander Dubček pravil:

„Ústřední výbor ve své rezoluci uložil přenést ducha a smysl lednového pléna do celé strany a do celé společnosti. Vycházeli jsme z toho, že jestliže se podaří otevřít širší prostor pro aktivitu strany a že když toto úsilí strany uvede do pohybu tvůrčí mysl, ducha, fyzické i morální síly lidské činnosti, když každý komunista i bezpartijní, jemuž věc socialismu, vlasti i jednoty lidu leží na srdci, pocítí, že je potřebný, že se s ním počítá – že to bude pro začátek konečně mnoho.“⁶³

Zatímco ještě z počátku ledna byl tedy „leden“ prezentován na stránkách *Rudého práva* jako znak kontinuity, v nadcházejících týdnech a měsících začal být využíván jako symbol ruptury. Takto jeho obraz stvrzoval i Akční program:

„Všechny tyto otázky se stávaly ohniskem střetávání těch sil, které si vynucovaly zásadní změny s nositeli starého pojetí. Při tom se vyjasňovaly pozice a prosazoval se nutný společenský pokrok. Prosinčové a lednové zasedání ústředního výboru KSČ podrobilo otevřeně a věcně kritice hlavní příčiny uvedených nedostatků i jejich nositele a začalo s nápravou přímo ve vedoucích orgánech strany.“⁶⁴

Vzhledem k tomu, jakými mediálními celebritami se někteří z politických představitelů stali, se zdá, že se jim dařilo ke konstituci „polednové“ identity rétoricky přispívat. Podle průzkumu provedeného Ústavem pro výzkum veřejného mínění platil Alexandr Dubček s 53 % za nejdůvěryhodnější „osobnost veřejného života“. Následovaný byl Josefem Smrkovským s 39 %, Čestmírem Císařem a Ludvíkem Svobodou s 26 %, Otou Šikem se 17 % a Eduardem Goldstückerem s 16 % (na Slovensku dosáhl vyšších hodnot pouze Dubček s 68 % a Husák s 19 %).⁶⁵

63 Projev soudruha Dubčeka na městské konferenci KSČ v Brně-městě. Obrodný proces celé společnosti naplnit pozitivními činy, *Rudé právo*, 17. 3. 1968, s. 1–2.

64 1968, 5. duben, Praha – Akční program KSČ, http://www.68.usd.cas.cz/files/dokumenty/edice/405_1.pdf [16. 10. 2022].

65 M. SCHULZE WESSEL, *Pražské jaro*, s. 145.

Když se však očekávání, která různí aktéři do „ledna“ vkládali, nenaplnovala, začalo se ukazovat, že rétorika soustředěná kolem tohoto symbolu mohla fungovat spíše na krátký moment než jako dlouhodobá strategie. Slovy Antonína J. Liehma, nešlo „do nekonečna prodlužovat provizorní stav, kdy staré zemřelo a nic nového se dosud nezrodilo.“⁶⁶ Tento sentiment vyjádřil v eseji „Tak vážně: co konkrétně?“ publikovaném 13. června v *Literárních listech*. Liehm, který ještě začátkem března přisuzoval „lednu“ zlomový význam, v červnu napsal:

„Neboť v záplavě slov, projevů, prohlášení, manifestů a usnesení se stále víc ztrácí mapa, na které je třeba nakreslit cestu a její cíl. Přitom všichni, i ti, kteří po nich nejmíc touží, vědí, že není jednoduchých a snadných odpovědí, že není hesel, která všechno shrnou a všechno vyřeší. I tak se však slov zdá být příliš mnoho. V programu i v usnesení. A v tom množství zas příliš mnoho staré rutiny, formulací, o nichž dobře nevíš, zda znamenají jen povinnou splátku žargónu, či mají skutečný politický obsah. A mají-li, tedy jaký přesně.“⁶⁷

Je možná příznačné, že manifest „Dva tisíce slov“, někdy vykládaný jako protipól „Akčního programu“ jakožto iniciativa vycházející spontánně přímo ze společnosti, se už k lednovému plénu neodkazuje.⁶⁸ S postupujícími měsíci se totiž čím dál častěji vynořovaly požadavky, pro které už neurčité přísliby lednového plenárního zasedání nestačily, neboť si žádaly zaujetí konkrétních stanovisek.⁶⁹ Požadavky na radikálnější změny vznášené některými aktéry začaly narážet na neochotu nebo vyložený odpor jiných aktérů. To ovšem neznamená, že by se „leden“ z rétoriky a diskurzu zcela vytratil, nýbrž to, že se vytrácel jeho hegemonický potenciál. Zatímco v prvních polednových měsících představoval „leden“ něco, co dovedlo různorodé požadavky různých aktérů

66 1968, 13. červen, Praha – Článek Antonína J. Liehma „Tak vážně: co konkrétně?“, uveřejněný v týdeníku *Literární listy*, in: J. Hoppe, *Pražské jaro v médiích*, s. 214.

67 Tamtéž, s. 210.

68 1968, 27. červen, Praha – Manifest Ludvíka Vaculíka „Dva tisíce slov“, který patří dělníkům, zemědělcům, úředníkům a všem, uveřejněný současně v týdeníku *Literární listy* a denících *Mladá fronta, Práce a Zemědělské noviny*, in: J. Hoppe, *Pražské jaro v médiích*, s. 219–223.

69 Mezi takové požadavky mohly patřit například zmařené snahy o obnovu Československé sociální demokracie.

do určité míry sjednocovat, s přibývajícím časem se jeho potenciál v tomto směru vyčerpával, neboť už množství nebo radikálnost požadavků nedovedl vsřebat. Řečeno Laclauovou terminologií: mezi jednotlivými požadavky začala převládat logika diference nad logikou ekvivalence. Identifikace se symbolem „ledna“, jež reprezentoval jednotu řetězce požadavků, začala oslabovat stejně jako vazby uvnitř řetězce. Ekvivalenční řetězec požadavků se začal rozpadat a s ním i identita „polednového lidu“.

Epilog

Potenciál „ledna“ tušilo a později vlastním způsobem rozvinulo sovětské vedení. Už v březnu varoval Leonid I. Brežněv Dubčeka před nebezpečím spočívajícím v užívání hesel, jejichž obsah předsednictvo strany samo nezná nebo se na něm neshodne. Generální tajemník KSSS položil na jednání v Drážďanech československým zástupcům otázku:

„Ale vysvětleme si už jednou, co rozumíte pod liberalizací společnosti. Dodnes této tezi nerozumím. Co se pod tímto pojmem rozumí? Co rozumí politbyro pod liberalizací společnosti?“⁷⁰

Kroky sovětského vedení, jež následovaly, svědčí o tom, že když obsah těmto heslům nedovedlo přiřadit předsednictvo ÚV KSČ, učinilo to sovětské vedení, aby si jej nemohla dosazovat československá společnost. V programovém textu nastupující normalizace, „Poučení z krizového vývoje“, proto „leden“ nadále figuroval jako symbol diskontinuity; byť ne tak radikální jako dříve, neboť příčiny negativního polednového vývoje byly identifikovány již v době, kdy stranu jako první tajemník vedl Antonín Novotný. Označení „polednový vývoj“ však bylo v normalizačním diskurzu spjato výhradně s kontrarevolucí řízenou představiteli pravice, kteří „začali vystupovat před veřejností s revizionistickým vý-

70 1968, 23. březen, Drážďany – Stenografický záznam porady šesti komunistických stran v Drážďanech 23. března 1968, věnované událostem v Československu po lednovém plénu ÚV KSČ, <http://www.68.usd.cas.cz/files/dokumenty/edice/323.pdf> [16. 10. 2022].

kladem smyslu lednového pléna a nasazovat si falešnou aureolu „mužů Ledna“.⁷¹

Takto oktrojovaný výklad lednového pléna, které už nemohlo symbolizovat naplnění demokratických požadavků, současně ukazuje, jak mohla být prvotní neurčitost „ledna“ využita pro různé hegemonické projekty;⁷² v tomto případě k nastolení diskurzu vynucovaného vojenskou okupací i návratem cenzury.

Závěr

Tato studie navrhla přístup, jak se posunout za hranice interpretačních rámců dominujících výzkumu tzv. pražského jara, uvažujících o tomto období téměř výhradně v kategoriích reformy a revoluce. Zdá se totiž, že tyto kategorie nenabízí vždy dostačující nástroje k porozumění některým z paradoxů, které jsou pro pražské jaro příznačné; například tomu, proč začala být role jednoho z řady plenárních zasedání vnímána různými aktéry jako zlomová. Zatímco kategorie reformy a revoluce vybízejí spíše k tázání se po tom, odkud pražské jaro přišlo a kdo byl jeho iniciátor, Laclauova diskurzivní teorie disponuje potenciálně přínosnými kategoriemi ke studiu momentu, jenž zafungoval jako jeho katalyzátor. Zaostrěním pozornosti na diskurzivní proměny tak Laclauův přístup a na něj navazující performativně-diskurzivní přístupy mohou sloužit jako optika, skrze níž můžeme rozumět zlomu v dynamice mezi „předjařím“ a pražským jarem, ale i dynamice vývoje pražského jara v následujících měsících, a to včetně jejich dosud málo probádaných paradoxů a anomálií.

Skrze kategorie Laclauovy teorie studie analyzovala konstitutivní roli „ledna“ jakožto prázdného signifikantu, který v polednovém diskurzu začal díky své neurčitosti představovat symbol příslibu naplnění různých

71 Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ, s. 6, https://www.totalita.cz/txt/txt_pouceni.php.

72 Laclau kromě vyprázdňenosti přiznává signifikantu i „plovoucí“ vlastnost (flaunting sigifier), díky níž je možné, aby jeden signifikant reprezentoval třeba i protikladné hegemonické projekty. E. LACLAU, *On populist reason*, s. 131–133.

norodých požadavků. Začleněním „jedna“ do své rétoriky se na sjednocování těchto požadavků a konstituci lidové identity mohla podílet i část politické reprezentace tím, že se vymezila vůči „předlednovému“ systému. Laclauova teorie populismu tedy nabízí pohled na dynamiku politického vývoje pražského jara jako na moment diskurzivní ruptury mezi „starým“ a – dosud neurčeným, a především neurčitým – „novým“, skrze nějž docházelo ke konstrukci lidové identity. Přijmeme-li Laclauovu tezi, že se populistická konstituce lidu rovná momentu politična par excellence, pak lze pražské jaro vnímat jako rupturu, kdy se v socialistickém Československu na krátký moment vrátilo politično do politiky.

The Role of “January” in Prague Spring’s Discourse

SUMMARY

After January 1968, the Czechoslovak Communist regime found itself in a peculiar and unprecedented situation. While people remained prevented from altering the system through electoral procedures, they were allowed to express their demands and dissatisfaction with the system freely and publicly. It also posed new requirements on political representatives whose performance was exposed to public scrutiny and judgment due to uncensored media focus. This terrain defined and fuelled the dynamics of the political process of the so-called Prague Spring. This paper asserts that we should not omit the discursive dimension and its constitutive role when attempting to understand the process’s logic. This dimension, however, appears to be lacking in prevailing accounts focused on framing the process as counter-revolutionary, revolutionary or reformist. While approaches or research focus regarding this time period may vary – and the meaning of the Prague Spring thus undergoes a certain reiteration with every piece of scholarship – the interpretations of the political process tend to stay within the ranks of the above-stated frames. The paper suggests utilising a particular discourse theory of populism to move beyond these frames to better understand Prague Spring’s dynamics. Through the lens of this theory, the paper focuses on the (discursive) shift from the period often referred to as “Prague Spring’s Prelude” to the Prague Spring.

The paper presents populism as a contested concept to subsequently draw on Ernesto Laclau’s understanding of the phenomenon. It introduces the theory’s point of departure (including shortcomings) and explains its key terms, i.e., the discourse, the hegemony, the empty signifier, the chain of equivalences, the demand, and the antagonistic frontier. Next, it sketches a picture of the ontological terrain created after the January plenary session of the Central Committee of the Com-

munist Party, where various unfulfilled demands lingering in the society began being articulated, also through (de facto) uncensored media channels. Finally, the paper applies the “empty signifier” category to the term “January”. It argues that the symbol of “January” had the potential to unite and turn democratic demands into popular demands and, thus, to create a popular identity (“the people”). The paper shows examples of various actors using the figure to create an antagonistic frontier between two systems; the “old” (pre-January) system, which was deemed unable to fulfil democratic demands, and the “new” (post-January) system. The symbol of “January” remained vague enough that it could temporarily unify many heterogeneous and particular demands and represent their fulfilment universally. It was vague enough that it allowed even the thus far representatives of the Communist Party’s hegemonic rule to include it in their rhetoric and, in this vein, contribute to constituting the “people”. Thus, the study suggests that if we focus on the constitutive role of the discourse, we may understand the Prague Spring as a discursively constructed moment of radical break (from the past), which makes it a unique moment of “the political” in the course of the Czechoslovak Communist regime’s history.

Visual Culture and Hybrid Practices in Digital Public History: Contextualizing the “Frames of Reconstruction” online exhibition¹

ABSTRACT

The article draws upon the practical experience of the authors with researching, developing, and curating the digital historical content for the online exhibition *Frames of Reconstruction*. In its first part, it reflects upon three main theoretical issues related to the realm of contemporary public history. Firstly, it investigates the open borders between the disciplines of academic and public history to position them in a dialogical relationship. Secondly, it pays attention to the importance and roles of visuals and the possibilities which the study of visual sources brings into public history projects. The iconosphere is discussed not only from a theoretical point of view, but also serves as the methodological grounding of the article. Lastly, the theoretical section opens up some basal theoretical and methodological questions brought to the area of public history by the extensive process of digitization. In relation to the online exhibition *Frames of Reconstruction* it mostly responds to the conceptualization of digital public history as offered by Serge Noiret (2018) and Andreas Fickers (2022) through his concept of digital hermeneutics. The analytical part then revolves around the critical examination of the authors' own practical experience in the field of digital public history. Particularly, the collapse of the roles of researcher and curator is discussed along with the request for sustainability, transnationality, and democratic educational potential which can be seen as specific in the case of the medium of online exhibition.

Keywords: Digital public history; Online exhibition; Visual history; Connective turn; Digital hermeneutics; Nonfiction film; Sustainability; Transnationality; Hybrid practices

1 This work was financially supported by the Charles University's Cooperatio Program for Institutional Funding.

Introduction

Visual culture is a very traditional part of bringing history to the public, and its position in this context is often taken for granted. Thus, its role is frequently reduced to a neutral illustration, without perceiving the theoretical context and possibilities for mutual enrichment of visual and public history. In this text, we touch upon this topic through the specific example of a project on the borderline between academic history, digital public history, and visual history. Our intention is to outline the possibilities of linking these approaches, taking into account the specific research and curatorial experience with the online exhibition *Frames of Reconstruction*,² which was created as an output of an international research project on the role of visual media in the post-WWII reconstruction of Europe. The project, entitled “Visual Culture of Trauma, Obliteration, and Reconstruction in Post WWII Europe” (Victor-E) brought together scholars from the contexts of film and visual studies, history, and oral history from Germany, France, Italy, and the Czech Republic to consider how visual culture mediated the post-war transformation decade and its efforts to reconstruct war-torn Europe. One of its key tasks was to create a public online exhibition with a specific e-learning section, available in all languages of the participating countries and in English, in order to convey this topic to a wide audience. In addition to the essential collaboration with partner film archives and technology suppliers, this project required a strategy of audience outreach and digital education. In this way, it differs from the already existing projects both on the Czech national level, which usually work as online databases providing a catalogue of oral interviews and static documents (e.g., most recently *Testimonies of Roma and Sinti. The Second World War through the Eyes of Roma and Sinti from the Czech Lands and Slovakia*,³ thematic websites related to historical anniversaries published by the Institute of Contemporary History, Czech Academy of Sciences, or the Malach Centre for Visual History⁴) as well as on the in-

2 www.frames-reconstruction.eu

3 www.romatestimonies.com

4 www.ufa.mff.cuni.cz/malach/

ternational level, where generic templates such as Google Arts & Culture are often used by institutions or static websites with content driven by photography and text only.⁵ From the admitted position of researchers involved in Victor-E, we want to methodologically evaluate this practical experience in the broader context of thinking not only in and about the field of digital public history, but also through visual history, online archiving and museology, online teaching, media literacy, and oral history, and reveal both the theoretical and practical possibilities and limits of similarly conceived projects.

We depart from the notion of public historians as mediators and negotiators who, as Glassberg argues, “operate between competing political forces, as well as between local and larger-scale interpretive frameworks as they place a local story in larger context”.⁶ Their task is a certain reframing of academic knowledge towards a public that “neither passively receive nor actively challenge the historical image encountered in popular television docudramas, music, film, novels, and attractions, but rather ‘negotiate’ between mass culture and their own particular subculture”.⁷ Thus, although academic and public history are often thought of as two institutionally and otherwise separate fields, and have developed as such since the mid-1970s, one cannot ignore the fact that public history remains intertwined with academic history in various ways. Public historians usually receive their training in academic institutions from academic historians, and academic historians often function in various capacities towards making history accessible to the public (as consultants or co-curators of exhibitions, expert advisors for films, commentators and guests on television and radio discussion programmes, authors of their own podcasts, and so on). In some contexts, such as the Czech one, then, memory institutions are also research institutions and are thus encouraged to present both public and academ-

5 To learn more about examples of good practice, please, see the international conference Turning History Online, including video recordings of individual presentations at www.fresh-eye.cz/program/turninghistoryonline/

6 David GLASSBERG, Public History and the Study of Memory, *The Public Historian* 18, 2/1996, pp. 7–23, here p. 13.

7 *Ibidem*, p. 15.

ic results. In such conditions, it makes sense to think about how these two spheres can work together in shaping public historical awareness. Digital public history and digital historical education projects are specific examples of such a link.

Public History and its Complex Iconosphere

Based on our specific experience as visual researchers and curators, who interact with both academic and public history, we would like to argue that public history in its traditional material formats, as well as in the form of various digital platforms, is always embedded in the wider visual culture. Not only we can examine a diverse palette of visual sources, be it photographs, illustrations, posters or advertisements, we can also approach the concept of visuality as a central methodological point of view through which historical narratives are scrutinized. As Salmi points out, the “visuality is both a method of representing the history and a method of understanding it”.⁸ The conceptualization of public history which employs the framework of visual culture moves public history closer to the field of visual history; the sub-discipline that has found more support among historians and museum practitioners in the past years. This should not come as a surprise; when looking around carefully, one has to reflect on the omnipresence of visual representations that nowadays can be more democratically produced, reproduced, and modified. That is why Daniela Bleichmar and Vanessa R. Schwartz state this simple fact in introducing their special issue of the journal *Representations* on visual history: “There is little doubt that the contemporary digital-image revolution makes us now, more than ever, both able to see the long life of visual history and curious about its workings.”⁹

However, to place the visuality at the centre of a research work can be seen as a difficult task for many professional historians who argue

8 Hannu SALMI, *What is Digital History?*, Cambridge 2020.

9 Daniela BLEICHMAR – Vanessa R. SCHWARTZ, Visual History. The Past in Pictures, *Representations* 145, Winter 2019, p. 5.

that they lack the art- and/or film history education. In case of the public history realm, such an argument is seen as a weaker one due to the lived community experience of history *with* and *through images*. When Kelley provided one of the first definitions of public history, he envisioned public historians as active agents of public life. Specifically, he wrote: “Public history refers to the employment of historians and the historical method outside of academia. [...] Public historians are at work whenever, in their professional capacity, they are part of the public process.”¹⁰ To step outside academia in order to engage with the complex spectrum of narratives of the past, which circulate within the public, also means to enter the field of contested visual representations and symbols which co-create the public iconosphere. It is impossible to think of public processes without visuals, from rhetorical figures popular in period political discourses to photographs and films documenting particular social events. As Stuart Hall’s conceptualization of the notion of representation reminds us, visual representations are the necessary equipment for communication because they function as mental codes and larger symbolic maps through which individuals can reach a basic ideological orientation within the society.¹¹

The second thing that Kelley’s definition provides us with is the emphasis placed on the realm of *outside academia*. It directs our interest outside the official visual sources provided by historical institutions in order to reach sources expressing the experience of communities and individuals. Official, non-official, and community iconospheres should therefore meet in our investigation of the past. Sayer speaks about the “outside academia” freedom explicitly: “Its [public history] freedom from academic conceptualization and recognition has given public historians the opportunity to explore new relations that history has with the wider world and to embrace its broader public influence. This has enabled the discipline’s practice to be influenced by the community.”¹²

10 Robert KELLEY, Public History: Its Origins, Nature, and Prospects, *The Public Historian* 1, 1/1978, p. 16.

11 Stuart HALL, *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*, London 1997.

12 Faye SAYER, *Public History: A Practical Guide*, London 2015, p. 256.

When applied to contemporary visual public history, official, vernacular, and popular visual culture are then seen as relevant sources for research and curatorial practice with the goal of opening up the professional historical narratives to wider and more diverse public experience.

To methodologically ground such a diversity of visual representations, we propose following the concept of the *plurimedial memory network* as suggested by Astrid Erll.¹³ By using the term *plurimedial constellation*, Erll points out the hybridity of visual representations by detecting connections existing among visual representations circulating in the public iconosphere.¹⁴ From this perspective, the non-fiction films from the examined exhibition *Frames of Reconstruction* cannot be seen as solo representations of the reconstruction era, but should be placed into a conversation with photographs taken by both professionals and amateurs, or with posters and advertisements, which were physically incorporated into the public sphere, as well as with the memories of individuals. Plurimedia constellations enable us to approach historical narratives in their various dynamics as they centralise the process of remediation of mnemonic content. According to Erll, conceiving the past through the dynamics of remediation is crucial as “processes linked to the remediation makes the past understandable, and at the same time, they can imbue media representations with the aura of authenticity, and finally, they play the central role in stabilizing certain mnemonic content into the powerful sites of memory.”¹⁵

Film in Public History

Public history theorists thus generally see film and visual culture as one of the channels of communication that co-create public awareness of history, but do not use their potential fully. For example, actively work-

13 Astrid ERLI, *Memory in Culture*, London – New York 2011.

14 Ibidem, War, Film and Collective Memory: Plurimedial Constellations, *Journal of Scandinavian Cinema* 2, 3/2012, p. 231.

15 Ibidem, *Memory in Culture*, p. 20.

ing with film as a part of public history is essential not only because, as Rosenstone states, “visual media are the chief conveyor of public history in our culture” (as discussed above),¹⁶ but also because the public should be able to better read and critically analyse these films. Like Rosenstone, most historians and public historians are primarily concerned with historical films, a specific genre of fictional film that transports the viewer into a specific historical context through dramatic narrative. These films greatly shape general historical awareness, but rather than examining deviations and inaccuracies (from the accepted historical narrative of the time), Rosenstone argues, we should be interested in how they specifically create a historical world and what interpretations of it they invite the viewer to observe.¹⁷

In the case of nonfiction films, the relationship to public history is even more straightforward, as they are usually understood as sources documenting certain historical phenomena – illustrating certain historical periods, showing historical events and personalities. Kaes even treats them as ageless and indelible historical monuments: “All these images, which have been replayed again and again, do not age nor can they be erased or forgotten; they are part of public history, they have assumed a function which historical monuments erected in public places had in previous centuries. Unlike heroic monuments, however, these filmic images are everywhere, impossible to topple and destroy.”¹⁸ While the notion of the wide availability of nonfiction film images (Kaes refers primarily to Holocaust images) may be a bit of an exaggeration, it is partly reminiscent of one of the key challenges of circulating nonfiction films in public digital space, namely the challenge of contextualization. Nonfiction film images are much more susceptible

16 Robert ROSENSTONE, *History on Film, Film on History*, New York 2006, p. 14.

17 *Ibidem*, p. 14.

18 Anton KAES, *History and Film: Public Memory in the Age of Electronic Dissemination*, *History and Memory* 2, 1/1990, pp. 111–129, here 118. Films were, of course, especially in authoritarian regimes, censored, banned, hidden in vaults, and destroyed. However, the author points out the difference between the uniqueness of a monument and the reproducibility of film, especially in the digital era. If even a single copy of a film has been saved, the possibilities of its dissemination are now almost unlimited.

in digital space to various re-uses, re-appropriations, and re-contextualisations, both ethical and unethical, appropriate and inappropriate.¹⁹ As Ebbrecht-Hartmann, Stiassny and Henig state: “As images migrate through popular culture, they leave a trace and create new connections with each iteration. These connections establish a complex network of image relations that, on the one hand, demonstrates the impact of the visual heritage of migrating images on the memory of the Holocaust and, on the other hand, provides new access points for engaging with its visual heritage in critical and reflexive ways.”²⁰ One of these access points can be digital historiography or digital public history projects, which enable the development of complex digital curation methods.

A Digital Ecosystem for the New Research and Curatorial Practices

The first conception of the de-materialised museum can be found in the writing of André Malraux, who drafted the vision of *museums without walls* (*musée imaginaire*) in 1947.²¹ He described it as a democratic platform spreading culture, art, and related knowledge. Specifically, his conception drew upon the emergence of photocopies of artworks, historical, and anthropological objects that allowed everyday audiences to “own” and to exhibit favourite objects in their private spaces as well as to freely curate the relationships between them. The democratic character of the *museum without walls* deserves a historical contextualization. Malraux published his essay just two years after the end of WWII, when the idea of accessible public education was seen as one of the fundamental elements upon which the peaceful postwar society should

19 Jaimie BARON, *Reuse, Misuse, Abuse. The Ethics of Appropriation in the Digital Era*, New Jersey 2020.

20 Tobias EBBRECHT-HARTMANN – Noga STIASSNY – Lital HENIG, Digital visual history: historiographic curation using digital technologies, *Rethinking History, The Journal of Theory and Practice* 2023, p. 5.

21 André MALRAUX, *Museum without Walls*, London 1967. Originally published in 1947.

be built. Until today, Malraux's conception can be found highly inspirational in the way it empowers the knowledge production of community and accommodates its creative and participative inputs.

Nevertheless, it took two more decades to experience another significant technological transformation that was brought by the foundation and further development in the field of the ICT sector. As Salmi reminds us, the early historical analysis processed through computational methods was taking place as early as in the 1960s and the early digital humanities projects can be traced back to the 1970s.²² Until the 1990s, however, digital historical projects were mostly designed as browsing platforms and databases that were missing participative features through which users could interact with the content. This has changed with the extensive process of digitization that can be observed since the beginning of the new millennium and especially in the last decade, when historical institutions and documents have been turned into digital data stored in online repositories.²³ In this regard, Andrew Hoskins suggests talking about the *connective turn* that the whole realm of history-related practices is undergoing.²⁴ On the one hand, a profound change is seen in how various digital materials can be connected and may interact together in the digital environment: private documents interact with official historical sources which previously remained captured in public institutions, and marginalized representations circulate next to hegemonic ones. On the other hand, the connective turn has also changed the power dynamics within the field of history and memory production. It took the production of official narratives from the hands of professional historians and curators to enable non-professionals to narrate their stories. In this sense, the connective turn seems to have created a new foundation for the democratization of culture, art, and history as envisioned by Malraux as well as a new dynamic platform upon which public history projects can be developed. As

22 H. SALMI, *What is Digital History?*.

23 Nanna BONDE THYLSTRUP, *The Politics of Mass Digitization*, Cambridge 2019.

24 Andrew HOSKINS, *Digital Memory Studies: Media Pasts in Transition*, London – New York 2017.

Leon puts it, “the digital environment [is] the new ecosystem of historical practice.”²⁵

The opportunities, challenges, and limits that this new digital environment has placed in front of professional history practitioners has led to the emergence of *digital public history*. According to Paju, Oiva and Fridlund, “digital history encompasses diverse historical practices, such as digitization efforts at archives, libraries and museums, computer-assisted research, web-based teaching and professional and public dissemination of historical knowledge, as well as research on the history of ‘the digital’, computers and technologies”.²⁶ It is therefore a relatively wide range of activities. Yet, they can be interrelated or interdependent, especially in the case of the digitisation of archival documents and their publication and evaluation in the digital environment. Serge Noiret, who promotes the concept of digital public history, emphasizes the possibility of building new connections among diverse materials, narratives, academic disciplines, and groups of audiences.²⁷ By mentioning the audiences, he also considers the new dynamics of dissemination that are part of digital public history, wherein the digital content becomes contested by various interpretations delivered by different mnemonic groups. However, reaching the “general public” cannot be taken as an automatic given for any project placed online. As Sheila Brennan points out, “projects and research may be available online, but that status does not inherently make the work digital public humanities or public digital humanities”.²⁸ That is why Brennan calls for strategic collaboration with specifically defined communities whose needs would be embedded in the overall design of the project’s online outputs. With this in mind, digital public history should be perceived as

25 Sharon LEON, Complexity and Collaboration: Doing Public History in Digital Environments, in: James B. Gardner – Paula Hamilton (eds.), *The Oxford Handbook of Public History*, New York 2017, p. 45.

26 Mats FRILUND – Mila OIVA – Petri PAJU, *Digital Histories: Emergent Approaches within the New Digital History*, Helsinki 2020, p. 3.

27 Serge NOIRET, Digital Public History, in: David Dean (ed.), *A Companion to Public History*, Hoboken 2018, pp. 111–124.

28 Sheila A. BRENNAN, A Case for Digital Collections, *Collections: A Journal for Museum and Archival Professionals* 12, 4/2016, p. 384.

a specific boundary discipline, influenced by various circumstances of the development of (public) institutions (e.g., the state of digitization of collections, legal regulation of digital access, etc.) and by the convergence and interpenetration of different methods and approaches.

Andreas Fickers makes a specific call for the critical reflection on the specific position and the place that digital public history occupies as operating between the digital and the analogue.²⁹ Fickers calls this position “in-betweenness” to demonstrate the mutual penetration of analogue and digital materials and practices. He terms this approach *digital hermeneutics* or “hermeneutics of in-betweenness” and defines it as a “set of skills and competences that allow historians to critically reflect on the various interventions of digital research infrastructures, tools, databases and dissemination platforms in the process of thinking, doing and narrating history.”³⁰ To incorporate the perspective of digital hermeneutics into the practice of public historians thus means to significantly challenge the fundamentals of the discipline itself due to its origin in the analogue era. Evoking the writing of the Finnish philosopher Erkki Huhtamo, Fickers proposes to use Huhtamo’s term “thinkering”.³¹ By putting together the verbs “thinking” and “tinkering”, “thinkering” requires the production of a constant self-reflective loop in considering the environment, material, established practices and communities that public historians work with. The principle of self-reflexivity should also be accompanied by the careful documentation of every action taken as part of the research and communication process. Lastly, and importantly, digital hermeneutics asks us to consider the ethical implications of our work that – as just said above – can communicate with other materials and groups in the digital realm.

Fickers also articulates the imperative of the *shared authority* that consists of two elements.³² Firstly, it makes us aware that in the sphere

29 Andreas FICKERS, Digital Hermeneutics: The Reflexive Turn in Digital Public History, in: Serge Noiret – Mark Tebeau – Gerben Zaagsma (eds.), *Handbook of Digital History*, Berlin 2022, pp. 139–147.

30 Ibidem, p. 140.

31 Erkki HUHTAMO, Thinkering with Media: On art of Paul DeMarinis, in: Paul DeMarinis (ed.), *Buried in Noise*, Heidelberg 2011, p. 33–39.

32 A. FICKERS, Digital Hermeneutics: The Reflexive Turn in Digital Public History.

of digital public history, our research work and production of digital projects should be primarily driven by the idea of sharing the knowledge with others. According to our understanding of this formula, digital public historians function as mediators between two often competing discourses: the professional discourse of academic history and the non-professional discourse of bottom-up history. The far-reaching process of digitization has significantly empowered the latter discourse, and therefore we find it even more difficult to conceptualize and run the professional discourse of academic history as a singular and elite practice. The second element represents the *FAIR principle* relating to the use of digital data. The data involved in digital public history projects are supposed to be *Findable, Accessible, Interoperable and Reusable*. Therefore, the work of digital public historians is supposed to be open not only to other materials and communities on the level of interpretation, but it should also be reachable as a source with a potential use in other projects on the production level.

Towards a Complex and Sustainable Digital Public History

The specificity of the Victor-E project is its academic background, from which the outputs of digital public history grow. It is therefore not a project strictly separating academic history and public history, but rather, it connects them on a methodological and a personal level. The basis for the construction of the exhibition has therefore been extensive research into archival nonfiction films from the post-WWII era. Such a corpus of sources traditionally stands rather outside of the main focus. It is either used purely illustratively towards the public or interpreted primarily as Cold War propaganda. The archival research that sought to capture all surviving nonfiction films of the period allowed us to disrupt these stereotypical models of presenting nonfiction film heritage to offer a more nuanced approach that takes into account different functions of these films while placing them in the broader context of lived history and memory, and also allowing for their balanced educational use. Nevertheless, the format of the online exhibition must

be seen as an ambivalent form – offering many new possibilities but bounded by various limits.

In addition to the wide accessibility of online exhibitions, one of their key advantages is the fact that the display of digitized materials often makes it easy to present documents or artifacts that it would not be possible to use in a traditional exhibition due to their rarity or specific physical condition.³³ As a result, cultural heritage that has not been seen before can be brought back into circulation. In the case of films, this aspect is particularly crucial for nonfiction films, which are often preserved on low-quality 16mm prints, as reproductions, or as negatives only. A normal screening of such prints is often impossible, as there is the risk of irreversible damage to the material, and therefore careful digitization or digital restoration is preferred. In the *Frames of Reconstruction* exhibition, there are many materials, especially from the field of instructional or amateur film, whose fate is characterised by these circumstances, and which are thus reaching the audience often for the first time since their creation.

Some authors also mention the potential “openness” of online exhibitions and the possibility of adding certain elements or functionalities (e.g., learning or edutainment activities, online forums, etc.) as their advantage.³⁴ At the same time, however, it is necessary to be aware of the limits of the user’s attention even in the seemingly infinite environment of the Internet and to consider the specific factors influencing their attention and interest in the exhibition in the highly distracting digital environment. Soyeon Kim highlights “personal, social, content, and environmental factors” that influence audience/user’s engagement with the online exhibition.³⁵ Individual visitors approach an online exhibition equipped with personal preunderstandings and an-

33 Chern Li LIEW, Online cultural heritage exhibitions: a survey of information retrieval features, *Program: electronic library and information systems* 39, 1/2005, pp. 4–24; Schubert FOO, Online Virtual Exhibitions: Concepts and Design Considerations, *DESIDOC Journal of Library and Information Technology* 28, 4/2008, pp. 22–34.

34 S. FOO, *Online Virtual Exhibitions: Concepts and Design Considerations*.

35 Soyeon KIM, Virtual exhibitions and communication factors, *Museum Management and Curatorship* 33, 3/2018, pp. 243–260.

chored in specific social givens. Through the ways in which the exhibition information reaches them and how the exhibition itself communicates with them, they may be attuned to its perception in a certain way. However, the content itself, its layout, its navigability and interactivity, its user-friendliness and clarity, are crucial.

In the case of *Frames of Reconstruction*, considerations about the overall interface, thematic breakdown, selection of specific objects, their arrangement, and the comprehensibility of texts were complicated by the multilingual focus of the exhibition, which reinforced the need to explain historical events, personalities and socio-political context in a way that can be understood by everyone, not just a person familiar with certain national histories. The need to communicate *transnational histories* therefore became an important aspect of the overall concept, which sought to ensure an even representation of objects, people, and memories from all the countries represented across all the sections and themes of the exhibition (for more on the transnational aspect of the project, see last section of this text).

This approach was then reflected in the teaching materials, again conceived as chapters in transnational history and defined by more general themes affecting all the studied post-war societies – for example, the questions of migration, changing borders, mobilisation for labour productivity, and many more. The specific issues presented in the teaching materials then pursue a dual purpose – firstly, to develop students’ media literacy by challenging them to think about forms of audiovisual communication and the means of expression of particular messages (typically, for example, the role of music, editing, or animation), and secondly, to develop the ability to make comparisons between contexts – to find similarities and differences. As Linda Daniela notes, one of the limitations of online learning environments designed in this way is the need for a teacher’s assistance.³⁶ *Frames of Reconstruction* does not avoid this impasse by assuming that the learning exercises associated with the online exhibition will primarily be used by teachers directly in the classroom. It also offers model lessons spe-

36 Linda DANIELA, Virtual Museums as Learning Agents, *Sustainability* 12, 7/2020, pp. 1–24.

cifically for teachers, encouraging them to place each topic in the context of the material they are currently focusing on. It allows them to modify (shorten or expand) the exercises according to their needs and expects them to discuss and to provide commentary or explanations for students' answers. As the target audience for this interface consists primarily of teachers, the project team worked with them through workshops and a communication campaign in the phase of the exhibition development. However, in the wide environment of the Internet, theoretically anyone can come across the exercises, including the students themselves, to potentially practice their knowledge and skills. According to Daniela's broad research from 2020, only a minimum of online learning environments works with the pre-set feedback³⁷ and it is therefore advisable to think about and actively work with this limit in the future.

A similarly challenging question related to the digital outputs of research projects is the question of *sustainability*. With regard to the short-term funding of such projects, it is often said that they create vast "digital wastelands"³⁸ of websites or online exhibitions that fall into oblivion once the project's visibility has ended. There is therefore a growing call for concepts of data management and sustainability of the underlying documentation of these research interfaces and their archiving.³⁹ Such concepts should be built directly into project proposals and become part of the discussion on data preservation responsibilities with the institutions that underpin the research projects.⁴⁰ In the case of *Frames of Reconstruction*, the question of sustainability is closely linked with the extent of the licensing rights that institutions (or other rights holders) were willing to grant to make the digitized

37 L. DANIELA, *Virtual Museums as Learning Agents*, p. 15.

38 Christine BARATS – Valérie SCHAFFER – A. FICKERS, Fading Away... The challenge of sustainability in digital studies, *Digital Humanities Quarterly* 14, 3/2020, p. 2.

39 A. FICKERS, Update für die Hermeneutik. Geschichtswissenschaft auf dem Weg zur digitalen Forensik?, *Zeithistorische Forschungen/Studies in Contemporary History* 17, 1/2020, pp. 157–168.

40 Ch. BARATS – V. SCHAFFER – A. FICKERS, Fading Away... The challenge of sustainability in digital studies, p. 24.

films available. Although in some cases it was possible to negotiate unrestricted use, this does not apply to all objects in the exhibition. However, the institutional guarantor of the project, the Deutsches Filminstitut & Filmmuseum, together with the Association of European Film Archives, has been responsible for the long-established European Film Gateway project, which it maintains and further develops. From the outset of the application process, it was thus crucial for Victor-E to collaborate with archives actively involved in these international initiatives. As such, partner archives were aware of both their responsibility towards the project and the benefits that working with academics can offer in terms of communication of a specific cultural heritage to public.⁴¹ Similarly, the *Frames of Reconstruction* teaching materials are linked with Historiana.eu, a portal actively used by the community of teachers and managed by the European Association of History Educators. Connecting online exhibitions to larger, longer-established projects with stable funding and backed by stable public institutions is one way to at least partially address the key challenge of sustainability. Although perfect solutions may be more aspirational than realistic, this seems to be one specific example of how to partially sustain a digital project.

Collapsed Roles: Researchers-Digital Curators

In the following section, we would like to explore the specific experience which one encounters as a professional researcher curating digital content. Firstly, the issue of *collapsed roles* emerges. Since the very beginning of the research phase, a digital interface of the *Frames of Reconstruction* exhibition was considered as a main communication platform with the public. Despite “traditional” extensive research in physical and digital archives, our research activities were permanently shaped by acting also as digital curators. Therefore, the roles of researcher and digital curator collapsed into each other and led to the

41 Rossella CATANESE, How to Benefit from Academics? A Roundtable with Film Archives, *Illuminace* 34, 1/2022, pp. 107–114.

articulation of new research criteria. Four of these were considered when we acted as researchers-digital curators: (1) interconnectivity, (2) tellability, (3) visual attractiveness and (4) originality.

The criterion of *interconnectivity* was established to follow the above-explained methodological approach. Simply, we wanted to detect the plurimedial constellations of memory at work. As our primary research material consisted of a corpus of international short documentary films, we decided to trace their circulation in a larger period visual culture to supplement them with photographs, photobooks, or posters. This criterion can be explicitly seen e.g., in a curatorial selection done in the exhibition chapter “Ruin and Rebirth of Art Heritage”, exploring the theme of war-damaged cultural heritage. Here, the plurimediality was employed at best in the case of representing the reconstruction of the Zwinger complex in Dresden. Viewers can watch a short film describing the process, including its technical details, then have a look at a famous photo book promoting the reconstruction of the whole city and finally, they can listen to the personal story of the cameraman Ernst Hirsch, who documented the reconstruction efforts. Pursuing interconnectivity was important to us not only from a methodological point of view, but it also enabled us to fully employ a digital hyperlinkage of objects within the exhibition. Throughout the exhibition, visitors can encounter hyperlinks inviting them to explore thematically, periodically, and medially connected objects. In the case of the already mentioned chapter, such links are mostly made to items presented in two other chapters about museums and galleries and living and housing.

The second criterion, *tellability*, closely relates to the first one. By conceptualizing the exhibition as a network of objects in dialogue, we aimed to create narratives of various scopes. On the most extensive level, there are the *meta-narratives* speaking about one issue throughout the exhibition. In this way, the theme of, e.g., gender is highlighted throughout the digital content. We can also trace *transnational* stories showing how people, ideas, and films circulated throughout Europe, while often surprisingly crossing the growing ideological division between the East and the West. Explicitly, these types of stories can be

seen in the exhibition chapters on migration and travelling, however – as will be explained in the last section of this article – every single chapter of *Frames of Reconstruction* is built around the notion of transnationality. *Community stories* are involved as well when, e.g., the communities of filmmakers or LGBTQI+ people are provided with a voice through films, oral history interviews, and objects. Lastly, our goal was to tell *stories of individual objects*, and thus a short description accompanies each digital item, yet it does not stand as a singularity, but usually interacts with other items through a hyperlink.

The third criterion leading our work, *visual attractivity*, related to the fact that the exhibition was created in the context of visual history. We aimed to present materials which online visitors would find visually appealing in terms of their aesthetic qualities, especially if themes like architecture, living, or festivities – in which the period design and visual communication played an important role – were considered. Exhibited items come from important period cultural figures like Le Corbusier or Josef Sudek, and at the same time, viewers are introduced to the anonymous, yet high quality and telling graphic design of booklets, posters, and textbooks. By bearing in mind the aesthetics, we could also acknowledge the emphasis that the reconstruction era put on aesthetic education as a tool for the cultivation of the eye.⁴² Lastly, the material selection was guided by the search for *original material* in the abundance of digital historical sources. In this regard, we used the great advantage of establishing a well-functioning network of institutional partners, especially film archives from all around Europe, with whom we gradually worked on the digitization of the analogue material that – in many cases – had not been publicly seen for decades.

When following these criteria, we felt the great pain of extensive research reduction that comes with any public history project that is supposed to be comprehensible for diverse audiences. And as digital curators, we were aware of the limits imposed by a specific type of digital platform with which we can work. Due to technical and financial limits, we were not able to open the exhibition for the direct participa-

42 Lucie ČESÁLKOVÁ, *Atomy věčnosti*, Praha 2014.

tion of users in the form of the implementation of a feature for uploading their own documents or comments related to the exhibited topics or to a historical era as such. This issue led to the crafting of even more levels on which stories could be told to diversify the monolithic structure of historical exhibition. We also had to abandon the idea of providing individualized user profiles to researchers and teachers, who could intensively work with the content. Later, this problem was dealt with via the differentiation of various levels of content for different types of users. Specifically, next to the chapters guided by one grand theme, a more nuanced understanding of the content can be reached by examining the transnational timeline, the chronological timeline, or hyperlinks. To accommodate a more research-oriented approach to the exhibition, we have offered a list of tags which conceptualize the whole body of the exhibition through advanced and abstract categories (see Figure 1). For each film item in the exhibition, there also exists a link leading the visitor to the European Film Gateway, where the films can be watched in their entirety. And as already explained, teachers can find a separate section where audio-visual teaching materials are provided with professional guidance.

Figure 1: Research-oriented tagging interface of the online exhibition *Frames of Reconstruction*.
Source: Authors' personal archive.

In our understanding, despite the limited technological design of the exhibition platform, the FAIR principles were fulfilled: (1 – Findable) all the film data can be found outside the exhibition in a larger digital portal, (2 – Accessible) access is granted to anyone who understands any of the five languages (Czech, English, German, French and Italian) and comes as a regular visitor, a teacher, or researcher, (3 – Interoperable) the items are connected through a system of hyperlinks and (4 – Reusable) the data can be used by others as we provide relevant sources for each item.

Private, Local, Transnational

If we perceive the format of the online exhibition as one of the variants of digital public history, then due to the wide accessibility of the web, it explicitly encourages the disruption of national memory schemes and represents a challenge to local and national history by promoting a transnational perspective. Following the call to avoid “methodological nationalism”⁴³ formulated by Ann Rigney and Chiara de Cesari, the environment of the multimedia hypertext of the online exhibition offers the opportunity to actively apply the principles of multi-scalarity and to think about individual or regional stories in the context of national and transnational history and memory. As Noiret argues, “digital technology helps overcome spatial-temporal barriers in order to unite similar audiences and publics, which favours the transnational, the global, and the comparison between different – yet, nevertheless, similar – local realities.”⁴⁴ In this way, digital public history allows us to re-arrange and re-think previously established scales and hierarchies of the importance of particular voices and memories in historical narratives. Alongside the histories of elites who usually told their stories during their lifetimes, it positions the local histories and personal life stories of ordinary people, often members of marginalized communities, whose in-

43 Chiara de CESARI – Ann RIGNEY (eds.), *Transnational Memory. Circulation, Articulation, Scales*, Berlin 2014, p. 2.

44 S. NOIRET, *Digital Public History*, p. 121.

timate reflections can more easily become part of a transnational hi(story).

In the Victor-E project and the online exhibition *Frames of Reconstruction*, history mediated by non-fiction films and visual culture is complemented by the testimonies of eyewitnesses – usually ordinary people who experienced WWII, its end and the transformation of post-war European societies in different contexts. Our intention was to thoroughly connect the memoirs with the central themes of our research so that, on the one hand, selected eyewitnesses represent key professions of post-war reconstruction (e.g., architects, construction workers) and its media reflection (filmmakers or amateur filmmakers). At the same time, eyewitnesses feature the plurality of the period experiences (different perspectives on the problems in border areas – displaced persons, remaining persons; reflections on women’s rights, etc.), including the representation of marginalised communities (ethnic communities, LGBTQI+ communities, etc.). The stories and views of these people were then matched to the themes of the exhibition and specific films based on the thematic coding of the oral content, so that they always provided a new layer of discussed issues.

As Donald A. Ritchie puts it, “Public history is an organized effort to bring accurate, meaningful history to a public audience, and oral history is a natural tool for reaching that goal.”⁴⁵ Victor-E worked with oral history as public history: in an effort to connect with local communities, to understand their experiences of the post-war reconstruction, to convey their voices and to place them in the broader context of the transnational post-war history. Publishing such memories in a digital environment, however, is another challenge that requires an ethical and consensual solution. In the case of Victor-E, all narrators were informed of the intention to publish their testimonies online in video format before the interview was conducted, and they also signed a consent form. Nevertheless, they were then free to withdraw this consent at any time. All videos published by the Victor-E project were thus fully

45 Donald A. RITCHIE, *Doing Oral History*, Oxford – New York 2014, p. 28.

authorized by eyewitnesses. If any of them change their minds, the particular video will be removed immediately.

Linking private memories with (trans)national stories in more generally framed thematic units, local events that have thus far appeared to be primarily stories of national history could become part of more general types of historical narratives in a transnational framing. A very good example of this is annihilation of Lidice, which was compared to similar events in other countries (such as the massacre in Oradour-sur-Glane) as early as in the initial post-war discourse and was thus presented as a part of transnational memory and trauma. Analogically, we can view the issue of Czech-German relations and the expulsion of the Germans after the WWII in a more general light by placing it alongside the conflicts surrounding the Italian-Yugoslav border, which also erected boundaries between former neighbours and acquaintances.

Similarly, the very nature of nonfiction film and its position in the post-war culture and society encourages a transnational perspective. Nonfiction film was a key medium of information for the pre-TV audiences and its production was often based on a commission of various regional, national, and transnational actors who used it to articulate and promote their interests.⁴⁶ At the same time, these films were produced in synergy with other visual media, and it is therefore essential to analyse and present them in this transnational and trans-media context. The circulation of these films was also transnational, as they were screened not only in the artistic framing of film festivals or art exhibitions, but also in a number of different contexts – political or diplomatic, in the case of events at foreign embassies,⁴⁷ during trade fairs, in schools, etc. – both at home and abroad.

The interconnectedness between nations, the circulation of films and their images across national contexts, and the implications of this circulation for digital public history can be illustrated to this day on the example of *Die Grenze* (1953), a documentary film produced by the West German Zeit im Film. This film, representing the West German

46 L. ČESÁLKOVÁ, *Atomy věčnosti*.

47 L. ČESÁLKOVÁ, Film as Diplomat: The Politics of Postwar Screenings at Czechoslovak Foreign Embassies, *Film History* 27, 1/2015, pp. 85–110.

propagandistic view of communist Czechoslovakia, could not be found in the German archives, and it was only through cooperation with the Italian research team that we were able to identify its Italian language version, *La Frontiera*. The film was dubbed into Italian in the mid-1950s, shown in Italian cinemas and as such helped to shape the Italian perception of the Eastern Bloc. Although it captured a very specific area of the Šumava-Bavaria border, its significance went far beyond this region. It was the post-WWII period that significantly reinforced the need for transnational networking through film, as institutions such as the UN and UNESCO saw nonfiction film as a tool for bringing foreign cultures together.⁴⁸ However, as we know and as exemplified by *Die Genze/La Frontiera*, it also began to function simultaneously as a tool for defining antagonists in the new, post-war geopolitical order. To adequately present such a film in a digital exhibition, we believe, also means to explain the whole context of this film's international life.

Conclusion

The larger theoretical and methodological contextualization of our own experience as researchers-curators, who have entered the realm of digital public history, made the scope and the intensity of the process of hybridization through which our work has undergone lately on many levels highly visible to us. In terms of research, we still count on traditional archival research and use established research practices of citations or object indexing, yet we are more willing to enter the extensive digital pool of various official and unofficial information infrastructures from which we can take research data and objects. As far as curatorial practices are concerned, we still employ grand narratives and are eager to discover new information, objects, or relations. But we build these constructions while also crafting the nuanced and previously marginali-

48 Zoe DRUICK, 'Before Education, Good Food, and Health': World Citizenship and Biopolitics in UNESCO's Post-War Literacy Films, in: Christian Bonah – Anja Läubkötter (eds.), *Body, Capital, and Screens: Visual Media and the Healthy Self in the 20th Century*, Amsterdam 2020, pp. 249–278.

zed links among themes, communities, objects, and information that can now become present and visible thanks to the technical infrastructure of the online exhibition platform.

Based on this experience, we believe that analogue and digital research and curatorial practices penetrate and interact with one another in mostly positive ways. They make our research and its public outcomes more informed, accessible, and interesting for various publics. This is why we find making the distinction between analogue and digital historical work to be obsolete and unproductive – after all, our professional and personal lives have transcended this binary opposition a long time ago. In the same way, we also understand the spheres of academic and the public history as operating much more closely to one another than ever before in the current moment, when the history discourse has become a part of public life through (firstly) mass media and (secondly) digital platforms. History today plays an important role in the digital communication of individuals (e.g., through the digitization of personal archives, finding historical information online and sharing it), communities (e.g., using the opportunity for the articulation of counter-hegemonic narratives or to create independent digital archives), institutions (e.g., the mass digitization of collections), and nations (e.g., the use of digitalized cultural heritage to trigger certain mnemonic narratives and feelings). We favour the conception of history as a dialogical realm in which historians do not possess all the power and find themselves in the role of gatekeepers, but rather, facilitate discussions among mnemonic groups, mediate conflicts over interpretations, and do not hesitate to extend their interest to vernacular histories.

Visual Culture and Hybrid Practices in Digital Public History: Contextualizing the “Frames of Reconstruction” online exhibition

SUMMARY

The article centers around the theoretical, methodological, and practical aspects of the newly emerging field of digital public history. It derives from the direct experience of authors as researchers and curators of the international online exhibition *Frames of Reconstruction* (www.frames-reconstruction.eu). First sections of the article explore a complex relationship between the academic and the public history while mostly focusing on two points: the “outside academia” discourse of the public history that nowadays is enhanced, amplified, and widely enabled by the availability of digital communication platforms within and outside academic and public institutions, and the omnipresence of visual representations through which the public history is communicated, yet theoretically, visual culture in form of visual history, stays still overlooked and/or taken for granted. In terms of theory and methodology, therefore, the article examines and employs the plurimedial memory network analysis by Erl (2011) to demonstrate the vital and dynamic role of visuals in how history is mediated to the public in both, physical and digital space. This analysis itself is taken as one of two starting points for the critical reflection of own’s research and curatorial experience in the digital realm. The second, then, represents the contemporary writing on the discipline of digital public history by Serget Noiret (2018) and Andreas Fickers (2022); specifically, Ficker’s concept of digital hermeutics, imperative of shared authority and the FAIR principles are discussed and directly applied on the gained practical experience. Throughout this critical reflection of one own’s practice, four main issues related to digital public history projects are tackled: collapsing roles of researcher and curator, sustainability, transnational-

ity, and potentials of democratic education. In this second analytical part of the article, the specific examples from the digital exhibition are provided, while main research-curatorial principles of work are debated as interconnectivity, tellability, visual attractivity, and originality.

Jak zacházejí s minulostí čtenáři historických bestsellerů? Sonda do recepce *Bílé Vody* Kateřiny Tučkové¹

ABSTRACT

How Do Readers of Historical Bestsellers Use the Past? Case Study of the Reader Reception of Novel *Bílá Voda* by Kateřina Tučková

The study examines how readers use history when reading novels about the past. It focuses on two contemporary Czech historical bestsellers *Bílá Voda* (2022) and *Šikmý kostel* (2020). The reception examples are from the online reading platform Databazeknih.cz. The author relates the research of the reception of historical bestsellers to the issues discussed in contemporary memory studies. He is primarily interested in how new ways of digital communication contribute to changing shared ideas about the past. A probe into the reception of two historical bestsellers confirms that traditional ways of historical thinking (cause and consequence, continuity and change) are receding and a presentist relationship to the past based on emotions is gaining ground. The case study confirms the thesis about presentism and the dynamics of contemporary cultural memory formulated by François Hartog, Astrid Erll and Andrew Hoskins.

Keywords: Memory studies; Public history; Historical bestseller; Presentism; Historical thinking

Úvodem

Historie má ve veřejném prostoru silnou pozici, jak dokládají stále nové a nové filmy na oblíbená témata. Výrazná pozice historických témat je zřejmá i u dalších médií, jako jsou namátkou počítačové hry, podcasty

1 Tento výstup vznikl v rámci programu Cooperatio, poskytovaného Univerzitou Karlovou, vědní oblast Dějiny, řešeného na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy.

či platformy typu YouTube. Historie často proniká do politických debat a generuje veřejné spory. Existuje velké množství způsobů, jak historii veřejně praktikovat:² od sběratelství přes různé eventy,³ oslavy výročí či městské slavnosti až k reenactmentu.⁴ Pestrůst způsobů mediálního zprostředkování i sociálních praktik přitom zajímavě kontrastuje s často zacyklenou reprodukcí několika dominantních historických témat jako je druhá světová válka, holokaust či nacistická a komunistická totalita. Samozřejmost tohoto paměťového provozu vzbuzuje i nejistotu. Nakolik tyto praxe a mediální zprostředkování reflektujeme? Opravdu rozumíme tomu, co je dnes „historické“⁵ a k čemu nám to ve veřejném prostoru slouží? Nakolik se způsoby zacházení s minulostí mění? A neměly by se případné proměny paměťových praktik odrazit v tom, jak o vzpomínání bádáme a jak dějiny ve veřejném prostoru komunikujeme?

Předkládaná studie se snaží tyto širší problémy reflektovat na malém a relativně přehledném poli čtenářské recepce dvou českých historických bestsellerů (*Bílé Vody* Kateřiny Tučkové a *Šikmého kostela* Karin Lednické), přičemž zohledňuje podněty ze současných paměťových studií. Redukce pole, zaměření na intermediální dynamiku a konkrétní uživatelské praxe souvisí s koncepty „zamotané“⁶ či „putující“⁷ paměti. Studie si při analýze malého spletnce paměti klade obecnější otázky po povaze mediálního zprostředkování historie. S pomocí dat z platfor-

2 Shrnující pohled na širší a komplexnost současných způsobů zacházení s minulostí nabízí britská antropoložka a muzeoložka Sharon Macdonald – Sharon MACDONALD, *Memorylands: Heritage and identity in Europe today*, New York 2013.

3 Výzkumem relativně nového „žánru“ historických eventů se zabývá Filip Liška. Viz jeho přednáška „Na Měsíc a ještě dál: historické eventy ve veřejném prostoru“ na konferenci Dějiny ve veřejném prostoru: globální paměť 31. 10. 2022. Dostupné online: <https://www.youtube.com/watch?v=3IkLTKDxDME> [30. 5. 2023].

4 Vanesse AGNEW – Jonathan LAMB – Juliane TOMANN (eds.), *The Routledge Handbook of Reenactment Studies*, London 2020.

5 Jerome DE GROOT, *Consuming history: Historians and heritage in contemporary popular culture*, New York 2016.

6 Gregor FEINDT et al., Entangled memory: Toward a third wave in memory studies, *History and Theory* 53, 1/2014, s. 24–44.

7 Astrid ERLI, Travelling memory, *Parallax* 17, 4/2011, s. 4–18.

my Databazeknih.cz zkoumá, jakou roli hraje v současném „novomediálním“ paměťovém provozu „staré“ médium jako je literatura. Na základě obsahové analýzy čtenářské recepce se snaží porozumět tomu, co je dnes pro čtenáře „historické“. Zhuštěný popis malého pole vztahuje k obecnějším tezím o proměnách paměti a sdílených představ o historii a čase.

Dynamické proměny zkoumá britský badatel Andrew Hoskins, který v souvislosti s novými médii hovoří o konektivním obratu, jehož důsledkem je nebývale fluidní a proměnlivá minulost, jež se stále znovu odehrává v přítomném aktu recepce.⁸ Digitální technologie nám nabízejí radikálně nové možnosti, jak zacházet s historií. Můžeme ji bezprostředně fotografovat a sdílet zážitky, komentovat, okamžitě si dohledáme potřebné informace atd. Vzpomínání se tak odehrává v dynamické interakci různých médií, aktérů a obsahů, kde je vše dostupné a propojené. Aby popsal dopady této „hyperkonektivity“, využívá Hoskins metaforu „paměťové ekologie“.⁹ Konektivní obrat podle Hoskinse přivodil „ontologický posun“, který vyvázal paměť s tradičních rámců (vazba na prostor a instituce) a radikálně změnil prostředí, v němž paměť vytváříme. Tuto proměnu označuje jako „new memory ecology“.¹⁰ Německá badatelka na poli paměti Astrid Erll používá v obdobném smyslu metaforu „travelling memory“, aby zdůraznila význam nepřetržitého pohybu pro současné způsoby vzpomínání. Veškeré paměťové obsahy musí být v pohybu, aby fungovaly a měly dopad na uživatele.¹¹ François Hartog se primárně nezabývá pamětí, ale reflektuje změny rámcových představ o čase. Jako nový časový režim se dle něj prosazuje prezentismus.¹²

8 Andrew HOSKINS, *The restless past: An introduction to digital memory and media*, in: Týž (ed.), *Digital memory studies*, London 2017, s. 1–24.

9 Tamtéž, s. 8n.

10 „Instead the new memory ecology hosts the shifts from representation to enfolding, from space to time, from distribution to hyperconnectivity, from the collective to the multitude, from certainty to uncertainty, from privacy to emergence, from white into grey.“ Tamtéž, s. 7.

11 A. ERLL, *Travelling memory*, s. 12.

12 François HARTOG, Na cestě k nové historické situaci, *Slovo a smysl* 14, 27/2017, s. 238–250. Komplexněji časový režim prezentismu autor popsal v práci *Régimes d'historicité. Présentisme et expérience du temps*, která vyšla ve Francii poprvé v roce 2003, v roce 2013 v přepracovaném a rozšířeném vydání, na jehož

Francouzský historik jej definuje jako vztah času, kdy se vytrácejí kategorie minulosti a budoucnosti a prosazuje se „věčně trvajícím přítomností“, která je sama sobě horizontem.¹³ Proměny ve vztahu společnosti k času Hartog podobně jako Hoskins spojuje též s vlivem digitálních technologií. Aby zobecnil dopady těchto posunů na vnímání dějin, hovoří o „nové historické situaci“, přičemž vyzývá historiky, aby do veřejného prostoru vraceli základní principy moderního historického myšlení.¹⁴ Hoskinsovy a Hartogovy teze o proměnách současné paměti poslouží jako obecnější rámec k promyšlení pozice literatury v „nové ekologii paměti“. Závěry z analýzy recepce dvou českých historických bestsellerů můžeme interpretovat ve vztahu k těmto teoreticko-metodologickým podnětům.

Hlavní pozornost jsem zaměřil na román Kateřiny Tučkové *Bílá Voda* z roku 2022.¹⁵ K výběru mě vedlo několik okolností. Jedná se o současnou prózu, jejíž recepce tak může odrážet aktuální trendy v zacházení s minulostí. Kateřina Tučková se prosadila po roce 2009 několika romány – historickými bestsellery,¹⁶ jež generují potenciálně silná témata k reflexi výše zmíněných otázek: důraz na ženské postavy, vazba na konkrétní lokalitu, využití dobových dokumentů, nejasná hranice mezi fikcí a historií. Kniha spojuje i potenciál vyvolat veřejnou debatu a výrazná reakce expertů. *Bílá Voda* tak prostřednictvím intertextuál-

základě vznikl i překlad od angličtiny. TÝŽ, *Regimes of historicity: Presentism and experiences of time*, New York 2015.

13 Tamtéž, s. 242.

14 „S internetem se nám vnucuje každá věc naživo, vše je se vším simultánní a tvoří nepřetržitě kontinuum. V přítomnosti, která je tak široká, jako sama síť, se všechno zdá být na stejné rovině. Snaha artikulovat v této nové „digitální situaci“, jež je zároveň novou historickou situací, minulost, přítomnost a budoucnost se stává problematičtější než kdy dříve, ale zároveň se tato snaha ukazuje být čím dál tím nezbytnější. Zvláště proto, že možnost společného příběhu se nám na pozadí globalizace opět vzdaluje: v logice neutuchajícího a proměnlivého zmnožování všeho si každý nárokuje svou vlastní paměť, svou stránku a svůj blog. Zůstává na lokální i globální historii, chce-li opět nabýt svého vlivu nad světem, aby kriticky zhodnotila tyto nové zkušenosti času a aby ze zdánlivé současnosti všeho se vším nechala vyvstat rozličné časovosti, jež nepřestávají pracovat ani ve středu oné přítomnosti, která vše pohlcuje.“ Tamtéž, s. 250.

15 Kateřina TUČKOVÁ, *Bílá Voda*, Brno 2022.

16 TÁŽ, *Vyhánění Gerty Schnirch*, Brno 2009; TÁŽ, *Žitkovské bohyně*, Brno 2012.

ních odkazů v komentářích čtenářů reprezentuje širší celek tvorby Tučkové. Román měl navíc silnou pozici ve veřejném prostoru (opakovaně byl označován za bestseller), tuto pozici potvrzuje i komerční úspěch titulu (nejprodávanější kniha roku 2022)¹⁷, množství recenzí, rozhovorů s autorkou, debat o knize a konečně i Státní cena za literaturu za rok 2022 zdůvodněná tím, že dílo Tučkové „otvírá málo známá historická a společenská témata a pomáhá je zpřístupňovat veřejnosti.“¹⁸

Jako referenční titul k vyvážení závěrů využiji plánovanou trilogii Karin Lednické *Šikmý kostel*, z níž doposud vyšly dva díly.¹⁹ K výběru tohoto románu mě vedlo několik okolností. Opět se jedná o titul opakovaně označovaný za bestseller, který vyvolal silný ohlas ve veřejném prostoru. Na rozdíl od *Bílé Vody* však jde o knihu, která vznikla mimo literární instituce. Karin Lednická zdůrazňuje své psaní „z periferie“, bez institucionální podpory a v osobní režii (vydala knihu ve vlastním nakladatelství Bílá Vrána). Zatímco *Bílá Voda* vyvolala ohlas v médiích a u expertů (proběhly různé debaty, rozhovory s autorkou, vyšla celá řada recenzí), *Šikmý kostel* se prosadil především skrze čtenářský zájem zdola (úspěch ve čtenářské anketě Kniha roku 2020).²⁰ Navíc knihy Karin Lednické nabízejí řadu podobných témat (ženské postavy či vazba na konkrétní lokalitu), což je přínosné pro srovnávací obsahovou analýzu čtenářské recepce u obou titulů. Jako referenční titul mi *Šikmý kostel* pomůže vyvážit obecnější závěry ve vztahu k otázkám formulovaným v úvodu.

17 „Nejprodávanější knihou loňského roku je Bílá Voda Kateřiny Tučkové. Od května do prosince se jí prodalo v součtu přes sto tisíc výtisků (96 tisíc v tištěné podobně a osm a půl tisíce jako e-kniha).“ Nejprodávanější knihou roku 2022 se stala Bílá Voda, *Deník N*, 16. 1. 2023, <https://denikn.cz/minuta/1056115/> [30. 5. 2023].

18 *Státní ceny Ministerstva kultury 2022*, Praha 2022, s. 3.

19 Karin LEDNICKÁ, *Šikmý kostel, románová kronika ztraceného města, léta 1894–1921*, Ostrava 2020; TÁŽ, *Šikmý kostel, románová kronika ztraceného města, léta 1921–1945, díl druhý*, Ostrava 2021.

20 Knihou roku je *Šikmý kostel* od Karin Lednické, rozhodli čtenáři v anketě, *iDnes.cz*, 15. 10. 2020, dostupné online: https://www.idnes.cz/kultura/literatura/kniha-roku-2020-karin-lednicka-sikmy-kostel.A201014_110616_literatura_kiz.

S ohledem na běžné postupy literární vědy, jež se tradičně zaměřovala na analýzu uměleckého textu, chci zdůraznit orientaci na akt recepce. Abych předešel nedorozuměním, explicitně přiznávám, že pomím analýzu vlastních literárních textů. Studie neusiluje o sémiotický rozbor fikčních světů s důrazem na to, jak reprezentují minulost. Zároveň nemá ambici identifikovat historické nepřesnosti, jež romány obsahují, neboť ve vztahu k širšímu interpretačnímu rámci (Hoskinsovy a Hartogovy teze o proměnách paměti) se identifikace „chyb“ nejeví jako klíčové téma. S ohledem na estetickou kvalitu a způsob reprezentování historie se *Bílé Vodě* kriticky věnovala Barbora Čiháková ve studii o současné „pseudohistorické literatuře“.²¹ Inventura historických nepřesností u Kateřiny Tučkové se však objevuje i v recenzích.²² Zde je v centru pozornosti otázka, jak s románem zacházejí čtenáři. Dominantní zaměření na komentáře dokumentující recepci vychází z předpokladu, že praktiky spojené s prezentismem či konektivním obratem formuje širší prostředí (new memory ecology) a že vlastní literární text zde může hrát dílčí roli. Jinými slovy, prezentisticky můžeme číst jakýkoliv literární text, bez ohledu na dobu jeho vzniku. Primárním cílem studie je výzkum paměťových praktik zdola a vztažení analýzy čtenářských komentářů k aktuální debatě na poli „memory studies“, nikoliv posuzování kvality literárních textů.

Vedle čtenářských komentářů využiji jako dílčí referenční rámec ještě korpus recenzí *Bílé Vody* od expertů (především literární kritiků), který mi poslouží k ověření průniku témat mezi čtenářskou recepcí a expertním diskurzem. Zaměřím se na recenze běžně dostupné na internetu, které by uživatelé Databazeknih.cz mohli využít ve vlastní reflexi *Bílé Vody*.²³

21 Barbora ČIHÁKOVÁ, Modus moriendi literatury, *Revolver Revue* 37, 128/2022, s. 188–203 a *Revolver Revue* 37, 129/2022, s. 200–215.

22 Obdobným směrem zacílil svou recenzi *Bílé Vody* třeba politolog Stanislav Balík. Stanislav BALÍK, Tučkové bělovodská Šifra mistra Leonarda?, *Kontexty: časopis o kultuře a společnosti*, 6/2022, <https://casopiskontexty.cz/tuckove-belovodska-sifra-mistra-leonarda/> [27. 9. 2023].

23 Stranou tudíž ponechávám texty, které vyšly pouze tiskem. Jedná se například o recenze Petra Fischera, Petra Nagyho, Olgy Pavlovy či Aleny Scheinostové ad.

Výzkum čtenářských praktik zdola představuje metodologickou výzvu. Jak můžeme zkoumat recepci románů? Technologické inovace možnosti výzkumu významně rozšiřují, neboť existuje řada internetových platform, kde čtenáři zážitky ze čtení sdílí.²⁴ Globálně rozšířené platformy jako je Goodreads obsahují velké množství dat použitelných pro výzkum čtenářské praxe. Pro tuto studii jsem zvolil český webový portál Databazeknih.cz, který podobně jako Goodreads nabízí čtenářům možnost komentovat literární texty, hodnotit jejich kvalitu a sdílet dojmy ze čtení. Český portál představuje vhodnější zdroj dat pro mé téma, neboť je v případě zvolených románů více využíván a nabízí větší množství dat.²⁵ Pro vyhodnocení relevance takových dat je nezbytný popis možné interakce uživatelů s portálem. Po registraci mají několik možností, jak danou knihu posoudit. Vychází je hodnocení formou hvězdiček, které se posléze odráží v celkové procentuální hodnotě dané knihy (*Bílá Voda* má k 30. 5. 2023 1 660 hodnocení a celkový výsledek 84 %).²⁶ Když uživatel ohodnotí pět knih, získá právo psát komentáře (*Bílá Voda* má k 30. 5. 2023 komentářů 462). Uživatelé mohou na komentáře vzájemně reagovat formou „lajků“. Interaktivita se odráží i v častém odkazování uživatelů na starší komentáře. Portál nabízí i formát diskuze, kterou však uživatelé v případě dotčených knih příliš nevyužívají. Aktivněji se zapojují do různých čtenářských výzev, které spojují akt čtení se sportovním důrazem na výkon (*Bílá Voda* byla k 30. 5.

24 V roce 2006 vznikla v USA webová platforma Goodreads, která se globálně prosadila. V roce 2019 měla 90 milionů uživatelů. Platforma nabízí uživatelům možnost sdílení čtenářských zážitků a řadu dalších interakcí. Goodreads, *Wikipedia*, <https://en.wikipedia.org/wiki/Goodreads> [29. 5. 2023].

25 Na Goodreads má *Bílá Voda* 104 komentářů, první díl *Šikmého kostela* 263 a druhý 116, což je výrazně méně než na Databazeknih.cz. Uživatelé oba portálů se shodují na vysokém hodnocení knih a potvrzují tak jejich pozici bestsellerů (*Bílá Voda* 4,32 z 5 bodů při 894 hodnoceních, první díl *Šikmého kostela* 4,53 při 2 863 hodnoceních, druhý díl 4,69 při 1 352 hodnoceních). Je zřejmé, že čeští uživatelé v případě komentování českých knih preferují „národní“ portál. *Bílá Voda*, *Goodreads*, <https://www.goodreads.com/book/show/60066099-bil-voda> [30. 5. 2023].

26 *Bílá Voda*, *Databazeknih.cz*, <https://www.databazeknih.cz/knihy/bila-voda-459542> [30. 5. 2023].

2023 do různých výzev zařazena 1 148krát). Uživatelé mohou dále u konkrétního titulu vybírat štítky, které danou knihu stručně charakterizují.

Platforma sice nepředstavuje mainstreamovou sociální síť, jakými jsou např. Facebook, Instagram či TikTok, ale přesto má určité sociálně performativní funkce. Uživatelé vystupují pod přezdívkou, jež odkazuje k jejich profilu na platformě. Identitu uživatele platformy zde kromě přezdívky tvoří obrázek, statistiky a počet lajků. Za aktivity získávají čtenáři body. Interaktivitu platformy podporuje možnost vzájemné komunikace (poslat zprávu). Komunita dle správců platformy k 30. 5. 2023 čítá 380 tisíc uživatelů.²⁷

Z popisu interaktivity platformy vyplývá, že klíčovým zdrojem pro výzkum recepce jsou komentáře a na ně navázané interakce uživatelů. Kromě korpusu komentářů budeme při obsahové analýze reflektovat i pozici čtenáře na platformě, vzájemné odkazování a počty lajků u konkrétních textů. Při vymezení kategorií analýzy jsem vycházel z konceptů, které zakládají pojmový instrumentář paměťových studií tzv. třetí vlny.²⁸ V rámci souboru komentářů jsem následně identifikoval témata, jež s těmito koncepty souvisejí. Při vymezení kategorií jsem zohlednil frekvenci těchto témat v korpusu. Vzhledem k poměrně malému vzorku 462 textů a též jeho relativní konzistenci jsem rezignoval na detailní kódování a přesnou kvantifikaci výskytu jednotlivých kategorií. Konzistence korpusu se odráží ve zřetelné převaze pozitivních hodnocení knihy²⁹ a ve shodě na relevantních tématech. Mezi komentáři se jednotlivě objevují kritické názory, které však reprodukují dominantní témata a pouze mění jejich výklad na hodnotící škále dobrá/špatná kniha.

27 Komunita, *Databazeknih.cz*, <https://www.databazeknih.cz/komunita> [30. 5. 2023]. Nutno podotknout, že všechny kvantitativní údaje (počty komentářů, hodnocení i uživatelů) v průběhu mého výzkumu průběžně narůstaly. Příkladně počet uživatelů narostl od února do května 2023 o osm tisíc, počet hodnocení *Bílá Voda* o 300, počet komentářů o 84.

28 A. ERLI, *Travelling memory*, s. 4n.

29 855 z 1 675 uživatelů dalo knize maximální počet hvězdiček, 476 uživatelů o hvězdičku méně. Jako „odpad“ knihu označilo pouze sedm čtenářů. I v korpusu komentářů se kritické názory objevují jen výjimečně. Hodnocení *Bílá Voda*, *Databazeknih.cz*, <https://www.databazeknih.cz/hodnoceni-knihy/bilavoda-459542> [30. 5. 2023].

Čtenářské komentáře k románu *Bílá Voda*

Historicita. Uživatelé portálu v komentářích velmi často komentují vztah historie a fikce v *Bílé Vodě*. Vnímají napětí mezi prvky, které příběh na úrovni faktů spojují s historií, a motivy, jež naopak zdůrazňují fikcionalitu. V koncentrované podobě se toto pnutí odráží ve fiktivních historických dokumentech, jako jsou deníky, dopisy či úřední záznamy, jež oba tyto póly paradoxně propojují. Při hodnocení knihy nejasnou hranici mezi historií a fikcí tematizuje většina komentářů, jež se neomezují na stručné shrnutí jen v několika větách. Řada z nich to formuluje jako dílčí výtku v celkově pozitivním hodnocení: „Největší problém s Bílou Vodou mám hlavně proto, že lze jen velmi těžko rozeznat, kde končí historická fakta a začíná fikce.“³⁰ Jiní naopak propojení historie a fikce vnímají pozitivně: „Za mne zvládla splést fakta se smyšleným příběhem bravurně.“³¹ Jednoznačně negativní postoje se objevují též, ale jen výjimečně: „Takové zkreslování reality je vždy nebezpečné, obzvláště v dnešní době.“³² Téma historicity není v komentářích přítomno polarizovaně, čtenáři častěji nejasnou hranici konstatují, aniž by nutně zaujímalí jednoznačně hodnotící postoj: „S čím já ale osobně bojuju nejvíc u románů založených na faktech, je ta tenká hranice mezi skutečností a fikcí. Tučková to totiž vykreslila tak dobře, že bez googlu nemáte tu hranici šanci poznat.“³³ Mnozí tuto ambivalentní pozici explicitně re-

30 Komentáře Bílá Voda, *Databazeknih.cz*, Janek, 1. 6. 2022, <https://www.databazeknih.cz/knihy/bila-voda-459542> [30. 5. 2023]. Podobně historicitu reflektuje i další uživatelka: „Upřímně, jsem trochu zklamaná. Čekala jsem vyprávění o intervanovaných řeholnicích, ale autorka spojila fakta s fikcí takovým způsobem, že netuším, které části příběhu jsou pravdivé, které upravené, a co je zcela vymyšlené. V doslovu se sice dozvíme víc, ale pro mě už to bylo pozdě.“ Komentáře Bílá Voda, *Databazeknih.cz*, LooneyCZ, 11. 12. 2022.

31 Tamtéž, Aya81, 13. 9. 2022. Obdobně: „K. Tučková je pro mě TOP...má obrovský dar psát, vykreslit postavy a jejich psychologii, skloubit fakta a fikci, neomylnou ruku při výběru námětů, které se dotknou mysli i srdce a obrovskou poctivost při zpracování historických faktů. Hluboce smekám!“ Tamtéž, Amenta, 14. 8. 2022. Dále: „Skvělá kniha. Zdařile spojuje realitu a fikci. Atmosféru dokreslují dopisy, autenticky působící zápisy a záznamy rozhovorů, i když určitě nejsou všechny autentické.“ Tamtéž, gladya, 27. 6. 2022.

32 Tamtéž, tereza8106, 28. 7. 2022.

33 Tamtéž, Bustedka, 8. 7. 2022, 10 lajků.

flektují: „Možná to vyznívá, že se mi to nelíbilo, ale opak je pravdou! Donutilo mě to neustále koukat do map, na internet a do wikipedie a dohledávat si skutečná fakta a to se mi na těch historických románech strašně líbí.“³⁴ Ukazuje se, že posuzování historicity představuje důležitou část recepce románu. Vzhledem k výrazné přítomnosti tématu v komentářích formulují závěr, že čtenářský akt rozlišování nejasné hranice mezi fikcí a fakty představuje klíčový způsob, jak čtenáři *Bílé Vody* prakticky zacházejí s historií, jak ji operacionalizují.

Lokalizace. Významnou roli v komentářích *Bílé Vody* hraje vztah k místu. Čtenáři často zmiňují vazbu na konkrétní lokalitu. Reálnou existenci Bílé Vody spojují s opravdovostí či autenticitou, jež posiluje emocionální působivost románu. Kladou pozitivní důraz na volbu periférie, což se zrcadlí v kladném hodnocení historického tématu knihy ve smyslu něčeho, co bylo dosud na okraji zájmu. Autorka pro čtenáře objevila nejen zapadlý kraj, ale i dosud neznámé, avšak důležité téma. Dále oceňují traumatický a tajemný rozměr místa. Vítají možnost navštívit prostor, v němž se odehrává románový příběh. Reprezentativní je v tomto ohledu komentář uživatele mirektrubak se silnou pozicí na platformě³⁵: „I když je toho v románu mnoho přiznaně smyšleného, Bílá Voda dnešních dní je popsána pravdivě – jako místo ‚na konci civilizace‘. Když jsme tam před pár týdny přijížděli (ještě předtím, než jsem se do knihy začel, ale s vědomím toho, že je to místo, o kterém si budu brzy číst), stejně jako hrdinku příběhu nás první kroky zavedly na místní hřbitov. A přestože obvykle nejsem nijak zvláště senzitivní, tady mě intenzivní duchovní energie toho prostoru málem porazila! Cítil jsem při procházení mezi hroby řeholnic vztek na brutální komunistické mocipány i bolest internovaných žen.“³⁶ Již název románu zdůrazňuje vazbu ke konkrétnímu místu (stejně jako *Šikmý kostel* Karin Lednické). Na základě analýzy komentářů lze konstatovat, že se důležitá role místa

34 Tamtéž, orson, 4. 5. 2022.

35 Uživatel mirektrubak je autorem 743 povětšinou rozsáhlých komentářů na různé knihy, za aktivity na Databazeknih.cz nasbíral 15 296 bodů, získal téměř šest tisíc lajků za své komentáře, kterých napsal 888. <https://www.databazeknih.cz/uzivatele/mirektrubak-120437> [30. 5. 2023].

36 Komentáře Bílá Voda, *Databazeknih.cz*, mirektrubak, 26. 6. 2022, 25 lajků.

potvrzuje. Pro čtenáře představuje vztah literárního textu a konkrétní lokalita důležitý rámec při zacházení s historií. *Bílá Voda* jako konkrétní lokalita funguje jako autentizační kontext pro příběh. Románové vyprávění na oplátku naplňuje místo historickým obsahem. V návaznosti na tuto lokalizaci se častou praxí při čtení současných historických románů stává návštěva daného místa, jež zprostředkuje fyzický kontakt s příběhem, umožňuje lidem, aby historií procházeli a cítili její autentickou sílu.

Emoce. Čtenáři sdílejí pocity, které v nich čtení vyvolalo. Schopnost románu vzbudit emoce pro ně představuje významnou kvalitu, jež podstatně vymezuje smysl čtení literatury o historii. V důrazu na emoce je v korpusu komentářů výrazná shoda, téma se objevuje plošně i v krátkých textech. Pokud zaznívá kritika, nemíří na roli emocí v procesu čtení, ale vytýká nedostatečnou emocionalitu.³⁷ *Bílá Voda* je pro čtenáře „intenzivní zážitek“, který vzbuzuje „smutek a rozčilení“.³⁸ Dotýká se srdce, dostane se pod kůži.³⁹ Kvalitu románu přímo odvozují od emotionality: „Vynikající román, od něhož se nešlo odtrhnout. Emocionální horská dráha, nesmírně čtivé, syrové a srdce drásající.“⁴⁰ Emoce v korpusu představují dominantní linii, která se propojuje s většinou dalších kategorií. V předešlé části věnované lokalizaci jsme četli, jak čtenáři zdůrazňují intenzivní zážitek z návštěvy místa. Jiná uživatelka spojuje emoce s využitím fiktivních dokumentů: „Píše fiktivní úřední dokumenty, dopisy a deník. Dokáže je tak fantasticky poskládat a seřadit, aby tu a tam něco naznačila nebo posunula děj. Díky odosobněnému světu dokumentů na čtenáře o to více zapůsobí ten společenský neuchopitelný strach. Tučková to má tak poskládané, až se člověku rozbuší srdce.“⁴¹ Jiná uživatelka spojuje emoce s dohledáváním informací: „Naprost

37 „Bílá Voda je řemeslně bezchybné dílo, které dokládá přepoctivou práci s prameny, literaturou i výzkum v terénu. Za mě mu ale (bohužel) chybí lidštější, emočnější, vřelejší rozměr. Nedokázala jsem se na žádnou z postav navázat, ačkoli byly poměrně zajímavé, přišly mi neživé, bezkrevné, „čpící a šustící papírem.“ Tamtéž, Fruitbueno, 30. 1. 2023, 18 lajků.

38 Tamtéž, Aya81, 13. 9. 2022.

39 Tamtéž, Mateo67, 23. 8. 2022. Podobně ivunk, 21. 5. 2022.

40 Tamtéž, fallenyard, 28. 2. 2023, 18 lajků.

41 Tamtéž, Topsy Chipsy, 13. 10. 2022.

skvělá kniha, která mě úplně pohltila a vzbuzovala ve mně spoustu emocí. Miluji příběhy, které nutí čtenáře přemýšlet o historii, zabývají se skutečnými reáliemi a postavami. Kniha mě donutila strávit drahnou dobu u internetu a vyhledávání podrobností, map a životopisů lidí, kteří se stali předobrazem jejich postav.⁴² Dominantní role emocí má zásadní význam pro zacházení s historií. Čím více emocí kniha vzbudí, tím je vztah čtenářů k historii silnější. Toto zaměření na zážitek se specificky propojuje s historickým obsahem. Dějiny pak jsou tíživé, temné, působí mrazivě.⁴³ Do popředí vystupuje přítomný čas prožitku, historický čas vyprávěných událostí naopak ustupuje. Ukazuje se, že intenzita zážitku určuje kvalitu dějin: čím je silnější, tím jsou dějiny lepší.

Praxe. Komentáře k *Bílé Vodě* často obsahují příklady činností, které uživatelé spojují se čtením a recepcí knihy. Rád bych prověřil, nakolik můžeme tyto praktiky vnímat jako příklady konkrétního zacházení s minulostí. Často se objevuje reflexe aktu čtení, které je v případě *Bílé Vody* opakovaně hodnoceno jako mimořádně náročné. Nejde o zábavu, kniha dle komentářů vyžaduje větší úsilí. Je „těžká“ nejen díky velkému rozsahu, silnému tématu, ale též kvůli mimořádným nárokům na čtenáře (zejména v souvislosti s četbou dobových dokumentů). Nutí k přemýšlení a především k doplňování historického kontextu. Řada komentářů explicitně zmiňuje nutnost „googlovat“ další informace a ověřovat si historicitu příběhu. Převládá pozitivní hodnocení tohoto tlaku na aktivnější zapojení čtenáře, byť se objevují i komentáře, které tuto výzvu vnímají negativně: „Co je pravda a co fikce – toto mi na této knize asi vadí nejvíc – musela bych si sama dohledávat co je co, a na to nemám čas ani možnosti.“⁴⁴

42 Komentáře Bílá Voda, *Databazeknih.cz*, Melanka, 22. 10. 2022.

43 Tamtéž, Maja2712, 25. 7. 2022. „Už tehdy mě z příběhů těchto míst mrazilo, stejně jako z pořádaných výstav kolem akcí Ř nebo zbořeného Mariahilf. Ovšem kniha je ještě mrazivější.“

44 Tamtéž, markoj, 20. 2. 2023, 18 lajků. Obdobně: „Tučková zde mísí holá fakta, inspiraci historií a čistou fikci. Kde ovšem ta inspirace historií končí a začíná fikce, si čtenář musí v mnoha případech zjistit jinde. Autorka sice na závěr knihy podává vysvětlení, ale dle mého názoru není dostačující.“ Tamtéž, bdolezalka, 31. 5. 2022.

Další často zmiňovanou praxí je cestování na místo děje románu: „Kniha mě natolik nadchla, že jsem s hodnocením otálela pár dnů, a musela jsem do Bílé Vody a na Mariahilf osobně zajet. Velmi tuto návštěvu doporučuju, zejména místní hřbitov s hroby sester mě dostal.“⁴⁵ Někteří již sdílí zážitky z návštěvy Bílé Vody, jiní cestu teprve plánují.⁴⁶

Specifickou skupinu praxí představují činnosti spojené se sociálním rozměrem čtení. Ukazuje se, že je pro čtenáře důležité sdílet zážitek s dalšími lidmi prostřednictvím různých sociálních sítí. Příkladně tyto aktivity ilustruje Instagram, na němž nalezneme více než tisícovku příspěvků s hashtagem #bilavoda. Fotografie nejčastěji zachycují zátiší s knihou či lokalitu Bílá Voda, a performují tak osobní akt čtení (stejně tomu je v případě *Šikmého kostela* a hashtagu #sikmykostel, kde nalezneme přes dva tisíce příspěvků). Variabilitu těchto činností dobře ilustruje výše popsaná nabídka interakcí na portále Databazeknih.cz. V komentářích čtenáři tyto praxe přímo reflektují. Kupříkladu často popisují, jak se ke knize dostali (tip kamarádky, čtenářská výzva, dárek, dlouho očekávaný titul oblíbené spisovatelky, reakce na ohlas *Bílé Vody* atp.). Sociální rozměr čtení se odráží ve vzájemném odkazování na komentáře ostatních, jejich hodnocení „lajky“ a vymezování vlastní pozice prostřednictvím těchto odkazů na druhé. Uvedu jeden konkrétní příklad celkem rozšířené praxe. Uživatelka Mateo67 zdůrazňuje emocionální rozměr čtenářského zážitku: „Tato kniha se ovšem dotkla mého srdce. Bylo to hutné a strhující. Jak dokážu do krátkého komentáře vypsat vše, co mi na srdci leží, co se mi honí hlavou? Nedokážu prostě.“ Pomáhá si odkazem na jinou čtenářku: „A velkou část toho, co ve mně rezonuje, za mě níže napsala terimila.“⁴⁷ V širší perspektivě se ukazuje, že uživatelé přijímají model diskuze a sdílení různých pohledů na význam minulosti, jak jej konkrétně zprostředkuje román *Bílá Voda*. Je zajímavé, že na názory Kateřiny Tučkové či expertů (literární kritici či

45 Tamtéž, Zuzana 4587, 3. 8. 2022, 15 lajků.

46 „Úžasná téma, vynikající zpracování (skoro 700stránkovou bichli jsem zhltdala během dvou dnů), vtažení do místa a jeho okolí (píšu si do seznamu další místo, kam se musím na pár dní vypravit – ke Kopicím přibývá Bělovodsko...“ Tamtéž, Terimila, 21. 8. 2022, 39 lajků.

47 Komentář Mateo67 snad i díky intertextuální vazbě získal nadprůměrný počet 45 lajků od ostatních uživatelů. *Databazeknih.cz*, Mateo67, 23. 8. 2022.

historici) se v intertextuální síti v rámci platformy odkazuje jen výjimečně. Tato tradiční autorita zde absentuje. Převládá rovnostářský a neautoritativní způsob pluralitní diskuze.

Uživatelé často praktikují ještě další formu intertextuality, když *Bílou Vodou* srovnávají s jinými romány. Odkazují přitom nejčastěji na podobnosti či rozdíly ve vztahu k tématům, jež zde rozebíráme. Jedna z aktivních uživatelek portálu JancaMia akcentuje traumatický rozměr minulosti v *Bílé Vodě* a odkazuje na podobné autorky: „Mám dojem, že mnoho stigmat z doby minulé nám zůstává utajeno, naštěstí máme plno kvalitních spisovatelek (Tučková, Lednická, Mornštajnová, Soukupová, Hůlová, Hanišová), které se dokáží ožehavých méně známých témat chytout s velkou chutí.“⁴⁸ Korpus komentářů obsahuje hodně intertextuálních odkazů, které v případě *Bílé Vody* míří především na jiné romány Kateřiny Tučkové (*Vyhnání Gerty Schnirch*, *Žitkovské bohyně*) a v množství dílčích příkladů na další knihy s tematikou historie, církve či příběhů o ženách.⁴⁹ Uživatelé zde performují vlastní čtenářské zkušenosti a zároveň zmnožují literární reprezentace minulosti. Literatura zde (vedle dalších médií jako je film či audiokniha) plní roli klíčové referenční plochy pro posuzování kvality reprezentované historie. Jedna uživatelka reflektuje schopnost *Bílé Vody* donutit čtenáře k návštěvě lokality v intertextuálním vztahu: „tohle se mnou umí udělat ještě Klevisová a tím to končí.“⁵⁰

Zajímavý příklad praktik navázaných na čtení románu představuje důraz na občanský aktivismus, který se v korpusu komentářů objevuje sice okrajově, ale jedná se většinou o aktivní uživatele a komentáře s ohlasem na úrovni přidaných lajků. Takové příspěvky se dotýkají otázek emancipace, postavení žen v církvi a kritiky mocenského rozměru společenských institucí. Již zmíněný, mimořádně aktivní uživatel mi-rektrubak formuluje společensko-kritický rozměr románu následovně: „fiktivní příběh umožňuje autorce zajít tam, kam by literatura faktu ne-

48 Tamtéž, JancaMia, 29. 4. 2023.

49 Intertextualita je v případě *Bílé Vody* poměrně rozptýlená, v řádu jednotek se objevují odkazy na knihy Dagmar Šimkové (*Byli jsme tam taky*), Karin Lednické (*Šikmý kostel*), Michaely Klevisové (*Prokletý kraj*) ad.

50 Komentáře Bílá Voda, *Databazeknih.cz*, Terimila, 21. 8. 2022, 39 lajků.

mohla a může být v dobrém smyslu aktivistický, zapálený; nasvětlovat něco podstatného a přehlíženého i takto věcně neobjektivním způsobem.⁵¹ Jiná aktivní uživatelka akcentuje feministický rozměr kritiky: „Ne nejsem feministka, ale někdy bych jí fakt být chtěla a měla. Víc Tučkových. Víc Anežek a Vilemín. Víc kněžen.“⁵² Další uživatel tuto linii rozvíjí a modelově dokládá, jak se aktivismus odklání od historie k současnosti: „Romány paní Tučkové jsou o patriarchální společnosti. O tom, že ženy jsou lidé druhého řádu, ať se jedná o totalitu komunistickou, nebo katolickou a nakonec i v současné demokracii.“⁵³ Reflexe tohoto angažovaného rozměru *Bílé Vody* se objevuje i v kritických komentářích, byť tyto důraz na aktivismus odmítají.⁵⁴

Obsáhlejší přehled různorodých aktivit, které souvisejí s korpusem čtenářských komentářů na Databazeknih.cz, si zaslouží shrnutí ve vztahu k otázce, zda tyto praktiky můžeme vnímat jako příklady zacházení s minulostí. Z obsahové analýzy vyplývá, že se tyto činnosti historie bezprostředně týkají, neboť obnažují význam minulosti v sociálním kontextu. Vztah k historii se zřetelně demokratizuje, v komentářích absentuje expertní autorita a čtenáři přijímají aktivnější roli, která předpokládá náročný výkon a externí dohledávání informací. V komentářích čteme, že lidé navštěvují místa, aby se prošli historií a měli silný emocionální vjem. S pomocí historie uživatelé utvářejí vlastní identitu na sociálních sítích, představují své hodnotové postoje. Aktivnější role se ve spíše výjimečných případech projevuje apelem na občanskou angažovanost ve smyslu kritiky konkrétních problémů (nedostatečná emancipace). Lze konstatovat, že výše popsané způsoby zacházení s historií

51 Tamtéž, mitrektrubak, 26. 6. 2022.

52 Tamtéž, Rihatama, 24. 11. 2022, 64 lajků. Uživatelka má 1 588 bodů a 620 příspěvků.

53 Tamtéž, trepifajksl, 6. 6. 2022, 11 lajků.

54 „Někdy bylo až příliš poznat, na jaké straně barikády Kateřina Tučková stojí i v realitě tohoto světa, a to vyznívá jako hlavní poselství tohoto románu. Nikoli to, jak v některém rozhovoru řekla – že jejím cílem bylo vydobýt sestřám intervanovaným za komunismu více respektu. Řekla bych, že toto se jí bohužel nepodařilo, protože hlavním poselstvím tohoto románu je agitace za svěcení žen do kněžské služby a kritika katolické církve, která nedovoluje ženy do těchto pozic světit.“ Tamtéž, Mánička178, 28. 9. 2022, 16 lajků. Uživatelka má 1 217 bodů a 402 komentářů.

neobsahují činnosti, které si s historií v tradičním smyslu spojujeme: zapamatování si faktů, promyšlení historické kauzality, reprodukce národního či jiného vyprávění.

Autenticita. Uživatelé často charakterizují *Bílou Vodou* jako autentickou. Tuto charakteristiku však nepoužívají ve smyslu historické věrnosti, předpokládá složitější vztah fikce a historie. Poněkud paradoxně to vyjadřuje uživatelka gladya: „Zdařile spojuje realitu a fikci. Atmosféru dokreslují dopisy, autenticky působící zápisy a záznamy rozhovorů, i když určitě nejsou všechny autentické.“⁵⁵ V naprosté většině čtenáři vnímají, že *Bílá Voda* reprezentuje historii zprostředkovaně a že autorka minulé události imaginativně tvaruje, aby dosáhla potřebného účinku na čtenáře. Autenticky podle nich vyznívá obraz minulosti, jenž věrně přibližuje dobové události a zároveň má emotivní sílu a „dotýká se srdce“. Autenticitu často spojují s vazbou na konkrétní lokalitu. Pokud místo a tamní hmotné památky vyvolají silný prožitek, působí autenticky. Z komentářů je zřejmé, že čtenáři nepracují s epistemologicky naivní představou, že by román otevíral pomyslné okno do minulosti, ale cíleně reflektují proces zprostředkování. Minulost tak není jako referenční plocha dominantní, čtenáři jako stejně podstatný kontext vnímají literární formu a také subjekt autorky. Autenticitu pak spojují kupříkladu s dlouholetou přípravou knihy a postoji Kateřiny Tučkové vůči víře a církvi: „Celým textem se mezi řádky a pod povrchem prolíná osobní hledání autorky, která určitou radikalitu katolické církve a víru samotnou uchopit. [...] Autorčino hledání je autentické, a tím velmi cenné; její osobní vnímání osvětluje důvody a pozice mnohých nepochopení. Nabízí prostor k poctivému a pravdivému dialogu.“ Reprezentativnost komentáře podtrhuje 47 lajků od dalších uživatelů.⁵⁶ Z komentářů se ukazuje, že dojem autenticity autorizuje nabízený obraz minulosti. Toto potvrzení opravdovosti však není odvozeno od historických faktů či historiografie, ale emotivní síly a přesvědčivosti literární

55 Komentáře *Bílá Voda*, *Databazeknih.cz*, gladya, 27. 6. 2022, 16 lajků.

56 Tamtéž, chesterton, 29. 5. 2022, 47 lajků. Uživatelka s přezdívkou chesterton je na platformě aktivní od roku 2017, získala 3 866 bodů a napsala 1 606 komentářů na přečtené knihy. Profil chesterton, *Databazeknih.cz*, <https://www.databazeknih.cz/uzivatele/chesterton-193043> [30. 5. 2023].

reprezentace minulosti. Souvisí tedy více s prožitkem v aktuálním čase čtení než s přesností popisu událostí v minulosti.

Srovnávací korpus recenzí

Nakolik je korpus čtenářských komentářů specifický, vyplývá ze srovnání s recenzemi *Bílá Voda* od literárních kritiků a kritiček.⁵⁷ Využil jsem tyto recenze jako první srovnávací korpus pro čtenářské komentáře z Databazeknih.cz a ukázalo se, že tematický průnik je poměrně malý. Týká se pouze tématu historicity, kdy mnozí recenzenti reflektují specifickou práci s dobovými dokumenty a nejednoznačnou hranici

57 Stanislav BALÍK, Tučkové bělovodská šifra mistra Leonarda?, *Kontexty: časopis o kultuře a společnosti*, 6/2022, <https://casopiskontexty.cz/tuckove-belovodska-sifra-mistra-leonarda/> [27. 9. 2023]. Petr A. BÍLEK, Proč přišla do klášteřa. V novém románu Tučkové do sebe všechno zapadne, *Aktuálně.cz*, 19. 5. 2022, <https://magazin.aktualne.cz/kultura/literatura/recenze-proc-prisla-do-klastera-katerina-tuckova-bila-voda/r~47186586d78511eca25a0cc47ab5f122/> [30. 5. 2023]. Jonáš ZBOŘIL, Tučková píše o hrdinství umlčených žen. Bílá Voda bude Knihou roku, *Seznam Zprávy*, 19. 5. 2022, <https://www.seznamzpravy.cz/clanek/kultura-tuckova-pise-o-hrdinstvi-umlcenyh-zen-bila-voda-bude-knihou-roku-202839> [30. 5. 2023]. Radim KOPÁČ, Bílá Voda za sto procent. Kateřina Tučková je zpět na vrcholu, *iDNES.cz*, 29. 4. 2022, https://www.idnes.cz/kultura/literatura/bila-voda-katerina-tuckova-recenze-kniha.A220428_133458_literatura_kiz [30. 5. 2023]. Martin LIŠKA, Najít své poslání, *iLiteratura.cz*, 6. 7. 2022, <https://www.iliteratura.cz/clanek/45743-tuckova-katerina-bila-voda> [30. 5. 2023]. Eva KLÍČOVÁ, Dějiny jako volný výběh pro literární postavy. Nejen o románu Kateřiny Tučkové *Bílá Voda*, *A2larm.cz*, 21. 5. 2022, <https://a2larm.cz/2022/05/dejiny-jako-volny-vybeh-pro-literarni-postavy-nejen-o-romanu-kateriny-tuckove-bila-voda/> [30. 5. 2023]. Kryštof EDER, Kladivo na řeholnice, *Host*, 5/2022, https://www.hostbrno.cz/pictures/Anopress%20PDF/Bila_Voda_Host.PDF [30. 5. 2023]. Klára KUBÍČKOVÁ, Recenze na novou Kateřinu Tučkovou: Bílá Voda ukazuje řeholnice jako hrdinky, *Vlasta.cz*, 20. 4. 2022, <https://www.vlasta.cz/clanek/recenze-bila-voda-katerina-tuckova-20220420.html> [30. 5. 2023]. Jana LANGEROVÁ, Bílá Voda si zaslouží být knihou roku, *kultura21.cz*, 3. 6. 2022, <https://kultura21.cz/literatura/23483-bila-voda-recenze> [30. 5. 2023]. Hana FARNÁ, Bílá Voda, recenze románu Kateřiny Tučkové, *Christnet*, 7. 6. 2022, https://www.christnet.eu/clanky/6703/bila_voda.url [30. 5. 2023]. Petra ŠVECOVÁ, Duchovní hledání spisovatelky Kateřiny Tučkové. Portrét jedné srážky s realitou katolické církve, *Christnet*, 22. 4. 2022, https://www.christnet.eu/clanky/6682/duchovni_hledani_spisovatelky_kateriny_tuckove.url [30. 5. 2023].

mezi fikcí a historií.⁵⁸ Někteří recenzenti reflektují ještě angažovaný rozměr prózy a kritiku postavení žen v katolické církvi, tedy téma aktivismu, jímž jsme se výše zabývaly při analýze praxí. To jsou nejvýraznější průniky. Literární kritici a kritičky akcentují jiná témata, než uživatelé Databazeknih.cz. Zaměřují se především na otázky literární kvality románu a rozvíjejí konkrétní strategie, jak ji mohou vymezit (jazykový styl, kompozice, zápleтка příběhu, originalita tématu, žánr; otázka kýče, společenská závažnost). Na rozdíl od běžných čtenářů jsou recenzenti vůči *Bílé Vodě* kritičtější, což souvisí s vymezováním kvality. Pokud argumentují negativně, akcentují témata jako próza středního proudu, psaná podle stále stejného mustru,⁵⁹ ztráta dynamiky kvůli nescetným odbočkám⁶⁰ či přílišná závislost na antikomunistickém výkladu dějin.⁶¹ Jelikož pro mé tázání není otázka kvality tak podstatná, ponechám tyto argumenty stranou a zaměřím se na obsahovou analýzu prostou axiologie. Vedle vymezení kvality recenzenti usilují o zasazení *Bílé Vody* do určitého kontextu, o žánrové vymezení. Charakterizují ji tak jako „román umlčených“,⁶² „román dokument“⁶³ či „beletrizované heslo na wikipedii“.⁶⁴ Často reflektují též kampaň spojenou s prezentací románu, otázku literárních cen a pozici bestselleru. Recenzenti nesdílejí emoce, spíše se od nich reflexivně distancují. Poukazují kupříkladu na kýčovitý formát „hlubokých lidských příběhů“, jež slouží současné politice paměti.⁶⁵ Zároveň však tento rys románu tematizují a spojují jej s pojmem traumatu (zranění, umlčení, znásilnění, ztráty), jež emocionální vztah k minulosti předpokládá.

58 M. LIŠKA, Najít své poslání.

59 P. A. BÍLEK, Proč přišla do kláštera. V novém románu Tučkové do sebe všechno zapadne.

60 K. EDER, Kladivo na řeholnice.

61 E. KLÍČOVÁ, Dějiny jako volný výběh pro literární postavy. Nejen o románu Kateřiny Tučkové Bílá Voda.

62 J. ZBOŘIL, Tučková píše o hrdinství umlčených žen. Bílá Voda bude knihou roku.

63 R. KOPÁČ, Bílá Voda za sto procent. Kateřina Tučková je zpět na vrcholu.

64 K. EDER, Kladivo na řeholnice.

65 Eva KLÍČOVÁ, Dějiny jako volný výběh pro literární postavy. Nejen o románu Kateřiny Tučkové Bílá Voda.

Ze srovnání čtenářských komentářů s korpusem recenzí vyplývá výrazná odlišnost témat a míjení na úrovni základního komunikačního rámce. Připomínám v této souvislosti, že čtenáři na recenze jen minimálně odkazují, byť platforma v sekci recenze nabízí odkazy na většinu relevantních textů.⁶⁶ Způsob, jakým čtenáři zacházejí s literární reprezentací historie, tedy nepředstavuje jednodušší verzi expertního diskurzu, ale samostatný diskurz s vlastními pravidly. Pro expertní kritiku z toho vyplývá výzva ke změně komunikační strategie. Pokud chceme nějak intervenovat do paměťového provozu, měli bychom zohlednit způsob, jakým dnes komunikují „běžní uživatelé“ historie a literatury ve veřejném prostoru. V souvislosti s reprezentováním historie míří tato výzva především na historiky a historičky, kteří mají zájem o aplikovanou historiografii ve smyslu „public history“. Konceptuální rámec paměťových studií, s nímž v této studii pracuji, by k průniku mezi uživatelským a expertním diskurzem posloužil dobře.

Srovnání se čtenářskými komentáři k románu *Šikmý kostel*

Relevanci závěrů z analýzy čtenářských komentářů na portálu Databazeknih.cz dále ověříme prostřednictvím srovnávacího korpusu čtenářských komentářů, který se týká historického románu Karin Lednické *Šikmý kostel*.⁶⁷ První díl dosud nedokončené trilogie měl mezi čtenáři mimořádný ohlas. K 30. 5. 2023 knihu hodnotilo 5 741 čtenářů s vysokým skóre 92 %. Ohlas knihy, jež byla ve veřejném prostoru opakovaně charakterizována jako bestseller, potvrzuje i mimořádný počet komentářů – 1 488.⁶⁸ Druhý díl k 30. 5. 2023 hodnotilo 3 055 čtenářů s ještě vyšším skóre 95 %, komentářů je zde však jen 735.

66 Recenze Bílá Voda, *Databazeknih.cz*, <https://www.databazeknih.cz/recenze/bila-voda-459542> [30. 5. 2023].

67 *Šikmý kostel*, *Databazeknih.cz*, <https://www.databazeknih.cz/knihy/sikmy-kostel-428618> k [30. 5. 2023].

68 Hodnocení *Šikmý kostel*, *Databazeknih.cz*, <https://www.databazeknih.cz/hodnoceni-knihy/sikmy-kostel-428618> [15. 2. 2023].

Nejprve se pokusme o srovnání obou korpusů. První díl trilogie Karin Lednické vyšel v roce 2020, což částečně osvětluje větší počet komentářů. Oproti korpusu *Bílé Vody* zde výrazněji převládají jednoznačně pozitivní hodnocení a mezi komentujícími je výraznější převaha žen. Kritika se objevuje až s odstupem (zejména v komentářích z roku 2022) a nejčastěji souvisí s reakcí na exponovanou pozici knihy jako bestselleru. Někteří čtenáři píší, že je odradila popularita románu a následně čtení nesplnilo vysoká očekávání. Podobně jako v případě *Bílé Vody* vynívá korpus konzistentně, témata se opakují a potvrzují. Podstatná část kategorií vymezených u románu Tučkové se vyskytuje i v korpusu *Šikmého kostela*. Nejvýraznější průnik se týká témat lokalizace, emocí a autenticity, která v korpusu *Šikmého kostela* co do rozsahu dominují. Srovnání tak potvrzuje zaměření čtenářů historických bestsellerů na intenzitu přítomného prožitku minulosti. Nepovažuji za potřebné tuto shodu komplexně dokládat konkrétními citacemi, a tak připojím jen stručné ilustrativní příklady. Čtenáři často zmiňují emotivní prožitek spojený se vcitováním do postav: „Veškeré emoce prožívá spolu s jednotlivými postavami, klopýtá po cestičkách, cítí bahno v roztrhaných botách, šírá ho utrpení způsobené válkou, cítí bolest na dlaních od puchýřů rozedřených těžkou prací na poli, dech se mu zadržává v krku, zatímco se ruce prohrabávají uhlím. Všechno se to odehrává v samotném čtenáři, příběh jako by doslova ožíval.“⁶⁹ Pozitivní hodnocení knihy o historii je jednoznačně spojeno s emocemi. Čtenáři chtějí nad dějinami žasnout, jak ilustruje mimořádně vlivný komentář se 177 lajků.⁷⁰ Velmi často je zmiňován prostor staré Karviné, prožitek z návštěvy místa zde zesiluje skutečnost, že se jedná o zaniklou obec, jejíž dojemný osud působivě symbolizuje šikmý kostel svatého Petra z Alkantary. Lokalita opět zesiluje zážitek ze čtení: „... měla jsem možnost navštívit kostel sv. Petra z Alkantary osobně a to místo na mě zapůsobilo takovou silou, že jsem hned po příjezdu z dovolené musela knihu otevřít. Zážitek ze čtení

69 Komentáře Šikmý kostel, *Databazeknih.cz*, kristinao, 29. 2. 2020, 31 lajků, <https://www.databazeknih.cz/knihy/sikmy-kostel-428618> [30. 5. 2023].

70 „První díl kroniky ztraceného města Karviná – Doly (původní Karviné) mne přivedl v úžas.“ Tamtéž, konicekbily, 30. 7. 2021, 177 lajků.

byl totiž díky této návštěvě ještě umocněn.⁷¹ Témata emocí, místa a autenticity se v komentářích funkčně propojují. I v případě *Šikmého kostela* čtenáři autenticitu spojují nejen s emocemi a místem, ale též s důkladnou prací Karin Lednické: „Autorka je neskutečně poctivá a pečlivá ve svých rešerších a příběh smyšlené rodiny je neskutečně autentický.“⁷²

Ze srovnání však vyplývají i zajímavé rozdíly. U *Šikmého kostela* téměř chybí téma historicity, což souvisí s jednodušší kompozicí románu. Jelikož *Šikmý kostel* neobsahuje fiktivní dokumenty a netematizuje tak výrazně vztah fikce a historie, nejsou čtenáři tak aktivní ve zkoumání a explicitní reflexi historicity. Nezkoumají důvěryhodnost způsobu zprostředkování minulosti. Místo toho se nerušeně ztotožňují s postavami a s plynutím děje v narativně košaté kronice, aniž by si kladli otázky po tom, co se zakládá na faktech a co na autorčině imaginaci. Tento posun má dopady na činnosti spojené s četbou. U *Bílé Vody* jsem popsal specifický důraz na aktivní zapojení čtenářů do procesu zpřítomnění historie (dohledávání informací), ve srovnávacím korpusu jsou čtenáři v tomto ohledu daleko pasivnější. *Šikmý kostel* zřejmě nepodněcuje uživatele Databazeknih.cz ke kritice současné společnosti, takže v korpusu chybí aktivismus, který se u *Bílé Vody* odrážel v kritice institucí a genderových hierarchií. Čtenářská recepce *Šikmého kostela* přináší i nová témata legitimizace současnosti a nostalgie, která popíšu podrobněji.

Legitimizace současnosti. U *Šikmého kostela* se velmi často objevují komentáře, které srovnávají těžký život lidí v minulosti s přítomností, aby pozitivně zdůraznily životní úroveň dneška: „Opět jsem si uvědomila, jaký neskutečný přepych v dnešní době máme, když to porovnáme se životními podmínkami hrdinů knížky.“⁷³ Obdobné komentáře jsou

71 Tamtéž, elenai, 3. 8. 2022, 38 lajků.

72 Tamtéž, BarkaS, 14. 8. 2022, 15 lajků.

73 Komentáře *Šikmý kostel*, Databazeknih.cz, petulecte, 18. 10. 2022, 22 lajků. Obdobně: „Mám to ráda, když mě kniha nebo film donutí cítit pokornou vděčnost za to, co v životě mám. Jak jen o století později je pro nás těžko představitelná ta fyzická dřina, každodenní lopota, dětství bez her nebo hrůzy války. Takové příběhy mi srovnávají hodnoty a já jen děkuji za to, jak se mám dobře...“ Tamtéž, hanasputnik, 25. 12. 2021, 24 lajků.

v korpusu velmi časté a dokládají silnou orientaci čtenářů na přítomnost. Ukazují, jak význam historie vyplývá ze srovnání s dneškem. Minulost zde slouží jako referenční plocha, která zvýznamňuje konkrétní aspekty s jasně legitimizačním efektem ve vztahu k „lepší“ přítomnosti: „Občas člověk dostane otázku, v jakém historickém období by chtěl žít. Já vždy odpovídám, že v současnosti, protože ještě nikdy jsme se neměli tak dobře, jako nyní. A Šikmý kostel v tom člověka jen utvrdí.“⁷⁴ Legitimizační způsob čtení je v přímém rozporu s kritickým aktivismem, který se okrajově (avšak se zřetelným ohlasem) objevoval v korpusu *Bílé Vody*. Legitimizace předpokládá korespondenci mezi literárním obrazem minulosti a žitým světem čtenářů, kteří se dnes v příbězích postav rozpoznávají. Ve srovnání s *Bílou Vodou*, kde se podobné komentáře neobjevují, *Šikmý kostel* upozaduje jinakost dějin, zeslabuje význam dobového historického kontextu (který v *Bílé Vodě* reprezentují dokumenty). Prostupnost mezi minulostí a přítomností zde zajišťuje především narativní dynamika románu, v jejímž rámci postavy řeší běžné vztahové problémy a každodenní starosti, jež čtenáři dobře znají z vlastní zkušenosti. Tuto prostupnost často pozitivně hodnotí jako „obyčejnost“ postav: „Úžasná knížka o ‚obyčejných‘ lidech.“⁷⁵ Mimořádný ohlas knihy a její kladné čtenářské hodnocení s tímto legitimizačním efektem a se srozumitelností historie jako příběhu „obyčejných lidí“ jistě souvisí.

Nostalgie. Dalším specifikem *Šikmého kostela* je nostalgická temporalita zaměřená na zaniklý svět ztraceného města. V rámci propagace románu toto téma zmínila Alena Mornštajnová.⁷⁶ Uživatelé její stručnou charakteristiku citují, mnohdy s mimořádným ohlasem 133 lajků jako případě Ladislava73: „Šikmý kostel vypráví o světě, který zmizel, a všichni jsme na něj zapoměli. Díky za připomenutí.“⁷⁷ Zánik staré Karviné rezonuje s existenciálním rozměrem času jako „memento mori“: nyní

74 Tamtéž, martinvonhau, 19. 7. 2021, 27 lajků.

75 Tamtéž, stejsdan, 17. 8. 2021, 78 lajků.

76 Alena MORNŠTAJNOVÁ, Šikmý kostel přináší opravdu silný, v některých pasážích až velmi emotivní čtenářský zážitek, *karinlednicka.cz*, <https://www.karinlednicka.cz/alena-mornstajnova> [30. 5. 2023].

77 Komentáře Šikmý kostel, *Databazeknih.cz*, ladislav73, 13. 9. 2021, 133 lajků.

jsme, ale jednou zmizíme a již nebudeme. „Přestože celý život žiju v Karviné, tak až tato kniha mě dotáhla navštívit Šikmý kostel, kolem kterého jezdím, když jedu na výlet do Ostravy. Je prostě fascinující, že skoro vše, co je v knize, už není. Že může celé město zmiznout.“⁷⁸

Závěr

Na závěr se vrátím ke vstupním otázkám a pokusím se na základě obsahové analýzy komentářů z Databazeknih.cz formulovat odpovědi. Sonda do čtenářské recepce historických bestsellerů odhalila způsoby zacházení s minulostí, které nejsou běžnou součástí představ odborné veřejnosti o tom, jak se komunikují dějiny ve veřejném prostoru. Zásadní rozdíly mezi expertním a „uživatelským“ přístupem k reprezentacím minulosti potvrzuje srovnání čtenářských komentářů *Bílé Vody* s korpusem recenzí. Mezi recenzemi odborníků a komentáři čtenářů byl jen malý tematický průnik. Ačkoliv jsou odkazy na recenze dostupné přímo na portále, uživatelé na ně neodkazují, i když s intertextualitou jinak pracují. Reflexe konkrétních praktik spojených se zpřítomňováním minulosti ve veřejném prostoru se v této souvislosti ukazuje jako velmi důležitá, neboť nám (jako expertům s ambicí dělat „public history“) může pomoci redefinovat komunikační strategie potřebné pro popularizaci historiografie. Obdobně potřebný je i průzkum zprostředkující mediality, již v tomto případě reprezentuje internetová čtenářská platforma, kterou aktuálně využívá 380 tisíc lidí (srovnejme s dopadem tradičních papírových popularizačních médií). Mechanismy fungování Databazeknih.cz vypovídají o praktikách spojených se zacházením s minulostí a mohou nám opět nabídnout potřebný průhled do paměťových praktik zdola. Výzkum zaměřený na reflexi praxí a zprostředkující mediality nabízí příležitost, jak empiricky a podloženě popsat současné zacházení s historií ve veřejném prostoru a najít pevnou půdu pod nohama při naplňování společenské role odborníka.

78 Tamtéž, jannis_89, 1. 8. 2021, 24 lajků.

Srovnání čtenářských korpusů *Bílé Vody* a *Šikmého kostela* ukázalo, že se k reflexi způsobů zacházení s minulostí dají využít přístupy současných paměťových studií. Obsahová analýza doložila průnik mezi čtenářskými komentáři a koncepty badatelů, jež zkoumají dynamiku současného vzpomínání. Navíc ze srovnání vyplynulo, že mezi korpusy srovnávaných románů existuje nejen výrazný průnik, ale zároveň i jasné rozdíly. Pokud bychom tato zjištění aplikovali do veřejné debaty o románech, můžeme odlišit jejich specifickou kvalitu s ohledem na způsob zprostředkování minulosti. Jelikož *Bílá Voda* podporuje aktivnější přístup čtenářů, podněcuje k zamyšlení nad vztahem fikce a historie a mnohdy podněcuje k občansky angažovanému postoji, můžeme ji z pozice „public history“ označit za lepší román než *Šikmý kostel*.

Sonda do čtenářské recepce doložila, že se způsoby zacházení s minulostí mění. Ukázalo se, že čtenářské reflexe obou historických bestsellerů úzce korespondují s tématy, jež v současné kulturní paměti identifikují badatelé na poli memory studies. V komentářích se jen minimálně objevují tradiční kategorie historického myšlení (příčina a následek, trvání a změna) a související velká vyprávění se silným horizontem budoucnosti (příběh národa či pokroku). Uživatelé portálu se zaměřují na aktuální zážitek ze čtení, srovnávají různé literární minulosti ve vztahu k emotivní síle prožitku. Přítomnost využívají jako hlavní časový rámec pro vztahování se k minulosti: teď prožívám emoce a reflektuji akt čtení, teď popisuji cestu do Bílé Vody a sdílím fotky na sociální síti, teď si dohledávám historická fakta k příběhu. Samotný fenomén bestsellerů souvisí s prezentismem. Literatura se nabízí jako přítomná událost (teď se čte *Bílá Voda*), nikoliv jako tradiční, autorizovaný kánon. Starší knihy (byť kanonické) se obtížně zapojují do literárního provozu, nejefektivněji opět přes aktuální událost (například filmovou adaptaci klasického díla jako v případě snímku *Na západní frontě klid* od Netflixu z roku 2022). Sonda do čtenářské recepce tak potvrzuje příklon k prezentismu, o němž hovoří François Hartog: „Nakonec tedy prezentismus nahradil futurismus, který zatím zmizel za obzorem. Novým horizontem se totiž stala sama přítomnost, čas bez budoucnosti a bez minulosti, který si minulé i budoucí

vytváří podle potřeby, ze dne na den; čas, který uznává jen okamžitost.⁷⁹

Na rozdíl od Hartoga, který se primárně zaměřuje na proměny času (režimy historicity), Astrid Erll a Andrew Hoskins zkoumají paměť. Shodně akcentují její dynamickou povahu a kriticky se vymezují vůči snaze badatelů uzavřít obsahy vzpomínání do pevných rámců jako jsou místa paměti Pierra Nory. Erll tyto statické přístupy a marné pokusy stabilizovat pohyblivé charakterizuje jako „old-fashioned container-culture approach“.⁸⁰ Andrew Hoskins hovoří v souvislosti s vlivem technologií, které zajistily trvalé spojení s historickými obsahy, o konektivním obratu.⁸¹ Namísto ohraničených obsahů navrhuje zkoumat síť spojení, která obsahy udržuje v nepřetržitém pohybu. I podle něj je paměť neustále v pohybu. Od Norových míst paměti se Hoskins posouvá k širší metafoře „new memory ecology“.⁸² Uvažuje o paměti jako o komplexním prostředí, v němž probíhají různé interakce jako v přírodním ekosystému. Dynamická komunikace nad historickými bestsellery na portále Databazeknih.cz nabízí konkrétní příklad prostředí, v němž můžeme popsat a zkoumat dynamické trajektorie paměti. Pro utváření kolektivní paměti v současné technologické společnosti (či „nové historické situaci“, odkážeme-li zpět na Hartoga) je dle Erll právě dynamická mediální interakce a komunikace naprosto klíčová. Paměť existuje díky pohybu.⁸³ Sonda do recepce historických bestsellerů ukazuje, že taková

79 François HARTOG, Vzestup přezentismu, in: Eva Skopalová – Václav Janoščík (eds.), *Návrat do budoucnosti*, Praha 2019, s. 76n.

80 A. ERLI, *Travelling memory*, s. 8.

81 Andrew HOSKINS, Media, memory, metaphor: Remembering and the connective turn, *Parallax* 17, 4/2011, s. 19–31.

82 „The new memory ecology is an environment in which hyperconnectivity makes it difficult to reduce media and memory to a single or separate medium or individual, respectively. Instead, the mediation of memory is seen as a matter of an ongoing set of dynamics: remediation, translation, connectivity, temporality, reflexivity, across and between medias, and their multiple modalities and constant movements.“ A. HOSKINS, *The restless past*, s. 8n.

83 „I claim that all cultural memory must ‘travel’, be kept in motion, in order to ‘stay alive’, to have an impact both on individual minds and social formations. Such travel consists only partly in movement across and beyond territorial and social boundaries. On a more fundamental level, it is the ongoing exchange of information between individuals and the motion between minds and media

dynamická prostředí skutečně existují, že je můžeme zkoumat i v jejich dynamice a že nám obsahová analýza i nevelkého pole pomůže porozumět procesům, jež dnes utvářejí sdílené představy o minulosti.

which first of all generates what Halbwachs termed collective memory. "Travel" is therefore an expression of the principal logic of memory: its genesis and existence through movement." A. ERLI, *Travelling memory*, s. 12.

Kamil Činátl

How Do Readers of Historical Bestsellers Use the Past? Case Study of the Reader Reception of Novel *Bílá Voda* by Kateřina Tučková

SUMMARY

The study analyzes 462 reader comments on the novel *Bílá Voda* available on the online platform Databazeknih.cz. The author chose this novel because it became the best-selling book in the Czech Republic in 2022, won numerous awards and can be considered a historical best-seller. The initial set of comments balances the reference title, the similarly successful 2020 historical novel *Šikmý kostel*, the first volume of which has 1,488 comments on the platform. The author examines how readers treat history in the comments. He balances the conclusions from the first corpus with a second reference set of comments.

The methodological approach to reception research is based on contemporary memory studies. The author's assumption is based on François Hartog's thesis about the new historical situation. He also works with Andrew Hoskins' thesis about the connective turn, according to which new media significantly accelerate the dynamics of cultural memory. In this context, the author ponders the role of literature as an "old medium" in the current era of digitization.

Comments from the reader platform are analyzed by the author with the help of categories that represent key topics in contemporary memory studies. The first category is historicity. The author observes how readers distinguish between historical fact and fiction. Another category is localization. It is related to the relationship of history to a specific place. The third category is emotions. The author examines statements where the meaning of the literary past is expressed emotionally. The fourth category focuses on the social practices associated with reading historical bestsellers and sharing the reading experience in a digital environment. The last category is authenticity. The author

observes what readers associate with the impression of authenticity when commenting on the literary representation of the past.

A comparison of the two bestsellers shows an overwhelming similarity, but also partial interesting differences. Both corpuses of commentaries demonstrate a shift in historical thinking towards presentism, which represents history through emotions. The past is more significant the stronger the emotions it evokes. The case study thus confirms the thesis of the current researchers (Hartog and Hoskins). Readers of the novel *Šikmý kostel* take history as legitimizing the present. The past was terrible, we are lucky to live today. At the same time, readers approach the past nostalgically. These approaches do not appear in *Bílá Voda*. The analysis shows that it is possible to determine the quality of historical bestsellers with regard to the extent to which the given novel cultivates the readers' historical thinking.

„Jako historik vím...“: Populistická historie a paradox autority vědy na příkladu života a díla Vlastimila Vondrušky¹

ABSTRACT

“As a Historian I Know”: Populist History and Paradox of Academic Authority in Case of Vlastimil Vondruška’s Life and Work

In this paper I offer an analysis of works by Czech author Vlastimil Vondruška famous for his popular criminal stories and novels with historical background framed by a debate on populism and the rise of illiberal political trends in central Europe. My point of interest is the way how can an author who explicitly expresses populist notion of people vs. elites distinction use the academic authority and expertise respectively. Analysing Vondruška’s both fiction and his non-fiction books I trace the contradictory position that he advocates. On one side he criticizes academics and academia in general as a corrupted field that is pushed only by pecuniary and selfish motivations. On the other side he uses scientific and expert authority in case of his characters and his public activity to comment on topical issues. I argue that this contradiction is not only caused by false use of arguments and facts but that it is a case of the liar’s paradox, which I believe is a major attribute of populist discourse.

In the conclusion, I discuss how historians have responded to Vondruška’s wide popularity in Czech public both as an author of fiction and as a commentator using historical analogies. I argue that it is not enough to merely criticize false arguments and misleading facts, nor it is sufficient to argue against the values and beliefs that they advocate. I believe that we need to change our understanding of relation between science and society from linear paradigm of “popular science” to more complex, participatory conception of socially engaged science that can address the populist challenges we face today.

Keywords: Populism; Vlastimil Vondruška; Popular science; Culture wars; Czech history; History fiction

1 Tato práce vznikla za podpory projektu „Kreativita a adaptabilita jako předpoklad úspěchu Evropy v propojeném světě“, reg. č.: CZ.02.1.01/0.0/0.0/16_019/0 000734, financovaného z Evropského fondu pro regionální rozvoj a řešeného na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy.

Úvodem

Historická beletrie nejrůznějších žánrů je dnes jedním z nejpobulárnějších způsobů, jehož prostřednictvím se lidé setkávají s dějinami ve veřejném prostoru. Rozvinutý knižní trh a hustá síť veřejných knihoven slouží v České republice jako infrastruktura různých forem vědění šířených médii knihy. Jakkoli se může zdát, že kniha je médiem minulosti, stále je oblíbeným materiálním objektem, který má svou cílovou skupinu a publikum. V oblasti historické beletrie a popularizace dějin hraje u nás v tomto knižním univerzu výjimečnou roli autor Vlastimil Vondruška, který publikoval již desítky knih a objevuje se pravidelně na žebříčcích nejpůjčovnějších a nejprodávánějších autorů. V této studii se však nebudu zabývat příčinami jeho popularity či dopadem jeho prezentace dějin do veřejného prostoru, ale zaměřím se na jednu otázku, která je důležitá z pohledu historiků a historiček, kteří uvažují o tom, jak se zachází s dějinami ve veřejném prostoru. Jak je ve veřejném prostoru prezentována role odborníka na historii, vědce, případně vědkyně? Vondruškov přístup k tomuto problému odráží základní charakteristiky toho, co nazývám populistická historie a co budu analyzovat prostřednictvím nedávných akademických diskusí o populismu a jeho vztahu k nacionalismu. Vondruškova kontroverzní pozice jako „historika a spisovatele“ vyvolala již nemalou kritickou reakci mezi humanitními vědci a zasáhla i nová média. Parodická facebooková stránka „Jako historik vím“, která v posledních letech zveřejňovala jeho kontroverzní výroky, poukazyvala právě na problematičnost jeho vystupování jako „experta na dějiny“. V této studii mi tedy budou Vondruškovy texty sloužit jako příklad populistické historie, což mi umožní položit si obecnější otázku. Jaká je povaha populistického diskurzu a jak se vůči němu má postavit věda?

Rozdělená společnost a populismus

V posledním desetiletí se ukazuje, že různé typy krizí, kterými naše západní společnost prochází, zvýrazňují nové společenské distinkce a překrývají staré modernistické konfliktní linie (cleavages) spojené

s rozpory mezi vlastníky a pracujícími, centrem a periferií, městem a venkovem, státem a církví. V našich společnostech výrazně rezonují hodnoty a názory, které zpochybňují samotné moderní instituce, jež jsme si vytvořili proto, abychom tyto rozpory smysluplně řešili. Máme tak co do činění s postoji, na které umí naše instituce jen omezeně reagovat. Radek Chlup ukázal na příkladu sporu o prospěšnosti očkování během pandemie covidu, že nám krizové situace, plné nejistoty a nepředvídatelnosti, mohou vytvořit ve společnosti dva radikálně protichůdné narativy, které nenacházejí žádnou půdu pro vzájemný dialog.² Jejich vztah je přitom asymetrický, protože jedna strana si zakládá na dominanci klasických moderních institucí, ať již jde o vědu, masová média, politické instituce, či školu, a druhá jejich roli zpochybňuje. Nemalá část společnosti věřila covidovým konspiračním teoriím, které oficiální média a vládní orgány naopak potíraly, nebo je alespoň ignorovaly. V digitální době se však tyto názory mohou šířit prakticky nekontrolovaně a informační „filtry“ klasických institucí s tím nedokáží nic udělat. Vědecké poznatky se stávají předmětem vyprávění různých společenských příběhů, které podkopávají jejich automatickou autoritu.

Radek Chlup dokonce ukázal, že toto rozdělení má v české společnosti kořeny ve dvou protichůdných národních mýtech, které byly v různých dobách vzájemně kompatibilní, ale od konce šedesátých let se postupně více a více vzdalovaly až do dnešní situace, kdy jsou oba rámcové mýty prakticky stejně silné, a přitom jsou navzájem zcela neslučitelné.³ Na jedné straně stojí univerzalistický mýtus, zakládající si na prozápadní orientaci, liberálních hodnotách, důvěře v moderní instituce a volný trh, na druhé straně partikularistický mýtus, který je euroskeptický, antiglobalistický, nacionalistický, antienvironmentalistický apod. a zpochybňuje nejen legitimitu současné politické třídy, ale moderních institucí obecně. Chlup tvrdí, že oba mýty jsou do značné míry vylučující a imperialistické. Partikularistický vylučuje na základě tradicemi definované opozice my/oni, univerzalistický na základě opo-

2 Radek CHLUP, Covidové války a (ne)důvěra ve vědu, *Aktuálně.cz*, 28. 5. 2021, <https://blog.aktualne.cz/blogy/radek-chlup.php?itemid=39993> [31. 5. 2023].

3 TÝŽ, Competing myths of Czech identity, *New Perspectives* 28, 2/2020, s. 179–204.

zice pokročilosti/zaostalosti, ne/civilizovanosti, často vyjadřované morálním jazykem. Chlup se kritikou snaží ukázat, že se oba mýty nemusí navzájem vylučovat a že můžeme začít hledat řešení současných kulturních válek v uznání legitimacy obou postojů a udržení pokud možno co nejširšího názorového „mainstreamu“, který zahrne i extrémny na obou stranách.

Zatímco se Chlup snaží zmíněné opoziční mýty symetrizovat a dospět tak ke společnému komunikativnímu poli, jiní čeští autoři se tento trend ve střední a východní Evropě snaží vykládat kriticky jako součást nástupu kulturních válek v souvislosti s antiliberálním obratem.⁴ Politická sféra se podle Pavla Barši, Zory Hesové a Ondřeje Slačálka v tomto regionu v poslední dekádě rozštěpila na národně konzervativní a kosmopolitní proud, který nezasahuje jen oblast politické reprezentace a politického systému, ale širší společenské a kulturní pole komunikace. Podle těchto autorů se „války“ odehrávají ve třech propojených oblastech – politikách paměti, politikách identity a politikách morálky. Právě spory o výklad minulosti zde hrají významnou roli a autoři a autorka této knihy se pokoušejí ukázat v komparativní rovině, jak se národně konzervativní, antiliberální diskurs postavil v posledních deseti letech proti dosavadnímu středoevropskému liberalismu. Kulturní války tohoto typu však mají podle nich globální rozměr a odmítají o tomto trendu hovořit jako o nástupu populistické politiky.

S ohledem na výše zmíněné koncepty bychom dílo a působení Vlastimila Vondrušky, pro jehož kariéru však měla uprchlická krize v roce 2015 podstatně větší význam než pandemie covidu, mohli zařadit do utváření partikularistického mýtu, resp. na antiliberální stranu kulturních válek ve střední Evropě. V globálním kontextu je však tato oblast vztahování se k dějinám zařazována pod pojem populismus a v posledních letech probíhá debata o tom, jak a do jaké míry se tento diskurz vztahuje k nacionalismu. Výchozí impuls k této debatě dal Rogers Brubaker, který vztáhl badatelský diskurz populismu k teoriím nacionalismu a přišel tak s konceptem dvojdimenzionálního populistického diskursu, který zahrnuje jak osu mocenskou (lid vs. elity), tak osu my/oni,

4 Pavel BARŠA – Zora HESOVÁ – Ondřej SLAČÁLEK (eds.), *Central European Culture Wars. Beyond Post-Communism and Populism*, Praha 2022.

kteřá odráží vnitřní a vnější aktéry daného společenství.⁵ Ke kritice jeho návrhu se ještě vrátím v poslední části, pro základní vymezení tématu je nyní důležité, že jeho analytický rámec obsahuje pozice, které odpovídají populistické prezentaci autority vědy a jejích představitelů. V jeho schématu jsou tito aktéři součástí vnitřních (domácích/národních) elit, ale také globálních, kosmopolitních elit, které jednájí v zájmu globálních organizací a korporací. Jsou tak v opozici jak vůči lidu, chápanému jako plebs, demos či uzavřené společenství, tak vůči „vůdcům“, kteří legitimně mluví v jeho jméně. Z hlediska mého problému je tudíž zřejmé, že v takovém světě populismu neexistuje místo pro „organické intelektuály“, kteří by měli pozitivní vztah jak k lidu, tak k jeho vůdcům.

Na základě řady empirických výzkumů, které prokázaly klesající důvěru ve vědu v posledních letech, si někteří autoři začali klást otázku, do jaké míry tento trend souvisí s růstem politického populismu. Mike Zapp například analyzoval vliv populistické politiky na vnímání vědy prostřednictvím propojení globálních dat o hodnotách (World Value Survey) a o politickém populismu (Global Populism Database, Authoritarian Populism Index).⁶ Jeho analytický model ukázal, že globální důvěra ve vědu od osmdesátých let spíše rostla a snižovat se začala až od roku 2017, a to v zemích, které vykazují vyšší míru politického populismu. Tento autor tak považuje za prokázané, že populistická rétorika má vliv na to, jak lidé vnímají schopnost vědy řešit společné problémy i na její roli jako společenské a morální instituce. To otevírá otázku, jaký je vztah populismu k vědě a jaký dopad má na společnost? Niels G. Mede na základě analýzy řady těchto trendů přišel s konceptem „na vědu zaměřeného populismu“ („Science-related populism“), který je aplikací základních východisek politického populismu na pojetí vědy a její role

5 Rogers BRUBAKER, Populism and Nationalism, *Nations and Nationalism* 26, 1/2020, s. 44–66. Shrnutí jsem podal v publikaci Karel ŠIMA, Češi proti elitám a všemu, co je jim cizí. Mezikulturní komunikace v populistické historii Vlastimila Vondrušky, in: O. Lomová – J. Malečková – K. Šima a kol., *Setkávání kultur. Identity, ideologie, jazyky*, Praha 2022, s. 97–119.

6 Mike ZAPP, The legitimacy of science and the populist backlash. Cross-national and longitudinal trends and determinants of attitudes toward science, *Public Understanding of Science* 31, 7/2022, s. 885–902.

ve společnosti.⁷ Z politického populismu si bere principiální rozpor mezi „obyčejnými lidmi“, kteří staví své poznání na „selském rozumu“ a každodenní zkušenosti, a akademickými elitami, které jsou součástí obecných společenských elit a jsou obdobně morálně zkorumpované. Na vědu orientovaný populismus pak tvrdí, že „obyčejní lidé“ mají mít oproti „akademickým elitám“ legitimní nárok na rozhodovací suverenitu vědeckého provozu, tedy mají rozhodovat o tom, co a jak se bude zkoumat, a také na „pravdivostní“ suverenitu, tudíž na to, co se bude považovat za pravdivé vědění. Nárok akademických elit na tyto dva typy suverenity je podle populistů nelegitimní, protože jejich rozhodnutí jsou činěna jen s ohledem na jejich vlastní prospěch, nikoliv v zájmu vědy či společnosti, a jejich poznání vychází z teoretických, ideologicky ovlivněných principů, a nikoliv z každodenní zkušenosti a selského rozumu. Tato definice specifického „vědeckého“ populismu pak otevírá řadu empirických otázek, např. do jaké míry jsou tyto postoje přítomné ve společnosti (např. Švýcarska),⁸ nebo jak proměnila pandemie covid-19 tyto postoje.⁹ Přestože je tato literatura přesvědčivou diagnózou populistického diskurzu o vědě a otevírá nové výzkumné otázky, neřeší vůbec problém, jakou pozici může zastávat osoba vystupující „ve jménu“ populistické představy o vztahu vědy a společnosti, ale současně v roli „experta“, který tuto představu šíří a obhajuje ve veřejném prostoru.

7 Niels G. MEDE – Mike S. SCHÄFER, Science-related populism. Conceptualizing populist demands toward science, *Public Understanding of Science* 29, 5/2020. Viz také Jakob-Moritz EBERL – Robert A. HUBER – Niels G. MEDE – Esther GREUSSING, Populist attitudes towards politics and science. How do they differ?, *Political Research Exchange*, 5/2023, s. 1, DOI: 10.1080/2474736X.2022.2159847.

8 Niels G. MEDE – Mike S. SCHÄFER – Julia METAG – Kira KLINGER, Who supports science-related populism? A nationally representative survey on the prevalence and explanatory factors of populist attitudes toward science in Switzerland, *PLOS ONE* 17, 8/2022.

9 N. G. MEDE – M. S. SCHÄFER, Science-related populism declining during the COVID-19 pandemic. A panel survey of the Swiss population before and after the Coronavirus outbreak, *Public Understanding of Science* 31, 2/2022, s. 211–222.

Vlastimil Vondruška a expertní vědění

Otázku, jak sloučit pozici „organického intelektuála“ v rámci populistické scény a kritiku „akademických elit“, musela a musí řešit řada osob, které se pohybují ve veřejném prostoru. U nás jde o kontroverzní akademiky z oblasti filozofie (Anna Hogenová), sociokulturní antropologie (Ivo Budil), žurnalistiky (Petr Žantovský) či sociologie (Petr Haml). Jak upozornil Ondřej Slačálek, v jisté ideologické rovině svého veřejného působení se tomu nevyhnulo v posledních letech ani několik profesních historiků.¹⁰ Myšlenky tzv. deklinismu, tedy představy o tom, že se „naše civilizace“ či „Západ“ hroutí a zažívá příznaky pádu historických rozměrů, v různé podobě a míře obsahují práce Miroslava Bárty, Martina Kováře či eseje Ivana Šedivého. V tomto smyslu je možné mluvit o Vondruškovi jako deklinistickém autorovi, ve vztahu k mému tématu však Vlastimil Vondruška z této skupiny do jisté míry vybočuje. Oproti první skupině autorů se dlouhodobě snaží vyhnout jakémukoli politickému angažmá a odmítá být součástí řady organizací, které se na této scéně často objevují (a často zanikají). Podobně jako oni však pravidelně vystupuje v tzv. alt-right médiích, současně se však objevuje také v mainstreamových médiích jako autor historické beletrie a popularizátor. Oproti zmíněným profesním historikům však zastává podstatně „čistější“ antielitářské postoje a jeho pozice „historika a spisovatele“ mu umožňuje jiný typ vymezování se vůči autoritě vědy jako nositelky elitního vědění. Zatímco obsahově, zvláště v případě „úpadku vzdělanosti“ a přesvědčení o nevyhnutelné zákonitosti dějin, se Vondruška od těchto autorů příliš neliší, otázku autority vědy řeší z jiné pozice a jinak.

Z jeho rozsáhlé produkce, která zahrnuje dominantně historické detektivky a romány, se soustředím na texty, kde se vyrovnává s vědec-kou či odbornou expertízou, a implikuje tak roli vědců a jejich vztah ke společnosti a politice.

V době, kdy Vondruška teprve začínal se svou řadou historických detektivek, publikoval v roce 2005 satirický román *Strana štěstí*, který

10 O. SLAČÁLEK, Historikové a úpadek, *Dějiny – teorie – kritika*, 1/2023, s. 163–183.

je variací na Haškovy slavné *Dějiny strany mírného pokroku v mezích zákona*.¹¹ Zápletka spočívá v tom, že se několik mužů z malého města rozhodne založit politickou stranu s „geniálním“ nápadem, že voličům slíbí, že pokud jim dají hlas, budou moci být vylosováni po volbách jako členové parlamentu a budou tak moci požívat výhody spojené s těmito funkcemi. Je mezi nimi místní řezník, hospodský, starosta, syn místního podnikatele a také zkrachovalý akademik Blahoň Semerád, který byl úspěšným studentem a asistentem na fakultě, kde přednášel „o smyslu dějin“. Zjistil však, že se při přednášení natolik sexuálně vzruší, že musí svůj pud hned po přednáškách ukájet s přítomnými studentkami. Studentky mu zcela samozřejmě a ochotně vycházejí vstříc až do doby, než se o tom dozví vedení fakulty a učitel je odvolán. Na přímluvu jedné studentky pak nastupuje na soukromou střední školu, kde se však opakuje to samé a po několika „nevyhnutelných“ pohlavních stycích ve škole (včetně ředitelky) odchází a vrací se do rodného malého města.

Tento „satirický“ začátek příběhu obsahuje celou řadu stereotypů spojených s mravní zkorumpovaností akademických elit, od jejich sebestřednosti (Semerád se nedokáže sexuálně vzrušit jinak, než vlastním přednášením) po jejich sexuální frustraci. Klíčovými pasážemi, které pozici historika-odborníka definují, je však prolog a epilog knihy. V „Úvodu, který lze vynechat, protože s dějem nesouvisí“ Vondruška rozvíjí příběh, který parodicky zobrazuje fungování historické vědy. Otázka po příčinách vzniku Strany štěstí je podle autora čtenářsky zcela nezajímavá, protože „lidé čtou raději své vlastní příběhy“. Co platí v literatuře však neplatí pro historiky, neboť „jejich modlou jsou úvahy na téma, co zapříčinilo klíčové momenty dějin“. Autor pak ilustruje svou tezi na příběhu historického výkladu příčiny založení strany. Za příčinu údajně někdo v novinách označil to, že „český národ po staletí trpěl“. Tím se však podle Vondrušky čtenářská přitažlivost tématu vyčerpala a další spory o výklad se odehrávají zcela v parodickém světě historické vědy. Organizují se zde vědecké konference, které řeší banální otázky typu, proč Habsburkové vyhráli bitvu na Bílé hoře. Historici píšou o tématu dlouhé polemické knihy, vedou mezi sebou odborné spo-

11 Vlastimil VONDRUŠKA, *Strana štěstí aneb první parlamentní defenestrace*, Brno 2005.

ry kvůli rozdílům ve svých platech, které na fakultě dostávají, atd. Konečně kvůli starým známostem jeden z nich získá grant z ministerstva a další se začnou dožadovat podobných grantů až grant dostane i jakýsi archeolog, který zpronevěřil peníze určené jeho „kopáčům“ a potřebuje je nahradit. Nakonec autor-Vondruška rezignuje úplně na hledání příčin a počátků, protože jako spisovatel „začne prostě tam, kde chce“.

Na tomto příběhu není z našeho pohledu ani tak zajímavé, že má být satirickým výsměchem vědeckým nešvarům, které se zcela míjí s problémy současné historické vědy a staví tak na podstatně antikvované představě o jejím fungování. Především se zde představují negativní charakteristiky vědy jako sféry naprosto odtržené od světa „obyčejných lidí“, kteří o ni nemají vůbec zájem a nemá pro ně žádný přínos. Vědci jsou do sebe zahleděná elita, jejíž motivace však vycházejí jen ze sexuálních potřeb, materiální chamtivosti a osobní nenávisti. Parodována je tak jak rozhodovací suverenita, protože historici nejsou schopni sami určit, co se má zkoumat, tak pravdivostní suverenita, protože jim nejde o poznávání pravdy, ale o materiální prospěch. Beletrie je oproti tomu pole vědění „obyčejných lidí“, protože odráží zájem běžných čtenářů.

Hlavním motivem samotného příběhu knihy, který se neustále vrací, je zkorumpovanost politické třídy, a to jak té dosavadní, tak té nové, kterou představují hlavní postavy maloměstských buranských mužů a jedné ženy, které je však připsána prakticky výhradně sexuální motivace (několikrát ji autor označuje jako „nymfomanku“). Vondruškovi slouží jejich postupné převzetí moci ve státě ke kritice zkorumpovanosti porevolučních elit, ale ukazuje současně úspěšný cynismus nové politické třídy, která korumpuje opozici, využívá byrokracii ke svému obohacení, ohýbá zákony atd. Nakonec se jí podaří v mezinárodní konfrontaci dokonce „prodat“ vlastní „model demokracie“ do Německa a Velké Británie. Dosavadní evropská demokracie končí, ale nikomu to nevádí, protože „politici přicházejí a odcházejí, ale lidská naivita je věčná“. Vondruškovi se tímto způsobem vlastně podařilo formulovat frustraci z vývoje po listopadu 1989 jazykem populistického diskurzu, a to v beletristické podobě pomocí variace na dobře známé Haškovo dílo.

K pozici autora, který knihu sepsal, se Vondruška vrací v epilogu knihy, kde vystupuje poměrně ambivalentně jako spisovatel, který ale sepsal dějin strany, „jak to skutečně bylo“. Přichází k němu jeho starý známý, politolog ve službách strany, který si přečetl jeho knihu a naštvaně mu vyčítá, že to, co napsal, je „snůška nevěrohodných informací“ a že to poškodí vládu. Nakonec mu představí bývalého boxera a politika strany, který ho fyzickým nátlakem donutí, aby rukopis zničil a věnoval se sepisování historických románů. Vondruškovo autorské alterego vystupuje na jedné straně jako poctivý odborník, který „píše pouze pravdu“ o dějinách strany a ověřuje si všechny informace, na druhé straně však ukazuje, že to není možné a politický nátlak znemožňuje jakoukoli vědecky a morálně „čistou“ práci. Pasuje se do role disentu, který se vzdává jakéhokoli vztahu k panující politické moci a stahuje se do sféry historické beletrie. Svět vědy je natolik zkorumpovaný, že je pro intelektuála možné přežít pouze ve světě populární, lidové literatury.

Druhým příkladem, kde se autorita vědy a vědeckého poznání stává vlastně hlavní zápletkou, je historicko-dystopicko-utopický román *Kronika zániku Evropy 1984–2054*,¹² který byl vydán v roce 2019. Tato kniha je kombinací kronikářského žánru, který si Vondruška osvojil ve svých „epopejích“, dystopického popisu, kam se vývoj evropské společnosti může ubírat po roce 2019, a současně představením utopické vize neofeudální společnosti, která se této „temné“ budoucnosti postaví. Na tomto místě zcela pominu jednotlivé rodinné zápletky, odkazy na „reálné“ události, konstrukce budoucího politického vývoje atp., které pro Vondrušku představují pole, na kterém formuluje populistické, antiliberální, euroskeptické, nacionalistické, xenofobní, antienvironmentalistické, antifeministické, antidemokratické a mnohé další antimodernistické postoje. Jedná se o jakousi encyklopedii témat a postojů, které jsou dnes spojovány s populistickým, resp. antiliberálním politickým diskurzem. Svorníkem tohoto příběhu, který je však vyprávěn velmi nerovnoměrným tempem a obsahuje řadu těžko pochopitelných zkratk a stříhů, je totiž osoba Adama Wagnera, který prožívá období před rokem 2019 spolu se svou rodinou, zatímco dobu po tomto roce zcela

12 V. VONDRUŠKA, *Kronika zániku Evropy. 1984–2054*, Brno 2019.

přesně předpoví a předá svým potomkům pokyny, co mají v této krizové epoše dělat.

Postava Wagnera není jen koncentrací genderových stereotypů o moudrém, vzdělaném, výkonném a silném muži, „hlavě rodiny“, ale také příležitostí, jak může Vondruška předvést svou ambivalentní představu o vědeckém prostředí. Wagnerův příběh začíná v osmdesátých letech v tehdejší Sociologickém ústavu, kde se v rámci státního plánu věnuje „studiu vztahu mezi uměleckou imaginací a realitou“. V roce 1984 odjíždí na konferenci do Londýna, kde přednese referát o Georgi Orwellovi, ve kterém přirovnává děj románu *1984* k situaci v komunistickém Československu. Ihned po návratu ho kontaktuje Státní bezpečnost, která má detailní informace o jeho vystoupení a donutí ho ke vstupu do KSČ. Následně se setkává s příslušníkem StB Františkem Hroudou, který je představen jako bezskrupulózní a cynický, ale inteligentní a praktický muž a který ho považuje za vynikajícího vědce. Začne ho zpovídat, proč si myslí, že komunistický režim padne, a Wagner odpovídá s autoritou vědce: „Nemyslím si to, vycházím jen z teoretických modelů. Obecně platí, že se každý společenský systém dříve nebo později dostane do krize. Vládnoucí vrstva není už schopna po staru vládnout a utlačovaná vrstva není už ochotna po staru žít. To se dočteš v každé učebnici marxismu-leninismu.“ Leninskou interpretaci zákonitosti historického vývoje však Wagner doplní i informací o empirických datech, totiž skutečných výsledcích výzkumu veřejného mínění v tehdejší Československu, které dokáže oproti těm oficiálním, ideologicky zkresleným „pře počítat“. Na základě historických analogií pak předpoví revoluci, která svrhne komunistický režim, a to včetně časové perspektivy. Hrouda ho donutí o tom sepsat výzkumnou zprávu a takto potvrzuje jeho autoritu vědce a spolupracovníka režimu: „Jsi dobrý sociolog a odvážný soudruh, takových my si ceníme.“

Přichází však skutečný listopad 1989 a v Sociologickém ústavu dojde k převratu, kdy se pomocí Občanského fóra chopí moci Wagnerovi neschopní kolegové (kteří navíc sami donášeli StB) a ten je v důsledku toho na hodinu vyhozen. Wagner prochází osobní krizí, ale přesvědčuje se, že „sociologie není jediný svět“ a že v nových poměrech „jeho vědecké služby nikdo potřebovat nebude“. Tím se loučí s autoritou vědy a zů-

stává mu pouze maskulinní autorita „hlavy rodiny“, která se musí postarat o svou ženu a své potomky a vést je moudrými radami a rozhodnutími.

Wagnerův syn Robert v té době studuje na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy a prožívá revoluční listopadové dny. Jako naivní účastník dění se podílí na propouštění zasloužilých a vědecky špičkových akademiků, kteří jsou však členy KSČ. Záhy mu jeho matka, která se díky svým kontaktům na disent dostává do prezidentské kanceláře, zařizuje stáž a posléze studium v USA, kde je vyslán, aby se tam učil o „chybějících oborech“ jako je například „teorie lidských práv či principy rovnosti“. Na zapadlé americké univerzitě se seznamuje s podobnými stipendisty z Evropy, a především s „americkými“ představami o emancipaci žen, o rasových předsudcích a o ochraně sexuálních a jiných menšin. Robert je Vondruškovými slovy přijímá buď „rozladěně“, nebo je přímo odmítá. Po ukončení bakalářského studia je vyslán na misi do srbské Srebrenice, kde má zkoumat tamější masakr, ale dostává k tomu dopředu od svého šéfa rozsáhlé „teze“ a instrukce. Robert je z toho opět „rozladěn“, ale vyrazí se svou novou ženou, Italkou Gianninou, a „plukovníkem z Pentagonu“ do Evropy. Jak se však záhy ukazuje, nemá jít o žádný vědecký výzkum, ale jen o obhajobu působení Západních vojenských jednotek v bývalé Jugoslávii. Robert i jeho žena jsou zklamáni a po návratu se vzdávají akademického prostředí a rozhodnou se pomáhat lidem ve válečných oblastech po celém světě.

Čtenáři je v těchto dvou dílčích příbězích podán obraz vědy jako instituce principiálně závislé na politickém systému. Je tomu tak jak na východě železné opony, kde změna politického režimu přináší spíše posílení politického vlivu na akademické prostředí, tak na Západě, kde je vědecké prostředí v područí oficiální „ideologie lidských práv“ a podobných dalších „ideologií“, které Vondruškovi hrdinové více či méně otevřeně odmítají. Vědci jsou závislí na státní podpoře, a musí tudíž potvrzovat státem prosazované názory. Globální i lokální politické elity tak zcela ovládají vědecký provoz a používají autoritu vědy jen k legitimizaci vlastních cílů. Poté, co Vondruška v knize ukazuje, jak v Evropě po roce 2015 eskaluje situace s muslimskými uprchlíky, přichází moment, kdy Adam Wagner předává své poselství vlastním potomkům. V roce

2019 jim postupně určuje, čemu se budou ve svém životě věnovat a předává svému synovi z druhého manželství Václavovi svůj „kšaft“. Potomkům odkazuje své panství, které mají spravovat jako feudální domini-um, protože „feudalismus je mnohem racionálnější“ než demokracie, a vyžaduje slib ohledně výchovy dětí v rodině: „Veď je důsledně k praktickému životu. Žádné univerzitní teorie, ty budou v budoucnu k ničemu!“ Vondruškův hrdina sleduje stupňující se krizi Západní společnosti a jediné východisko vidí v návratu k předmoderní společnosti, a tím pádem i opuštění moderního pojetí vědy a vědeckého poznání. Vědci se ukazují být podobně cyničtí a prospěchářští jako celá politická třída, a proto pro ně v nové společnosti není místo. Na druhé straně však jako by Adam Wagner z toho světa vypadal. Je představitelem vědy, která je nejen jakýmsi staromódním způsobem objektivistická a empirická, ale dokáže dokonce spolehlivě předpovídat budoucí vývoj společnosti. Wagner tak spíše připomíná fantasma moderní vědy, která měla za cíl dokonale poznat společenské zákonitosti, a díky tomu určovat společenský vývoj. Wagner vývoj společnosti dokonale pozná (a nepotřebuje k tomu ani žádné vědecké metody), ale společenské trendy nedokáže ovlivnit. Jediné, co mu zbývá, je odvrátit se od celého konceptu moderního vědění a vybudovat obrannou enklávu ve stále více se hroutícím světě. Nabízí se zde historická interpretace Vondruškova literárního světa, ve kterém se odráží nostalgie po životě rámovaném zlidovělým „vědeckým komunismem“, jenž se však otočil od směřování k zákonitému pokroku a světlým zítřkům naopak k nezadržitelné degradaci a neodvratnému zániku. Autorita vědy tímto přemetem dostala smrtelnou ránu a její společenská legitimita je tudíž nulová. Oproti deklinistickým autorům tak Vondruška jde dále a delegitimizuje i vlastní pozici „odborníka na dějiny“.

Druhá část Vondruškovy knihy s názvem „Jak by to mohlo skončit“ už jen potvrzuje trendy, které představuje v první části. Evropa se postupně kompletně islamizuje, politický systém se hroutí a Wagnerova rodina se opevňuje na svém panství Klumpenštejn a aplikuje středověká pravidla společenského soužití. Islamizace se samozřejmě nevyhne ani univerzitám a vědeckému prostředí. V roce 2032 pak dospějí západní trendy i na Univerzitu Karlovu a kvůli hnutí označovanému jako „me

too“ se zde odehrávají konflikty mezi studujícími a učiteli (ženy mezi nimi nejsou), které dále stupňují rozklad akademického prostředí. Jeden z Wagnerových potomků Michal, kterého kvůli těmto aktivitám vyhnali z Karlovy univerzity, potom přechází na univerzitu v Tübingen, kde se zpočátku „tolerují odlišné názory“. Poté, co však mezi studujícími převáží muslimové, nastane převrat a z univerzity jsou vyloučeni všichni studující i vyučující německé národnosti. Nemuslimští profesori musejí procházet speciálními islámskými kurzy a pokud přestoupí k islámu, jsou jim zdvojnásobeny platy. I Michal na to přistoupí, což mu překvapivě, z pragmatických důvodů odsouhlasí i Wagnerova rodina. Jeho příběh ale v knize více méně mizí, protože se stěhuje do Damašku, kde je pro něj a jeho rodinu bezpečnější prostředí než v Evropě zmítané náboženskými válkami. Na panství Klumpenštejn ho navíc nikdo příliš neví, protože jeho vědecký přístup nepotřebují, stačí jim držet se předpovědí a instrukcí Adama Wagnera. Obdobně jako v politické oblasti se tak i vzdělanost a věda vrací k idealizovanému obrazu středověku, kdy byl centrem učenosti arabský Blízký východ.

Vlastimil Vondruška se však obrazu vědy a vědců a jejich vztahu ke společnosti věnuje i ve své nebeletristické produkci a konečně také ve svém mediálním vystupování. Kromě několika popularizačních knih o středověku vydal tři knihy reflexí soudobých společenských problémů a soubor svých úvah vydávaných v denním tisku. První z nich vyšla v roce 2016 pod názvem *Breviář pozitivní anarchie*.¹³ Podle autora má tento název vyjadřovat, že jde o „sbírku modliteb“, které mají pomoci „oddělit ideologické plevy od zrna pravdy“ a které mají současně vyjadřovat „skepsi vůči autoritám“. „Pozitivní“ má být v knize přesvědčení, že všechny dnešní problémy mají řešení, pokud budeme jednat „podle prověřených zkušeností našich předků“, protože „historie má své zákony a neúprosnou logiku“. Již tato základní konstrukce má podobný ambivalentní charakter jako v případě předešlé beletrie. Vondruškova kniha má mít autoritu podobnou církevním breviářům, ale současně vyzývá ke zpochybňování autorit. Navíc budoucnost je díky našim možnostem jednání otevřená, ale současně vyžaduje v principu pouze

13 V. VONDRUŠKA, *Breviář pozitivní anarchie*, Brno 2016.

již historicky vyzkoušená řešení, protože dějiny se řídí „neúprosnými“ zákony.

V úvodní kapitole se Vondruška explicitně staví do pozice autora-historika, který představuje, jak vzniká historické poznání na základě různých historických pramenů. Velmi záhy však přechází ke komentování aktuálních událostí, pro které hledá historické analogie. Z expertní pozice historika ukazuje, že o jedné události mohou různé prameny vypovídat diametrálně odlišně. K příběhu tzv. Majdanu poznamenává, že s tak malým odstupem nemůže jako historik posoudit, co se skutečně v Kyjevě stalo, protože „při studiu dějin by se člověk neměl řídit vírou, není to náboženství, platí jen fakta.“¹⁴ Přestože však události kolem tzv. Majdanu nijak zvlášť nerozebírá, explicitně nabízí vlastní interpretaci. Východiskem je pro něj citát Otta Bismarcka, který prý „náhodou objevil“, který je ale ve skutečnosti prokazatelně neautentický a vymyšlený ruskou propagandou.¹⁵ Nacionalismus na Ukrajině je podle něj pouhou strategií Západu, jak oslabit Rusko. Tezi, že akce na Majdanu byla zosnována malou skupinou radikálů podporovaných ze Západu, pak dokládá analogií s pražskou defenestrací roku 1618, ale také okrajově s přijetím Karla Albrechta v Čechách roku 1741 a „komunistickým převratem“ v roce 1948. Vnitřní rozpor v tomto podání je zřejmý. Vondruška vychází (a vystupuje z pozice autority) z vágně formulovaného vědeckého přístupu, ale současně jej zcela principiálně porušuje, když nejprve používá zfalšovaný pramen a potom formuluje zcela neodůvodněnou tezi, kterou dokládá arbitrárně vybranými historickými analogiemi.

Podobně Vondruška v následujícím textu kritizuje osvícenský koncept rovnosti, lidských práv, „intelektuální deviaci jménem gender“, boj za práva sexuálních menšin, snižování autority „starých a zkušených“, demokratické principy, přijímání muslimských uprchlíků atd. Argu-

14 Tamtéž, s. 55.

15 Viz Miloš KADLEC, Vlastimil Vondruška a literatura postfaktu, *Manipulátoři.cz*, 13. 2. 2017, <https://manipulatori.cz/vlastimil-vondruska-a-literatura-postfaktu/> [31. 5. 2023]. TÝŽ, Vlastimil Vondruška. Znásilňování historie pokračuje, *Manipulátoři.cz*, 13. 5. 2017, <https://manipulatori.cz/vlastimil-vondruska-znasilnovani-historie-pokracuje/> [31. 5. 2023].

mentační princip je vždy stejný, jen se místy více vloží do historického výkladu a text prokládá citáty v rámečku, které mají podpořit autoritu jeho tezí z pozice tzv. světových klasiků. Jejich výběr je velmi pestrý a připomíná populární příručky „citátů slavných“, které za tímto účelem vydává řada českých vydavatelství. Podobně jako v populistickém politickém diskurzu hrají tyto citáty roli „zaštítění se autoritou“ – historickou, učeneckou, literární, politickou nebo třeba církevní –, kterou ale představují výhradně osoby z minulých nebo současných elit. Opět se setkáváme s tím, že se argumentace proti elitám a jejich hodnotám vede pomocí jejich vlastních elitních diskurzů, které jsou vytržené z kontextu a často dezinterpretované, ale působí samotnou autoritou „klasiků“. V populistickém diskurzu to však není problém. Proč tomu tak je, se pokusím rozebrat v poslední části.

Ve své druhé komentářové knize *Epištoly o elitách a lidu*¹⁶ postupuje Vondruška obdobně, jen činí tématem ústřední populistickou osu elity/lid. Na stránkách této knihy Vondruška doplňuje své historické analogie vybranými přejímkami ze společenskovední, převážně sociologické nebo sociologizující literatury. Princip argumentace je ale stejný. Výchozí teze jsou komentovány zjednodušenými tezemi některých klasických autorů nebo obecnými zjištěními, která pocházejí z běžných učebnic těchto oborů. Po úvodních „teoretických“ kapitolách přechází k popisu jednotlivých představitelů elit, které nejprve popisuje historicky a potom je doplňuje o satirické obrazy ze současnosti. Ze středověku se věnuje především církevním představitelům a umělcům („kejklířům“), jejich roli v současnosti hrají vzdělanostní a mediální elity (historici, odborníci všeho druhu, novináři, umělci). Jejich postavení Vondruška shazuje různým způsobem, nejčastěji však sarkastickým stylem. V části o médiích, která jsou podle něj zvláště pod uzurpací a kontrolou elit, ukazuje na příklad ukázkou prezentace odborníků ve zpravodajství. Fabuluje rozhovor moderátorky s „odborníkem“ o právě proběhlém leteckém neštěstí. Novinářka se odborníka stále vypyává na to, co se stalo, a odborník opakovaně odpovídá, že nemá dosud dostatečně přesné informace, a tudíž může sdělit jen obecné poznatky o leteckých nešťes-

16 V. VONDRUŠKA, *Epištoly o elitách a lidu*, Brno 2018.

tích. Vondruška tento rozhovor, který si sám vymyslel, komentuje ironicky, že je po jeho vyslechnutí divák jistě „dokonale informován o tom, co se stalo,“ což mu na konec poslouží ke kritice role expertů ve veřejnoprávním zpravodajství. Do knihy ale současně zařadil několik svých komentářů, které vycházely v té době v médiích (*MF Dnes*, *Parlamentní listy* ad.), v nichž zcela bez konkrétních informací či faktů komentuje kriticky současné elity a témata jako je evropská integrace, boj s dezinformacemi či politická korektnost. Používá k tomu opět zcela zjednodušené a z kontextu vytržené historické analogie, citáty klasiků a obecné teze. Rozpornost jeho postoje však nejvíce vyniká v části „Glosář“, kde satirickými „šlehy“ „definuje“ některé pojmy ze současného mediálního a politického diskurzu. Slova jako západní hodnoty, rasismus, opozice, ideologická zaslepenost, multikulturalismus, domácí násilí ad. mu slouží k vyjádření jednoznačných a zkratkovitých tezí a názorů. Přitom v jednom z komentářů v knize prohlašuje za nejpotřebnější krok k řešení dnešních problémů jejich „přesné definování“. V dnešních diskuzích podle něj nejde o „přesný význam slov“ a vyznačují se „absolutní absencí racionality, faktů a logiky.“ Po historických analogiích pak tento problém ukazuje na slovní spojení „migrační krize“, což je podle něj pojem, kterým se politická elita snaží zastřít „skutečnou“ podstatu této situace. Jde tedy o „lež“, zatímco „správné“ pojmenování pro to, co se tehdy takto označovalo, má být podle Vondrušky „pustý nájezd hord, které nemají na našem území legitimně co dělat“. ¹⁷ Bez známky jakékoli reflexe tak Vondruška staví vedle sebe kritiku expertních diskurzů a jejich role v dnešní společnosti a vlastní „expertní“ teze, založené na „faktech, racionalitě a logice“, jejichž formulace však přesně odpovídá tomu, co sám kritizuje.

Ve své třetí komentářové knize *O svobodě myšlení* se Vondruška vydal hlavně na pole filozofie a probírá z historického a filozofického hlediska, co může znamenat „svoboda myšlení“. Podstatnou část knihy tvoří výklad vývoje médií a způsobů, jakými se v médiích manipuluje s recipientem. Vondruška podrobně rozebírá metody propagandy a základní teze o argumentačních faulech. Všechny tyto obecné teze doku-

17 Tamtéž, s. 248.

mentuje na příkladech ze současných „mainstreamových médií“, zejména těch veřejnoprávních. Proti těmto manipulacím staví v závěrečné kapitole historický přehled filozofických přístupů k problému poznání a pravdy. Zhuštěný encyklopedický přehled od starověku po selektivní výběr filozofů 20. století má povahu krátkých výpisků s občasnými velmi zjednodušujícími učebnicovými „názory velkých filozofů“. Tento přehled mu však především slouží k vyjádření závěrečné teze, že „většina učenců se shodla, že naše myšlení má mít svobodu.“¹⁸ Tomuto „svobodnému myšlení“ by neměli bránit žádní „polovzdělanci, hlupáci, zaslepení fanatici a obratní manipulátoři“, kteří jsou Vondruškovým terčem ve většině knihy. Z toho Vondruška vyvozuje závěr, že by „sebekrásnější politická teorie, odborný komentář či sdělení novináře“ nemělo nahradit svobodné myšlení a každý si má svůj názor vytvořit sám. Na jedné straně tak staví na „učeneckém poznání“, na druhé straně hájí „svobodné“ poznání, které je přístupné „každému z nás“. Ti, kteří se snaží toto „všem přístupné“ poznání ovlivňovat, selektovat či „manipulovat“, jsou jeho nepřátelé. Nárok na svobodné poznání, vlastní moderní vědě, tak Vondruška považuje za zásadní, současně však zpochybňuje nutnost jeho selekce pro neodborné publikum a obhajuje nárok každého člověka na poznávání, které je podobně svobodné jako je poznávání vědecké. Dává tedy myšlenkový základ jakési populistické vědě, která požívá svobody a autority vědy, ale současně je přístupná komukoli, kdo je ochotný poznávat „jemné předivo podnětů, faktů a vztahů mezi nimi“.

Sám Vondruška vlastně tento přístup aplikuje v těchto třech komentářových knihách. Vybírá selektivně a bez kontextu, někdy až encyklopedicky teze vědců z mnoha humanitních a společenskovědních oborů a využívá je, aby podpořily jeho nacionálně-konzervativní názory na současné dění. V poslední knize tak vlastně nehájí svobodu myšlení, ale nárok pracovat s poznatky vědy bez příslušné hlubší znalosti kontextu jejich utváření, jejich role v rámci oborových diskurzů a vůbec vědeckého přístupu, který staví na detailní znalosti originální empirie nebo původních zdrojů a konstrukci teoretického poznání. Rozpornost

18 TÝŽ, *O svobodě myšlení*, Brno 2021, s. 371.

této pozice spočívá v tom, že staví na základním východisku moderní vědy, tedy otevřenosti možnosti poznávání, ale odhlíží od celého aparátu, který si věda vytvořila k tomu, aby k němu dospěla. Populistické gesto nespočívá v tom, že by vědecké poznání a poznatky byly zavádějící, protože jsou výtvorem zkorumpovaných (vzdělanostních) elit, ale v tom, že nejsou legitimní, pokud si kladou nárok na exkluzivitu svého výkladu. Bezprostředními nepřáteli tak nejsou vědci/učenci, ale ti, kteří tuto exkluzivitu hájí a respektují, případně ji využívají ve veřejném prostoru. Kdybych to měl vyjádřit zkratkou: vědecké poznání je autonomní, společensky cenné a autoritativní, ale jen pokud je demokraticky autentické a přístupné a otevřené jakémukoli výkladu.

Na konec stojí za zmínku mediální působení Vlastimila Vondrušky. Sám se nijak důsledně neprezentuje jako akademický historik, přesto tak implicitně vystupuje a média jej takto představují. Ojedinelé vystoupení v anketě *MF Dnes* v roce 2016, kde použil spojení „jako historik vím“, bylo záminkou, aby vznikla parodická facebooková stránka, která jeho historickou odbornost zpochybňuje na příkladech jeho mediálních výroků. Od roku 2012 prošel Vondruška všemi nejsledovanějšími talkshow na hlavních televizních stanicích, pravidelně se objevuje na regionálních stanicích Českého rozhlasu a v posledních letech dostal poměrně velký prostor v tzv. alternativních internetových médiích. V těchto rozhovorech na jednu stranu vystupuje jako „odborník na dějiny“, protože jeho komentáře jsou téměř výhradně založeny na historických analogiích, na druhou stranu se důsledně vyhýbá odkazování na skutečné historické výzkumy a své názory prezentuje jako názory poučeného literáta. Právě jeho kolísání mezi sebezprezentací odborníka-historika a spisovatele mu mimo jiné umožňuje ambivalentní a situační pozici mezi autoritou vědy a populární literatury.

Co je podstatou populistické historie a co s tím?

Až do nedávna reagovali čeští historici a české historičky na Vondruškovy práce, které měly a mají neoddiskutovatelný vliv na prezentaci dějin ve veřejném prostoru, spíše sporadicky. V devadesátých letech napsal

na jednu jeho popularizační práci kritickou recenzi Petr Kreuz.¹⁹ Knihu *Katovny a mučírny* hodnotí z pohledu historika raného novověku, který se tématem dlouhodobě zabýval, což mu umožnilo kritizovat Vondruškovu knihu kvůli „řadě závažných nepřesností, nepochopitelných omylů a diskutabilních či zjednodušujících tvrzení“. Na základě tehdejšího stavu bádání o hrdelním soudnictví vyvrací jedno Vondruškovu tvrzení za druhým. Závěrem konstatuje, že Vondruškova práce nejen nepřináší nic nového, ale je založená na zastaralé odborné literatuře, což ho vede k zavádějícím a „nepřesným“ tvrzením. Kreuzova strategie, která spočívala v důsledné konfrontaci aktuálního stavu vědeckého bádání s Vondruškovými vývody, však nenašla u nás v podstatě žádné následovníky, a to jak vůči jeho několika dalším popularizačním pracím, tak ani vůči jeho historické beletrii, kde je pochopitelně lpění na historické fakticitě zavádějící.

Po rychlém nástupu Vondrušky do mediálního prostoru se tak stal spíše objektem kritiky novinářů, kteří se soustřeďují na manipulativní a zavádějící informace v médiích. Ve dvou rozsáhlých analýzách, které byly publikovány na serveru *Manipulátoři.cz* v roce 2017,²⁰ ukazuje Miloš Kadlec, jak Vondruška ve svých publicistických textech používá „pochybné prameny a úmyslné lži, nepřesná a neověřená tvrzení“, „aby dospěl k předem určeným ideovým závěrům“. Novinářským způsobem Kadlec ověřuje jednotlivá tvrzení a na základě dostupných zdrojů prokazuje jejich manipulativnost nebo nepravdivost. Upozorňuje také, že je tím pádem zavádějící prezentovat ho v médiích jako odborníka-historika.

Ve stejné době právě tato jeho role ve veřejném prostoru vyprovokovala dva mladší historiky k reakci na stránkách popularizačního časopisu *Dějiny a současnost*. Vojtěch Bažant a Martin Šorm upozorňují, že se z Vondrušky autora historické beletrie stal v určité době „historik

19 Petr KREUZ, Popularizace s rozpaky. Vlastimil Vondruška, „Katovny a mučírny“, *Listy filologické / Folia philologica* 120, 3–4/1997, s. 352–356.

20 Viz M. KADLEC, Vlastimil Vondruška a literatura postfaktu, *Manipulátoři.cz*, 13. 2. 2017, <https://manipulatori.cz/vlastimil-vondruska-a-literatura-postfaktu/> [31. 5. 2023]. TÝŽ, Vlastimil Vondruška. Znásilňování historie pokračuje, *Manipulátoři.cz*, 13. 5. 2017, <https://manipulatori.cz/vlastimil-vondruska-znasilnovani-historie-pokracuje/> [31. 5. 2023].

s oprávněním vyjadřovat se kvalifikovaně k dění v současném světě“.²¹ Autoři se snaží „zrekonstruovat“ Vondruškův světonázor, ale zjišťují, že je nejen v mnohém vágní, ale i rozporuplný. Ukazují, že v knize *Breviář pozitivní anarchie* aplikuje to, co sám odmítá. V historickém výkladu jednou považuje katolickou církev za utlačovatelku, podruhé za strážkyni tradiční hodnot apod. Vrhá za sebou silné teze bez kritické reflexe. Autoři tak uzavírají, že je především na pováženou, zda může Vondruška vystupovat jako vědec, který čerpá z „pramenů“, což ale pro vědecký přístup nestačí (i kdyby to bylo prováděno korektně), protože jedině propojení faktů s teoriemi může něco nového říct i o současnosti.

V této prvotní fázi nástupu Vondrušky do veřejného prostoru se kratšími publicistickými polemikami ozvali ještě dva historici. Jiří Smlsal představil jeho práci jako kompilační soubor historických stereotypů a postojů krajní pravice, které známe z internetových diskusí, což se Vondruška snaží zaštitit autoritou vědce a historika. Všiml si ale také, že toho Vondruška dociluje „mlhavými pojmy“ a jakousi neurčitostí, což z něj dělá „mistra vágnosti“.²² Oproti tomu Michal Stehlík ve svém blogu reagoval pouze na Vondruškovy dílčí analogie situace Jana Husa v Kostnici a usnesení Evropského parlamentu o dotačních problémech tehdejšího premiéra Andreje Babiše. Podobně jako předchozí autoři ví Stehlík, že jde o „zneužití historie“, které nemá s historickou vědou nic společného. Dospěl ale také ke zjištění, že je pozice školeného historika tváří v tvář takové prezentaci dějin ve veřejném prostoru problematická, protože bude vždy vnímána jen jako „stejně relevantní, opačný názor“.²³ Řešení vidí „v sebevědomé společnosti“, která odmítá zjednodušená klišé a má schopnost otevřenosti. Přestože jde jen o krátkou glosu, autor si uvědomuje, že nemusí stačit jen ve veřejném prostoru vyvracet historické nepravdy a dezinterpretace z autority historika, ale že je po-

21 Vojtěch BAŽANT – Martin ŠORM, Rozhněvaný bílý dějepisc. Vlastimil Vondruška jako zručný řemeslník a populist, *Dějiny a současnost* 39, 1/2017, s. 51–52.

22 Jiří SMLSAL, Historik varuje! Vlastimil Vondruška a jeho poselství, *A2larm*, 6. 4. 2016, <https://a2larm.cz/2016/04/historik-varuje-vlastimil-vondruska-a-jeho-poselstvi/> [31. 5. 2023].

23 Michal STEHLÍK, Jan Hus v Bruselu, *Aktuálně.cz*, 17. 12. 2018, <https://blog.aktualne.cz/blogy/michal-stehlik.php?itemid=33051> [31. 5. 2023].

třeba nějakým způsobem (i když nespecifikuje jakým) kultivovat společnost a její vztah k dějinám.

Ve své práci o „nekorektní literatuře“ se rozboru Vondruškova beletristického a esejistického díla věnoval také literární vědec Stefan Segi. Ukazuje, že i Vondruškovy zdánlivě plytké historické detektivky, určené jen pro pobavení čtenáře, je možné interpretovat v kontextu jeho celkového působení jako obhajobu „nekorektního“ výkladu společnosti a mezilidských vztahů. Přestože jej tím staví do literárněvědného kontextu, který zde není mým primárním zájmem, i Segi naráží – v případě románu *Kronika zániku Evropy* – na paradox, ve kterém se ocitá jeho hlavní postava. Na jedné straně představuje „téměř dokonalou metodu predikce“, na druhé straně se „od nároku na společenskou kritiku a predikci distancuje“.²⁴ Segi tak naznačuje aspekt, který jsem rozebíral v předchozí části, tj. Vondruškovu ambivalentní představu o vědeckém prostředí.

Dosud nejpodrobněji rozvedl svou polemiku Martin Šorm v mnichovském časopise *Bohemia*.²⁵ Šorm vychází z medievistické debaty, a zařazuje tak Vondruškovu práci nejprve do kontextu „medievalismu“, tedy souboru způsobů, jak je dnes středověk prezentován ve veřejném prostoru. Ukazuje pak, jak Vondruškovy zavádějící a dezinterpretující postupy slouží k hlásání krajně pravicových, národně-konzervativních názorů a hodnot. Šorm však činí i krok dále a ukazuje, že Vondruškova vágnost a eklecticismus odpovídají těm charakteristikám, které přisoudil Ernesto Laclau populismu. „Elity“ a „lid“ jsou jen prázdnými signifikanty, které populistický diskurz může naplnit prakticky čímkoli.²⁶ Tím se Šorm snaží odpoutat od spojení populismu s nacionálně-konzervativním diskursem směrem k přijetí obecnějšího východiska populismu. Ptá se totiž: jestliže bychom mohli považovat Vlastimila Vondrušku za

24 Stefan SEGI, *Nekorektní literatura. Politická korektnost v české literatuře a literární komunikaci*, Praha 2023, s. 89.

25 M. ŠORM, *Conflicting Popular Culture – Populism and Public History. Vlastimil Vondruška and the Instrumentalization of the Middle Ages*, *Bohemia* 61, 1/2021, s. 35–48.

26 Šorm odkazuje na text Ernesto LACLAU, *Populism. What's in a Name?*, in: Francisco Panizza (ed.), *Populism and the Mirror of Democracy*, London 2005, s. 32–49.

Donalda Trumpa historického populismu, jak bychom mohli využít přístup Bernieho Sanderse, který – v konkurenci k Trumpovi – chápal lid jako aktivního činitele a snažil se tak mobilizovat různá hnutí „zdola“?²⁷ Šorm potom navrhuje některá doporučení, co by historičky a historici měli dělat jinak než doposud. K nim se ještě vrátím, podívejme se ale nejprve, jak je možné rozvinout myšlenku o prázdných signifikantech populismu.

Laclauův formalismus dnes rozvíjí řada autorek a autorů. Emilia Palonen (spolu s Vulović) se na příklad snaží radikalizovat jeho antiesencialismus a posunout tak debatu o vztahu populismu a nacionalismu.²⁸ V reakci na Brubakerův návrh spojit konceptualizaci nacionalismu a populismu do dvojdimenzionálního prostoru tvrdí, že je potřeba nejprve odlišit ontickou a ontologickou rovinu tohoto fenoménu. Jako abstraktnější základnu vidí ontologické vymezení mezi my a oni, které nazývá „antagonistickou politickou hranicí“. Tato populistická forma je podle ní pak naplňována různými ontickými obsahy, ať už jde o my jako národ (nacionalismus) nebo my jako „lid“ („lidismus“, „peopleism“), v principu však čímkoli. Je otázkou, co nám takové zobecnění řekne nového o populistickém diskurzu, protože posun na abstraktnější rovinu může znamenat pouze zobecnění odpovídající jakékoli formě utváření politického společenství pomocí antagonistické opozice. Důležitější však pro mne je jejich zdůraznění procesuálního a performativního charakteru takového ontologického populismu. Obsah toho, co má být chápáno jako „lid“ a „elity“, není nikdy dopředu daný. Prázdný signifikant je tedy neustále zaplňován obsahem, který může zahrnovat velmi odlišné významy. Právě proto, že je naplňování kategorií „lidu“ a „elit“ vždy závislé na konkrétním diskursivním a performativním kontextu, působí na nás jako vágní, nepřesné či eklektické. U textů Vlastimila Vondrušky si toho všimla již řada výše zmíněných autorů.

27 M. ŠORM, *Conflicting Popular Culture*, s. 12.

28 Emilia PALONEN, *Ten Theses on Populism*, in: Emmy Eklundh – Andy Knott (edd.), *The Populist Manifesto, Palonen*, London 2020, s. 55–69. Marina VULOVIĆ – Emilia PALONEN, *Nationalism, populism or peopleism? Clarifying the distinction through a two-dimensional lens*, *Nations and Nationalism* 29, 2/2023, s. 546–561.

Jak jsem se snažil ukázat v předchozí analýze, tento rys populistického diskurzu nepracuje jen s nepřesností či vágností, ale především umožňuje performovat vzájemně kontradiktorní pozice. Brubaker ve své nedávné esejí o populistické reakci na pandemii covid-19 psal o paradoxech, které tato krize vyjevila.²⁹ Podle něj je paradoxem, že populisté, kteří jsou obecně nepřátelští k expertnímu vědění, získali takovou pozornost v době, kdy byla společnost doslova životně závislá na expertním vědění. Sám však přiznává, že je to jen zdánlivý paradox. Populistický diskurz zaútočil na expertízu v době pandemie právě proto, že se ukázala jako naprosto nezbytná. Jestliže se politici velmi viditelně a zcela důvěřivě zaštiťovali vědeckou a expertní autoritou, pak se věda a expertíza stala výrazně viditelněji součástí „antagonistické politické hranice“ populismu. Ve skutečnosti tak nejde o paradox.

Vondrušskovo vymezení se vůči expertíze však skutečným paradoxem je, a to ve verzi klasického paradoxu lháře. Jestliže za Krétana dosadíme experta, pak můžeme tvrdit, že „expert říká, že všichni experti lžou“. Logická interpretace tohoto tvrzení vede ke sporu. Ve Vondruškově světě je možné, ba běžné, že jsou experti různého zaměření označování za součást zkorumpovaných elit, ale současně v něm hraje významnou roli figura experta/učence, který obsáhne vědecké poznání a dokáže jej dokonce dokonale úspěšně aplikovat na společnost. Tato postava se více nebo méně potýká s vědou jako institucí a její autorita nevychází z ní, ale z jakéhosi dokonalého poznání všeplatných pravd a zákonů. Vondruška tak dovádí tento paradox do momentu, kdy se na něj dá aplikovat obecné řešení paradoxu lháře, které navrhla celá řada filozofů. Jeho paradoxní postoj, kdy na jedné straně kritizuje „zkaženost“ profesních historiků a na druhé straně může prohlásit „jako historik vím“, se odehrává na sémantické metarovině, jejíž pravdivostní hodnota ve vztahu ke světu vědy nedává smysl. Sémanticky vyšší metarovina může vypovídat o sémanticky nižší rovině platná tvrzení, ale nižší rovina o vyšší nikoliv. Domnívám se, což by ale vyžadovalo hlubší politologickou analýzu, že jde o obecnější rys populistického diskurzu. Mluví se „ve jménu“ lidu staví na metarovinu, ze které může kritizovat

29 Rogers BRUBAKER, Paradoxes of Populism During the Pandemic, *Thesis Eleven* 164, 1/2021, s. 73–87.

elitních diskurzy, a současně pro jejich kritiku používat jejich vlastní autoritu.

Co nám však tato analýza říká pro naše možné strategie, jak ve veřejném prostoru reagovat na tyto postoje? Jednou možností je ukazovat faktickou a logickou rozpornost, vágnost a nepřesnost těchto vyjádření. Tím se však dostáváme do pozice, kterou naznačil Michal Stehlík, kdy je názor vědce symetrizován s názorem takového „odborníka“. Vyvracení dezinterpretací je bezpochyby strategií nutnou, ale ve veřejném prostoru nedostatečnou, protože jí populističtí mluvčí dokážou více nebo méně úspěšně uhýbat. Ambivalence vyplývající z paradoxu lháře umožňuje vždy zpochybnit rozhodovací i pravdivostní suverenitu, na které výpovědi vědců a vědkyň stojí. Performativní a mediální kontext pak nevytváří symetrický prostor pro konfrontaci postojů na rovině vědecky podložené argumentace. Jak píše Martin Šorm, stylizace do pozice vševědoucích „mluvících hlav“ historikům a historičkám v konfrontaci s „transhistorickými fantaziemi“ nepomůže.

V této situaci pak můžeme tuto konfrontaci převést na pole hodnot, které jsou legitimizovány určitými historickými příběhy. Takto postupuje Radek Chlup, když tvrdí, že bychom měli udržovat protichůdné hodnotové pozice, podložené odlišnými historickými mýty, co nejvíce ve společném „mainstreamovém“ veřejném diskurzu. To však znamená pro historiky a historičky jako „experty na minulost“ vzdát se specifické autority vědy při utváření veřejného obrazu dějin. Podobně Barša, Hesová a Slačálek ukazují popisované iliberální a nacionálně-konzervativní politiky paměti nikoliv jako populistické, ale jako jasně hodnotově ukotvené a nabízejí jejich kritiku prostřednictvím odhalování jejich ideologických, tedy hodnotových východisek. Nemluví o symetrizaci v rámci jednoho „mainstreamu“, jak o ní píše Chlup, ale o hodnotové konfrontaci, která vychází z kritiky hodnotových základů, na kterých tyto diskurzy stojí (a více či méně je zakrývají). O to se ve vztahu k Vondruškovi publicistickým způsobem pokusili Bažant se Šormem a Smlsal.

Avšak ani to, zdá se, v dnešním veřejném, multimediálním prostoru nestačí. Martin Šorm ve výše citované stati tvrdí, že nepotřebujeme jen nabourat monologické a autoritativní vystupování historiků a histori-

ček ve veřejném prostoru, ale proměnit i to, jak se díváme na vlastní obor a jeho vztah k veřejnosti. Máme ukazovat i naši interpretaci dějin jako pole „hrubého“ (rough) vědění utvářené hodnotami, pojmy a postoji, stejně jako fakty a metodami. Pokud ale připustíme tuto multiperspektivitu dějin, musíme veřejnosti přiznat větší a aktivnější roli v utváření obrazů dějin. Znamená to nejen vzít obrazy dějin v populární kultuře skutečně vážně a analyzovat je, ale navíc s nimi vstupovat aktivně do dialogu. Podle Šorma jde vlastně o redefinici populistického pojetí „lidu“, který se z pasivního objektu dějinných zákonů stane aktivním činitelem utváření dějin a kolektivní paměti. Jakkoli věřím této vizi, byl bych realističtější v tom, jak tohoto do značné míry utopicky vyznívajícího cíle dosáhnout. Pokud použijeme trumpovskou analogii, nezdá se mi, že by dosud Bernie Sandersové na Západě³⁰ nějak výrazně uspěli v konfrontaci s populistickými vůdci. Pro historiky a historičky z toho vyplývají praktičtější a přizemnější cíle, které však nejsou nijak malé. S multiperspektivitou musí pracovat nejen historici a historičky soudobých dějin, kteří jsou různým perspektivám vystaveni ve veřejném prostoru neustále. Znamená to opustit rigidní, modernistické paradigma „popularizace vědy“, které není dialogické, ale předpokládá jednosměrný přenos poznatků z metaroviny vědy k „nepoučenému lidu“. Bude to obtížnější, než se na první pohled zdá. Chce to postupně měnit vzdělávání v oblasti dějin na všech stupních (zásadní je také vysokoškolský stupeň!), snažit se proměňovat tvorbu mediální produkce ve vztahu k historii a historické vědě, vstupovat na pole populární kultury a konečně i „triviální literatury“. Vyžaduje to kompetence, které nás současný způsob vzdělávání v historických oborech nenaučil a stále neučí.

Debatu o a s Vondruškou nemůžeme vést jen vyvracením historických omylů, poukazováním na vnitřní rozpornost jeho textů a odhalováním jeho hodnotových východisek. Znamená to začít dialog s historickou pamětí, která byla utvářena společenskými a politickými pod-

30 Je jisté možné namítnout, že v řadě zemí globálního Jihu (zejména v Latinské Americe) řada levicových populistů proti tamějším pravicovým populistům uspěla. Netroufám si však posoudit, jaký to mělo dopad na tamější výklad dějin, a především jestli to bylo podloženo jinou představou o vztahu autority vědy a společnosti.

mínkami státního socialismu sedmdesátých a osmdesátých let a rozporuplnými zkušenostmi postsocialismu a která především rezonuje ve Vondruškových knihách a úspěšně oslovuje určitý typ publika. Historici a historičky soudobých dějin již řadu let procházejí takovou konfrontací, která má občas daleko do dialogu, ale přesto je nejlepší službou veřejnosti, kterou jí mohou nabídnout. Je na čase vykročit tímto směrem i pro nás ostatní.

“As a Historian I Know”: Populist History and Paradox of Academic Authority in Case of Vlastimil Vondruška’s Life and Work

SUMMARY

The different types of crises that our Western societies have been going through in the last decade highlight new social distinctions and overlap old modernist lines of cleavages associated with the contradictions between owners and workers, centre and periphery, urban and rural, state and church. Radek Chlup talks about two conflicting myths in Czech culture that seem to completely contradict each other. Barša, Hesová and Slačálek write about the culture wars in which new illiberal and national-conservative currents are entering. The international literature conceptualises these trends as a question of the rise of populism, and in recent years the authors have also asked how the role of science and scientists in society is changing in relation to this trend. In contrast, I am trying to ask from what kind of position can people like Vlastimil Vondruška spread populist ideas about science.

In my analysis, I trace the way the authority of science and scientists is shaped and presented in Vondruška’s satirical novel *The Party of Happiness* and in the case of the dystopian-utopian novel *The Chronicle of the Destruction of Europe*. In the first case, Vondruška parodies the functioning of science as a field of material and biological interests in which neither truth nor knowledge is at stake, but money, sex and power. At the same time, in the introduction and conclusion, he demonstrates that the academic approach is completely dependent on politics and that “objective” research is thus impossible in contemporary society. In the second novel, he introduces the main character as a sociologist, an omniscient scientist who is able to recognize the patterns of society and at the same time to predict its development. In the section on post-2019 developments, he describes the gradual Islamisation of

Europe, against which the protagonist's descendants try to defend themselves by establishing and defending a neo-feudal estate in Bohemia. In this context, according to Vondruška, no "university knowledge" is needed anymore, only practical knowledge of everyday life. Vondruška thus links the strong figure of the scientist and scientific knowledge with a critique of a society that is heading towards disaster, and scientific knowledge is not able to prevent it, but only contributes to it. Similarly, I analyse Vondruška's three books of essays, where he uses the authority of science to express himself from the position of the author, but at the same time develops an extensive critique of elites, especially academic and media elites.

I conclude by discussing the question of how historians should respond to populist history? So far, responses have consisted of refuting misleading facts and arguments. Moreover, non-historians propose to shift the debate to the field of values and political goals, allowing either an expansion of mainstream public debate or an ideological critique of the nationally conservative assumptions of these authors. I argue that we need not just criticism focused on false arguments and misleading facts, nor it is sufficient to argue against the values and beliefs that they advocate. I believe that we need to change our understanding of relation between science and society from linear paradigm of "popular science" to more complex participative concept of societally engaged science that can address the populist challenges we face today.

MATERIÁLY A DISKUZE |
MATERIALS AND DISCUSSIONS

Recenzní studie¹
Kateřina TUČKOVÁ, *Bílá Voda*,
Praha: Host 2022, 686 s.

ABSTRACT

Bílá Voda: A Review Paper

The review paper offers the contents of the book *Bílá Voda* by Kateřina Tučková and its critical evaluation with respect to church history and Catholic theology. This historical novel has gained a great deal of attention and has a potential to significantly influence the public's awareness of the discussed issues (persecution of nuns, history of the monastery in *Bílá Voda*, "underground church", mechanisms within the church etc.). The author devoted much time for preparation and her book has succeeded in popularizing topics that are usually familiar to a limited number of people, in spite of being studied by historians. Nevertheless, the review paper proves that Kateřina Tučková employed simple schemes and clichés and repeatedly made errors regarding the church and its doctrine.

Keywords: Czechia; 1948–1989; Roman Catholic Church; Nuns; Public space; Kateřina Tučková; *Bílá Voda* (novel)

Úvod

V České republice dochází k pozoruhodnému paradoxu. Přestože část obyvatelstva má k jednoznačně určené institucionalizované religiozitě buď přímo negativní vztah, nebo alespoň deklaruje odstup od církve a neochotu sdílet své náboženské zakotvení,² projevuje se zde současně zájem o náměty tak či onak související s církevními institucemi, církev-

1 Recenzní studie navazuje na příspěvek pronesený dne 20. října 2022 v rámci konference *Dějiny ve veřejném prostoru III. Globální paměť* a podstatně jej rozšiřuje.

2 Viz např. Tomáš HAVLÍČEK et al., *Atlas náboženství Česka. The atlas of religions in Czechia*, Praha 2017; David BOUMA, *Zjevení, víra, církev. Teologické skici*

ními objekty a také církevními dějinami. Kupříkladu dlouholetý spor o katedrálu svatého Víta, Václava a Vojtěcha jakožto místo paměti,³ revitalizace kaplí a kostelů bez primárního úmyslu slavit v nich liturgii, turistika spojená s kláštery a dalšími místy nebo návštěvnost Noci kostelů ukazují, že distance od církve nemusí nutně znamenat rezervovanost *en bloc*.⁴ Tento paradox potvrzuje i čtenářský úspěch románu Kateřiny Tučkové *Bílá Voda*. Jeho hlavní postava „k církvi a víře neměla žádný vztah, tam, kde vyrůstala, se na křesťany pohlíželo jako na bytosti nacházející se na nižších příčkách evolučního vývoje. Oni k životu ještě potřebují svého krutého, trestajícího Boha, zatímco všichni ostatní se můžou svobodně a bez výčitek věnovat radostem života. Tak to vnímala i ona,“ (s. 112–113).

Nakladatelství Host vydalo rozsáhlou knihu opatřenou vřitou záložkou v pevné vazbě (druhé vydání má vazbu brožovanou, vznikla rovněž edice doplněná ilustracemi Jaromíra Švejdíka, vystupujícího pod pseudonymem Jaromír 99), již zdobí reprodukce rytiny francouzského malíře Maurice Denise. Publikace přes značný rozsah dobře padne do ruky, typografii a jazykové úpravě byla věnována odpovídající pozornost; ještě v roce 2022 vznikla rovněž elektronická varianta (Host) a audiokniha (OneHotBook). V následující recenzní studii představím v hlavních rysech obsah románu, především se ale zaměřím na vnitřní strukturu a jeho vrstvy, které zařadím do širšího kontextu. Pozornost vyvolaná *Bílou Vodou* totiž není triviální, a kromě jiných přístupů nabízí možnost kritické reflexe ze strany historiků a teologů. Fokus našeho uvažování zaměříme výhradně na román, jen s výjimečnými odkazy k paratextům a jiným výstupům autorky.

k úvodu do křesťanství, Ostrava 2013; Dana HAMPLOVÁ, *Náboženství v české společnosti na prahu 3. tisíciletí*, Praha 2013.

- 3 Viz Kamil ČINÁTL, *Naše české minulosti aneb Jak vzpomínáme*, Praha 2014, s. 240–266, 271–272.
- 4 S odkazy na další zdroje viz Michal SKLENÁŘ, *Nové prvky ve starém prostoru? Snahy o extenzivní přístup k římskokatolickému sakrálnímu prostoru – příklady z českého prostředí na začátku 21. století*, *Dějiny – teorie – kritika* 19, 2/2022, s. 195–226; TÝŽ, *Projekt Mene Tekel, rekonstrukce korunovace a repatriace – příklady výkladu dějin a současnosti v pražské katedrále*, *Marginalia historica* 10, 2/2019, s. 57–91.

V centru naší pozornosti se bude nacházet otázka, jak Kateřina Tučková v *Bílé Vodě* pracuje s minulostí, především s církevními dějinami, na jejichž pole razantně vstoupila. Historické náměty je jistě možné uchopovat uměleckými prostředky a prostřednictvím osobní invence vtělené kupříkladu do textu historického románu. Stejně tak ale lze tyto reprezentace číst a analyzovat z pozice historiků a dalších specialistů.⁵ Dne 14. dubna 2023 proběhla na Katolické teologické fakultě Univerzity Karlovy konference s názvem *Fenomén Bílá Voda: kontexty*.⁶ Již samotné konání celodenní vědecké konference – které se účastnili literární vědci, historici, teologové, žurnalista a didaktik dějepisu – lze považovat za doklad rezonance románu. Příspěvatelé nejen sdíleli odlišné čtenářské zážitky, ale také, každý ze své perspektivy, uchopovali román promlouvající do jejich oborů.

Bohemistka a literární vědkyně Klára Kudlová vymezila různočtení románu patřícího do středního čili hlavního proudu literatury. V recenzích jednoznačně převažuje pozitivní přijetí, objevuje se však i kritická odezva pohybující se na široké škále od otevírání historických otázek vztažených ke komunistické minulosti a dějinám řeholí, otázek postavení žen či ženskosti až po ostře nesouhlasné hlasy. Obdobná východiska se ostatně objevila také v konferenčních příspěvcích. Podle historika a didaktika Kamila Činátla, který se věnoval čtenářským recenzím a komentářům i románu Karin Lednické *Šikmý kostel*, vnímání *Bílé Vody* potvrzuje aktuální trend určitého rozporu mezi přístupem akademickým a převažujícím přístupem čtenářů: „Recepční praxe neodpovídá přístupu expertů, nás. [...] Témata, která se opakují v [odborných] recenzích, mají minimální pozici v korpusu čtenářských komentářů. [...] Literární vědci, historici, literární historici mají nějaké své kategorie myšlení o románu a ony se už nepotkávají s tím, jak o románu přemýšlí běžné publikum.“

5 Srov. Jan ZDICHYNEC, Recenze, *Historie – Otázky – Problémy* 14, 2/2022, s. 163–166. Viz též Martin ŠORM, *Conflicting Popular Culture – Populism and Public History. Vlastimil Vondruška and the Instrumentalization of the Middle Ages*, *Bohemia* 61, 1/2021, s. 35–48.

6 Viz program a záznam jednání konference *Fenomén Bílá Voda: kontexty*, 14. 4. 2023 https://www.ktf.cuni.cz/KTF-2892-version1-anotovany_program.pdf [16. 8. 2023], https://www.youtube.com/watch?v=sX_SYMw2gUA [16. 8. 2023].

Na jednání a diskuse zmíněné konference poukazují proto, abych vyjasnil vlastní pozici. Následující recenzní studie náleží jednak do kategorie reflexí hledajících zdroje popularity románu a nadšeného přijetí, jednak do kategorie odborných, akademických reflexí psaných historikem a teologem. Znovu zdůrazňuji, že mým záměrem není zpochybnění svobodné umělecké tvorby a uvědomuji si, že román obsahuje fikční svět s využitím literárních nástrojů. Přestože čtenářské recenze mohou rovněž svědčit o různočtení knihy, Kateřina Tučková může jejím prostřednictvím značně ovlivnit vnímání některých prvků moderních českých církevních dějin. Ačkoliv románový svět stále zůstává světem fikčním, mnohdy se překrývá nebo minimálně dotýká světa reálného. Z tohoto důvodu má smysl románu věnovat kritickou pozornost.

1. Svrchní proudy *Bílé Vody*

V prvním kroku pohlédneme na hlavní dějové linie románu včetně jejich vyústění. Nazývám je „svrchními proudy“, protože jde logicky o primární zdroj přístupu k vyprávění ze strany čtenářů.

1.1. Lena a minulost

V první vrstvě příběhu odkrývá Lena Lagnerová minulost kláštera v Bílé Vodě, v němž sídlí smyšlený „řád Panen sv. Anežky České“ (sic), a jeho obyvatelk. Současně se snaží vyrovnat s vlastní minulostí: „Minulost je pořád tady, prolíná se s přítomností a pálí znovu jako otevřená rána, do které si sama sype sůl,“ (s. 534). Ženu zasaženou pocitem opuštěnosti a napětí v hmotně zabezpečené rodině, trpící nedostatečným přijetím doma vzhledem ke svému pohlaví, falešnou graviditou, rozpadem manželství a domácím násilím bychom v době příchodu do kláštera mohli označit za bývalou novinářku, žurnalistku z nouze: „Z garsonky na předměstí, kterou jí pořídil, se pak každého rána ploužila neznámými ulicemi do budovy na hlavní třídě, kde sídlily regionální noviny a kde

bezmyšlenkovitě vykonávala, co jí zadali,“ (s. 145). Teprve později ve svém oboru vynikla.

Lena zažila jen krátké šťastné období, později skutečně čekala dítě s neznámým otcem a vrátila se zpět domů. Čelila však pomluvám, mateřskou úlohu postupně převzali její rodiče a mezi matkou a synem došlo k odcizení: „Partii o jeho důvěru a lásku prohrála, ještě mu nebylo ani deset,“ (s. 550). V této době se připojily potíže s alkoholismem a panickými atakami a ztráta zaměstnání. Lena si vyčítá spoluvinu za synovu nešťastnou smrt, po níž následoval pokus o sebevraždu, kterým kniha začíná. Poté přichází podle rady zdravotní sestry Marie do domu sester a po počáteční uzavřenosti a odstupu od zdejších problémů se začne zabývat historií kláštera a nedalekého mariánského poutního místa.

Uspořádáváním dokumentů v pracovně matky představené (neschopné již úřad vykonávat) naplní čas, který pro ni ztrácel smysl. Od zahleděnosti do vlastní drtící minulosti se Lena obrací k utrpení jiných žen a reflektuje cizí bolest a paměť místa. Sleduje nejrůznější formy perzekuce řeholnic po roce 1950 a aby spisům porozuměla, začne se zabývat sekundární literaturou. V maloměstské knihovně si dokonce – prostřednictvím společného průkazu sester – vypůjčí *Kodex kanonického práva* (s. 192) a hledá také další informace. Stále zápasí s vlastními slabostmi, ale od netečného postoje s příměsí despektu se posouvá směrem k obdivnému vnímání žen žijících v klášteře.

Krátce po příchodu připadaly řeholnice Leně „jako odstrašující příklad staromilectví a neschopnosti přijmout fakt, že moderní svět je už dávno nepotřebuje, že v něm ve svých podivných úborech přežívají nepotřebné, jako nějaký druh hmyzu na pokraji vyhynutí“ (s. 39). Po nějaké době ale přijímá klášterní typ pohostinnosti a nachází klid, neboť „od toho podvečera, kdy Lenu po rekviem našla [Evarista] v pracovně, kdy jí trpělivě naslouchala, pletoucí páté přes deváté a zalykající se proudem slov tak, že jí mohla jen stěží porozumět, od té chvíle, co jí pak položila teplou dlaň na čelo a řekla: ‚Pán odpouští i tobě,‘ se něco změnilo“ (s. 237).

Lena – „vyčerpaná, jak se své minulosti stále snažila unikat,“ (s. 467) – je po zvolna uchvácená jak geniem loci kláštera, tak dějinami

a současností komunity. Přes svoji činnost zůstává deklarovaně nevěřící, zázračné události připisované Panně Marii považuje za „jímavé příběhy s podivuhodným koncem, kterým mohla jen těžko věřit,“ (s. 338). Jestliže čtenář od jisté doby očekává chvíli, kdy se Lena rozhodne pro zasvěcený život, Kateřina Tučková mu předloží popis požáru v klášteře, vprostřed něhož ji matka Tobie Habartová rozpozná jako novou představenou (s. 450–451). Jestliže čtenář od jisté doby očekává chvíli, kdy Lena přijme sebe samu i s minulostí, Kateřina Tučková mu předloží Leninu návštěvu mariánského poutního místa: ještě cestou pronáší sarkastické poznámky, na místě však prožije mystickou chvíli v podobě rychle rostoucích keřů růží a v reakci prchá z Mariahilf i z Bílé Vody (s. 464–470).

Když se během cesty do Prahy dozví od Marie o možnosti studovat prameny v Národním archivu (kde mají poloprázdnou badatelnu a badatelské pokoje pro ubytování), pokračuje v bádání o minulosti kláštera a doplňuje ji o materiály bezpečnostních složek. Dozvídá se tak řadu informací „z druhé strany“ včetně jmen tajných spolupracovníků Státní bezpečnosti (bezejmenní agenti se pohybují také v blízkosti Františka kardinála Tomáška či u Svatého stolce). Pak míří domů a znovu, tentokrát silněji, se střetává s vlastní minulostí – do kláštera se totiž ukryla mimo jiné před policií. Současně si uvědomuje, že od mystického zážitku na Mariahilf zmizely její dýchací potíže. Psychická nepohoda ale trvá, s novou situací se vyrovnává důkladným úklidem rodného domu a pohřbem urny se synovým popelem (vyčištění od minulosti, účtování s minulostí, srov. např s. 565).

Obřad proběhne za účasti kněze Jana Jezbery působícího v Bílé Vodě. Lena na základě objevených souvislostí zjišťuje, že je jejím nevlastním bratrem a že její otec – násilník, člen KSČ a milicionář – navzdory šířeným báchorkám svůj sen zhmotněný v domě a neotřesitelném postavení vystavěl „na troskách cizího života“ (s. 555), totiž života Evy Ralské, Evaristy. Tato linie končí smířenou Magdalenou, představenou řádu, která na hřbitově potkává další adeptku vstupu, jež chtěla skoncovat se životem, a vidí optimisticky obnovu řeholního společenství.

1.2. Evarista a apel

Eva Ralská, sestra Evarista, přišla do klášterní útulny již jako tříletá s matkou, od roku 1941 nezvěstnou. V osmnácti letech vstoupila do řádu a sdílela s ním perzekuci po roce 1950. Otěhotněla po znásilnění (její syn byl pak dán k adopci a podle oficiálních informací měl zemřít při úrazu), dvanáct let strávila ve vězení. Evarista působí na ostatní silou své osobnosti, takže se jí po čase dokážou otevřít, a kazatelskými schopnostmi, jež obdivuje dokonce i donašečka nasazená do společné cely (s. 242). Veřejně se nezabývá svou minulostí a jakožto praktická žena hledí na aktuální práci a na výzvy do budoucna. Po návratu do Bílé Vody pracuje jako hrobnice a společně s ostatními řeholnicemi prožívá peripetie doby před rokem 1989 i po něm, kdy v klášteře zůstávají pouze Anežčiny panny.

Druhou výkladovou linii tvoří katolický nonkonformismus v podobě ženské emancipace. Kniha je v tomto ohledu vlastně kulturně-antropologickou fikcí. Pro Kateřinu Tučkovou představují řeholnice autenticitu kontrastující s oficiální maskulinní církví, ať už se jedná o dobu komunistického totalitního panství nebo éru po sametové revoluci. Když si Lena v Bílé Vodě v doprovodu sestry Evaristy prohlíží lunety s „nezvyklou ikonografií“, amatérskou výzdobu upomínající na práci internovaných sester, nevidí „ani stopy po církevní pompě a vážnosti, nikde nezahledla žádnou tradici vynucenou prkennost“ (s. 30). Právě během seznámení s klášteřem poprvé vidí zobrazenou ženskou „postavu se štólou přes kněžskou kleriku [sic] a s pažemi zdviženými v gestu proměňování“ (s. 28). Ke čtenáři pak budoucí nosné téma delší dobu jen občas probleskne – Lena se účastní společného stolování a „podivných mší“ (s. 103), oficiální církevní úřady nelze žádat o finanční příspěvek kvůli zlepšení havarijního stavu budov, protože „pokud na biskupství vědí, co každého večera probíhá v klášterní kapli, nemůžou řeholnice s církevní podporou počítat“ (s. 132).

Údajnou nutnost kněžky akceleruje až nástup tzv. normalizace a opětovný útlum aktivit řeholnic, převezení oblíbeného duchovního Aloise Staubera (zázračně uzdraveného a plného sil) do domova pro přestárlé kněze, vynucená kremace matky představené Begniny, krátká

přítomnost dvou kněží spolupracujících s totalitním panstvím a pohřby nezaopatřených řeholnic ústící v pocit bezmoci. Evaristé se podaří kontaktovat biskupa Daniela Felixe působícího v utajení, absolvuje intenzivní přípravu, formaci a studium v tajně pořádaných seminářích: „Bylo to neuvěřitelné, bylo to uchvacující a bylo toho moc. Kolem druhé ranní s ním už málokdo dokázal držet krok“ (s. 370). Pokus o konsekraci Evaristy biskupem Danielem Felixem pak proběhne jako završení synodu, který jej schválil za cenu vnitřního rozkolu.

Na tomto místě musím připojit vsuvku obsahově náležití až do druhé části recenzní studie. Obraty užitě v poslední větě předchozího odstavce ukazují na symptomatickou svízeli knihy. Oficiálně jde totiž o historický román. Kateřina Tučková sice píše o smyšlených člencích neexistujícího řeholního společenství (viz dále), zároveň však záměrně a průběžně hovoří o konkrétní dějinné etapě římskokatolické církve. Ve svém fikčním světě tak propojuje osudy pouze inspirované skutečnými historickými aktéry s částečně pozměněnými anebo vůbec nepozměněnými reáliemi českých církevních dějin 20. století, církevní nauky a vůbec pravidly. Příběh *Bílé Vody* slouží autorce jako podpěra aktualizáčních sdělení vůči římskokatolické církvi a o římskokatolické církvi a překračuje žánrové hranice historického románu směrem k manifestu se všemi průvodními znaky včetně promyšlených vyhocení. Čtenář jistě může, ale také nemusí na fabulační postupy pisatelky přistoupit, což se pak logicky promítne do jeho způsobu vyprávění o textu; v recenzní studii se přidržuji druhé možnosti.

Aby se nemusely sestry nechat vydírat „paxteriérskými jidáši“ (s. 476), tedy členy Sdružení katolických duchovních *Pacem in terris*, souhlasí nakonec představená Anežčiných panen Tobie v roce 1977 s tím, že „Evarista na společné cele večer co večer slouží mši“ (sic, s. 476) a také simuluje vysluhování svátosti smíření – tajně a pouze pro Anežčiny panny. Podivné chování některých sester vzbudí pozornost Státní bezpečnosti (rozlišování mezi SNB a StB není zcela jasné), která se zajímá o skrytou církev a na Evaristu založí „operativní podsvazek Kněže-na“: „Máme důvod se domnívat, že sledovaná vykonává i přesto, že je žena, kněžskou činnost, ačkoliv nám není známa možnost, jak by k této činnosti mohla získat kanonické oprávnění“ (s. 498). K anežským pan-

nám se váhavě připojují některé další řeholnice, jiné ale tento postup odmítají, zájem opadne po příchodu kněží.

Evarista podle zápisu v Tobiině deníku „stojí za štokrletem, přes které je přehozený korporál (sic), s radostným zápalem v očích, jako by sloužila primici, a když káže, jako by nehovořila k několika černým závojům stěsnaným mezi sprchami a umyvadly, ale ke stohlavému sročení v katedrále“ (s. 510). Později se simulace liturgie odehrává venku a po záhadné střelbě na klášter se anežské sestry ocitnou v nelibosti a izolaci. Událost souvisí se snahami prorežimních církevních představených a hybatelů státní i lokální církevní politiky. S těmito osobami se Evarista a ostatní sestry střetávají v podobě přímé perzekuce v internačním klášteře, ale také kvůli chátřání a likvidaci mariánského poutního místa, výstavbě obory či charakteru oslav sedmistého výročí smrti Anežky České v roce 1982. Spolutvůrce církevní politiky státu Otokar Hrůza se obává svatořečení Anežky: „V takovém případě by naší pověsti velmi uškodilo, kdyby se zahraniční opozice dozvěděla o nějakém neuváženém postupu vůči její řeholi. Přítomným přitom zdůraznil, že ve státním zájmu rozhodně není [zvýrazněno] vytvářet si zde v takovém případě nové mučednice“ (s. 559).

Evarista vkládá velké naděje do nástupu papeže Jana Pavla II. jak ve vztahu ke komunistickým zemím, tak ve vztahu ke svěcení žen. Nejvyšší pontifik sice v mnoha ohledech stojí na straně pronásledovaných řeholnic, které se mimo jiné účastní kanonizace přemyslovské princezny v Římě, vyzve dokonce k demisi biskupa loajálního ke státu (s. 522), ale změna v otázce konsekrace nepřichází. Daniel Felix označuje Evaristu za *mulier fortis* (s. 614), ale současně prohlašuje: „První bojovníci vždycky padnou, tak to je. To víme všichni. Evarista taky. Precedens ale otevírá dveře“ (s. 615). Lena v posledním dějství knihy poznává, že má v kolegyni a historičce umění Tereze skutečnou přítelkyni. Společně rekonstruují spolupráci tří členů rodiny Havrajů při obohacování prostřednictvím prodeje starožitných předmětů ze sakrálních prostor a jejich likvidací, a to včetně poutní kaple Mariahilf. Nenávist vůči sestrám pak přešla na další generace rodiny, která se těmto řeholnicím snažila všemožně škodit před rokem 1989 i po něm. Po konfrontaci s těmito materiály ohrožení muži způsobí nehodu, při níž Evarista umírá, a tím ochraňuje Lenu.

1.3. Jazykové prostředky

Příběh poznávání a reflexe Leny prostupují dlouhé citace navozující dobovou atmosféru: deníkové záznamy matky představené Tobie, zprávy, dopisy. Z nich se ve spojení s komentáři sestry Evaristy skládá mozaika zachycující různé vnímání týchž situací a odlišných sdělení čtenáři. Když se autorka věnuje reáliím ze života řeholnic v textilních továrnách, formám perzekuce nebo hlášením okresního církevního tajemníka včetně praktické ateizace, projevuje se její značný vklad do přípravy. Výsledkem jsou pak uvěřitelná líčení a plastické obrazy: „V minulém týdnu [řeholní sestry] navíc odmítly účast na tryzně za zemřelé presidenty, přičemž vychytrale poukazovaly na to, že mají z ministerstva zakázáno účastnit se veřejných akcí“ (s. 153). Občas se v textu setkáme s dobře známými odkazy: hodina velké zkoušky, oddělení politických vězeňkyň – Vatikán, generál bez vojska, ale také třeba s písní *Nechod' do kláštera* v podání řidiče autobusu. Ani vložení těchto široce známých slov a sousloví do jiného kontextu ale v toku románu nepůsobí rušivě. Kromě nadpisu kapitoly vhodně signalizuje přechod k jinému jazykovému módu i jiné racionalitě aktérů odlišný typ písma.

Autorské nástroje v podobě výstavby příběhu, návaznosti a gradací, ale také péče věnovaná jednotlivým větám a formulacím jistě patří ke zdrojům popularity románu. Čtenář má před sebou značně široký thesaurus, v popisných částech i dialozích se vyskytuje velké množství adjektiv, adverbii a onomatopoií. Kateřina Tučková nechává své čtenáře na kompletní informaci dlouho čekat, a tím v rozsáhlém románu udržuje jejich pozornost. Kupříkladu celé jméno Leny, Magdaleny Lagerové, si přečteme až hluboko v ději. Výše naznačené módy jsou provázány slovesy, událostmi, ale také třeba zvuky.

Sdělení navíc často nabírají na síle kvůli zvoleným neobvyklým rámcům a svědkům. Sestra Tobie se o Evaristině internaci a vykonstruovaném procesu dozvídá prostřednictvím Panny Marie ve snu či vytržení (s. 201–209), táž řeholnice nás pak v deníku informuje o okupaci v srpnu 1968. Změnu atmosféry v době pražského jara ukazuje mimo jiné rezignační dopis referentky internačního kláštera Žofie Burdové: „Končím, k ďalšiemu držaniu kóty ma už nepresvedčíte, mám toho po krk.

[...] A ja vám teraz píšem, že už nechcem. Rehoľníčky sú banda reakčných zmijí, správca Budil ožran, v dedine skapal pes a ja už mám toho drábovania vo svojich rokoch po krk“ (s. 306 a 310). O krutostech vyšetrovacích vazeb a väznic (*stariben*) v době etablování komunistického totalitního panství nás zpravuje Romka Bohdanka, přičemž využívá romismů či vulgarismů a nemluví jen o namáhavé práci, ale také o strategiích přežití sociální skupiny, v níž se ocitla omylem – o rozhovorech v cizích jazycích nebo o jiném přístupu řeholnic ke sněžení „vězeňské šlichty“: „Chovaly se, jako by stolovaly v nějakém noblesním restaurantu“ (s. 212). Prostitutku Bohdanku taky zpočátku *gádzija diline* (s. 228) provokovaly svojí odlišností, později soužití s nimi oceňovala, protože ji přijaly, poskytly vzdělání a platila mezi nimi jiná, kultivovanější pravidla. Záznam jednání synodu tzv. tajné církve se nalézají na magnetofonovém pásku. První zmínku o proroctví týkající se svatořečení Anežky České obsahuje materiál Státní bezpečnosti (s. 497), explicitní označení doby za pokoncilní se vyskytuje pouze v dopise okresního církevního tajemníka (s. 287) a charakteristice představitele tzv. tajné církve nalezené na internetu (s. 335), o koncilu mluví též biskup tzv. tajné církve v souvislosti s ostrým hodnocením pontifikátu Pavla VI. (s. 613). V jiných případech se však Kateřina Tučková přidržuje rozšířených klíšé a chyb, takže zřízenec krematoria pracuje „podroušený“ (s. 546), při popisu významování za zásluhy opatřeného pětihroutou hvězdou se neubráníla rozšířenému a heraldickému termínu „pěticipá“ (s. 552). Na šablonovitost přístupu Kateřiny Tučkové ostatně upozorňují také další texty.⁷

Prototypem jednoznačně negativně vykresleného církevního představeného je biskup Rudolf Havraj. „Jeho Excellence soudruh biskup“ (s. 439) jezdí tatrovkou, věnuje se lovu v okolí Mariahilf, pořádá setkání na arcibiskupském zámku, má možnost využívat lázeňských léčebných pobytů, zplodil syny. V záležitosti Evaristina „kněžského“ působení stojí on i státní struktury na straně „tradice“ a pro zachování klidu neváhá jí využívat „tradicionalisticky smýšlející“ sestry (s. 561). Po zjištění po-

7 Ve vztahu k *Bílé Vodě* srov. J. ZDICHYNEC, Recenze, s. 165. Ve vztahu k *Vyhánění Gerty Schnirch* srov. Natálie GABRHELOVÁ, *Tradiční aspekty života na Moravských Kopicích. Příspěvky k dějinám každodennosti*, bakalářská práce Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy, Praha 2022, s. 6 a 8.

kusu o tajné svěcení biskup „zuří, že má v revíru škodnou“ (s. 499) a společně se syny – krajským církevním tajemníkem a příslušníkem policie – neúspěšně prosazuje tvrdší postup než Státní bezpečnost.

2. Spodní proudy *Bílé Vody*

K předloženému obsahu románu nyní připojím „spodní proudy“, tedy autorčiny nástroje a konsekvence, které sice nemusí být patrné na první pohled, recepci románu však mohou značně ovlivňovat.

2.1. Topoi

Bílá Voda čerpá sílu ze skutečnosti, že svět mimo řeholní domy je světem zasvěcených osob do jisté míry fascinován, zvláště pokud se jedná o komunity žijící podle přísných pravidel. Nemám na mysli jen rozsáhlou odbornou literaturu věnovanou klášterní architektuře, spiritualitě, knihovnám apod., ale také široce sdílené obrazy přítomné v beletrii či filmu. Klasické schéma příchodu do kláštera a hledání ticha popisují ve zcela odlišných souvislostech tak rozdílní autoři jako Patrick Leigh Fermor,⁸ Michel Houellebecq⁹ nebo Thomas Frings.¹⁰ Když režisér filmu *Velké ticho* (*Die große Stille*) Philip Gröning požádal obyvatele Velké kartouzy o možnost natáčet v jejich domě, odpověděli mu v souladu se svým vnímáním času kladně po šestnácti letech. Teprve pak mohl vzniknout unikátní snímek zachycující pomalý rytmus zasvěceného života bratrů kartuziánů. U Kateřiny Tučkové se tato fascinace vrací kupříkladu v opakovaném popisu modliteb v prostraci.

Současně ale podstatná část řeholního života prochází – poměřována počtem povolání a množstvím úkolů pro stávající členy – krizí a některé jeho součásti zřejmě směřují k zániku. Stále přítomný kontrast

8 Patrick Leigh FERMOR, *Čas mlčení*, Praha – Podlesí 2020. Originál textu vyšel v roce 1953.

9 Michel HOUELLEBECQ, *Podvolení*, Praha 2015. Originál textu vyšel v roce 2015.

10 Thomas FRINGS, *Aus, Amen, Ende?*, Freiburg 2017.

mezi celami přeplněnými internovanými řeholicemi a prázdnou chátrajícím kláštera obývaného jen několika sestrami se netýká jen románových panen, ale pro řeholní život v římskokatolické církvi je symptomatický. Výjimky samozřejmě existují, ale klesající počet zasvěcených osob v kontemplativních ženských komunitách reflektoval v nedávné době také Svatý stolec.¹¹

2.2. Liturgika a církevní realie

Kateřinu Tučkovou jednoznačně irituje podoba římskokatolické církve – hierarchická struktura, vyhrazení služebního kněžství mužům a vnější vyjádření těchto prvků. Autorka v knize formuluje vlastní kritickou pozici a současně se stává nástrojem pro zesílení obdobných hlasů. Jak je patrné z výše uvedených citátů, románovým postavám nepřinesl II. vatikánský koncil žádnou podstatnou změnu, a proto se mu věnuje minimální pozornost. Pisatelka tedy opomíjí paradigmatickou změnu přinesenou všeobecným sněmem celému katolicismu (byť jeho recepce zůstala v československých podmínkách značně omezená) a podsouvá rozšířenou představu rigidní, neadaptibilní, nemoderní instituce.

V *Bílé Vodě* se setkáváme s neustálým a pro účely děje poněkud vyhroceným střetáváním autentické části církve (řeholnice, někteří řádoví kněží) s představenými (muži zastávající vyšší funkce), přičemž na tyto konflikty neměl žádný dopad nejen koncil, ale ani politické změny. Autorka zde nepracuje tak poctivě jako v případě vykreslování ženského řeholního života po roce 1950, a zvláště v oblasti katolické liturgiky a vůbec církevních realii se opakovaně dopouští chyb. Nevyváženost mezi „dějinami podle Kateřiny Tučkové“ a „soudobou církví podle Kateřiny Tučkové“ je markantní a zarážející. Zatímco pasáže prvního typu působí promyšleně a přes náročnou tematiku klidně a rovněž věcně

11 V roce 2016 vydal papež František apoštolskou konstituci *Vultum Dei quaerere* (*Hledání Boží tváře*), v níž reflektoval mimo jiné klesající počet zasvěcených osob. Konkrétní pravidla pro kontemplativní komunity pak v návaznosti na apoštolskou konstituci nově upravila prováděcí instrukce Kongregace pro instituty zasvěceného života a společnosti apoštolského života *Cor Orans*.

správně, ve druhém typu výroků autorka nedisponuje dostatečnými znalostmi a také sahá k angažovanosti.

Mužský svět pak vypadá nejen vzdálen duchovnímu poslání, uzavřeně a nepřátelsky, když autorka dovedně oživuje klišé o krvi na rukou biskupů, kteří žehnají zbraním a ženou se jen za mocí a přepychem (s. 378), případně za nejrůznějšími výhodami, ale také groteskně. Například popis vystupování biskupa z tatraplánu s pontifikáliemi se s realitou doby zcela míjí (s. 81), jakož i zmínky o koncelebraci (s. 83) či kázání primicianta na vlastní primici (s. 88). Otazníky vzbuzuje podivná deskripce biskupské konsekrace s množstvím nepřesností (s. 384–387) nebo kněžského pohřbu (s. 441–446), který podle autorky kupříkladu probíhá v bílé liturgické barvě (s. 444). Opakované ztotožňování „moci klíčů“ s kněžstvím je flagrantním příkladem nepochopení základních teologických pojmů. Kateřina Tučková dále mimo jiné používá titul Excelence pro kardinála (s. 517), členy mendikantského Řádu kazatelů označuje za „dominikánské mnichy“ (s. 652) a rozdíl mezi beatifikací a kanonizací reflektuje jen někdy. Knihu provází vulgarizované pojetí papežské neomylnosti a dogmatické teologie vůbec (např. s. 487). Nesprávnými reáliemi, pojetím církve a antiklerikalismem vyjadřovaným kupříkladu pomocí adjektiv se *Bílá Voda* blíží komerčně úspěšným textům Vlastimila Vondrušky.¹²

V krátké doušce k historickým reáliím se autorka přiznává ke svému obdivu k tzv. skryté církvi. Z tohoto důvodu se část knihy stala průhledem do existence specifické sociální skupiny. Ačkoliv lze rozumět snaze o zjednodušení a zkratku a ocenit postihnutí základních tendencí *ecclesiae silentii*, pisatelka se v teologických a souvisejících částech dopouští nepřesností a poněkud svérázných výkladů z oblasti církevních dějin, biblistiky a dalších disciplín. Kromě toho, kdo nesouhlasí se sestrou Evaristou, respektive Kateřinou Tučkovou, a nesdílí její nadšení z velmi problematického Felixe Marii Davidka (v románu *Daniel Felix*), stojí na straně nehodných prelátů a tvůrců církevní politiky. Naopak autentické osoby Evaristu podporují, respektive postupně začínou podporovat.

12 Srov. M. ŠORM, *Conflicting Popular Culture*, s. 38.

K postavě Daniela Felixe a jeho okruhu se sluší doplnit ještě mnohem závažnější skutečnost. Kateřina Tučková dichotomickým pojetím hierarchie a tzv. skryté církve posiluje zjednodušenou představu, která klade rovnítko mezi skupinu okolo Felixe Marii Davidka a skrytou církev. Jednalo se však o jednu konkrétní skupinu okolo Felixe Marii Davidka, seriózně zkoumanou badateli z řad historiků i teologů.¹³ Variant umlčené či skryté církve existovalo více, přičemž utajené působení rozhodně nemuselo znamenat jednání hodnocené z hlediska kanonického práva jako problematické, nebo dokonce vykročení mimo rámec katolicity.

Podle zprávy Státní bezpečnosti „institut Anežčiných panen byl na církevním úseku shledán reakčním už v době svého vzniku“ (s. 493) a později svoji pověst jen potvrdil. Románovi tajní policisté vedou na biskupa tajné církve svazek s označením Kacíř a pro tajnou spolupráci získají jednoho z účastníků synodu, jenž nesouhlasil s navrženým pokusem o svěcení. A rok 1989 v tomto ohledu nepřinesl změnu. Moc v církvi mají „někdejší paxteriéři, kteří zůstali v teple svých seslí, ba kolikrát ještě povýšili“ (s. 645), a skrytá církev je zaskočena novou dobou a nepřijetím oficiální hierarchií. Jan Jezbera, rovněž vysvěcený Danielem Felixem, nejprve odmítl kněžské svěcení *sub conditione*, které považoval za jinou formu státního souhlasu, nakonec ale nabízené podmínky přijal, aby mohl sloužit v Bílé Vodě řeholnicím a v Brně lidem na okraji společnosti.

2.3. Církevní dějiny podle Kateřiny Tučkové

Téma perzekuce ženských řádů a kongregací v době komunistického totalitního panství nestojí stranou zájmu české historiografie. Vedle řady odborných statí vznikají rovněž popularizační formáty: zájem vy-

13 Viz např. Petr FIALA – Jiří HANUŠ, *Skrytá církev. Felix M. Davidek a společenství Koinótés*, Brno 1999. Vojtěch MIČAN, Eklesiologie Felixe Maria Davidka, in: V. Novotný (ed.), *Česká katolická eklesiologie druhé poloviny 20. století*, Praha 2007, s. 183–201.

volala kniha rozhovorů se zasvěcenými osobami *Tichá srdce*,¹⁴ členka Kongregace milosrdných sester svatého Karla Boromejského Angelika mimo jiné vydala knižní rozhovor,¹⁵ vzpomínky sester zprostředkoval dokumentární film *Súd' ma a skúšaj* z roku 2013, k širší veřejnosti se obrací putovní výstava Ústavu pro studium totalitních režimů *Diktatura versus naděje* věnovaná římskokatolické církvi.

Kateřina Tučková ve svém přístupu k dějinám vyfabulovaného společenství aplikuje obdobné nástroje jako v jiných případech. Výše popsaná perzekuce, ale také třeba semknutost řeholnic v době voleb (s. 159)¹⁶ nebo jejich vykořisťování při výrobě (hostií a) parament (s. 158, 474–475, 557)¹⁷ odpovídá skutečnosti a je rovněž beletristicky zpracována uvěřitelným způsobem. Naproti tomu tvrzení, že kongregace typu Anežčinyň panen – činného protějšku klarisek – by chtěl Josef II. zrušit a ony by pak přežily v utajení (s. 199), působí dosti uměle. Mimochodem: o společenství se více dozvídáme až po téměř dvou stech stranách četby. Jak jsem již předeslal výše, nejednoznačná linie mezi fikčním světem knihy a reálnými dějinami může vést ke znejistění čtenáře. V textu se někdy používají skutečná jména (papežové, František Tomášek apod.) a jindy jména sice vytvořená pro román, avšak přiznaně odkazující k reálným historickým aktérům (Rudolf Havraj – Josef Vrana, Leopold Plojar včetně předdívký Tovarišč pop – Josef Plojhar, Otokar Hruža – Karel Hruža apod.).

Kateřině Tučkové se podařilo totéž, co Miloši Doležalovi s knihou *Jako bychom dnes zemřít měli*.¹⁸ Příběh Josefa Toufara určitě nepatřil

14 Alena JEŽKOVÁ, *Tichá srdce* [1]. *Kláštery a jejich lidé*, Praha 2013; TÁŽ – Jiří CHALUPA, *Tichá srdce* [2]. *Příběhy míst a lidí*, Praha 2015.

15 Angelika PINTÍŘOVÁ – Jan PAULAS – Tomáš KUTIL, *Padá mi to z nebe*, Praha 2017. Ke knižním rozhovorům jakožto prameni k českým církevním dějinám 20. století a soudobým dějinám viz Michal SKLENÁŘ, *Ohlédnutí prvního biskupa plzeňského, Soudobé dějiny* 29, 1/2022, s. 336–343. Recenze knihy František RADKOVSKÝ – T. KUTIL, *V Boží režii. František Radkovský v rozhovoru s Tomášem Kutilem*, Praha 2019.

16 Srov. např. Jan KAFKA, *V hodině velké zkoušky. Církevní politika státu v severovýchodních Čechách v letech 1948–1960*, Červený Kostelec 2017, s. 264–283.

17 Srov. Marie KULDOVÁ, *Nechtěné řemeslo: výroba parament v socialistickém Československu*, *Textil v muzeu* 10, 2015, s. 68–77.

18 Miloš DOLEŽAL, *Jako bychom dnes zemřít měli. Drama života, kněžství a mučednické smrti číhoštského faráře P. Josefa Toufara*, Pelhřimov 2012.

k neznámým kapitolám a věnovalo se mu několik autorů, ale teprve Miloš Doležal jej dokázal zpopularizovat bez ohledu na konfesijní zakotvení čtenářů a spojit s probíhajícím beatifikačním procesem. V obou zmíněných případech se potvrdil trend, který se neomezuje jen na moderní církevní dějiny. Autoři stojící mimo obec historiků se ujmají dějepisné látky a jejich činnost – nejen vlastní publikace, ale také návazné audioknihy, rozhovory, besedy apod. – má mnohem širší dopad než zpravidla obsahově přesnější a odborné standardy splňující monografie. Nejen kvůli časově náročné přípravě a zjišťování historického kontextu, ale také kvůli ženským postavám se nabízí srovnání tvorby Kateřiny Tučkové s přístupem komerčně úspěšných, avšak v souvislosti s uchováním dějin problematických knih Aleny Mornštajnové.¹⁹

2.4. Kdysi a nyní Anežčiných panen

Kateřina Tučková se rozhodla vytvořit příběhy členek fiktivní společnosti apoštolského života, pro niž zvolila označení „řád“, přestože typově odpovídá spíše ženským kongregacím. Anežčiny panny ale neslouží pouze jako průhled k dějinám ženského řeholního života v Československu ve druhé polovině 20. století, nýbrž také jako spojnice s širšími rámci.

2.4.1. *Traumata*

Ve čtenáři může s postupujícím dějem sílit pocit, že do Bílé Vody se koncentrují především osoby se závažnými traumaty v osobní minulosti: sestra Paulita bývala sadistickou dozorkyní Saulovou, pro sestru Tobii zůstává po úrazu ruky v továrně psaní službou ostatním a způsobem vyrovnávání se s úlohou „mrzáka“. Místní kněz Jan je abstinujícím narkomanem a konvertitou, jenž „vzešel z nepříjatelných pohnutek, z těž-

19 S kritickými poznámkami srov. Barbora ČIHÁKOVÁ, „Velké dějiny“ v knihách Aleny Mornštajnové, *Dějiny a současnost* 42, 3/2020, s. 38–39. Pozornost je věnována románům *Slepá mapa* (2013), *Hana* (2017) a *Tiché roky* (2019).

ko uvěřitelného prolnutí politické objednávky, osobní msty, násilí a nízké touhy po penězích“ (s. 576), a jeho předchůdce Alois Stauber prošel koncentračním táborem Dachau i ústrky v době komunismu. Sestra Bohdanka měla drsné zkušenosti již před uvězněním. Ošetřovatelka Marta udržovala vztah s knězem a po jeho skončení se pokusila o sebevraždu (otec rodinu opustil, ostatně téměř všechny ženy jsou zde zraňovány egoismem mužů). Řeholnice jí pomohly díky svým specializacím v adiktologické léčbě a v psychiatrii, Evarista v osobní konsolidaci. Obdobně dohlížejí referentka Teličková se společně se syny nakonec přestěhovala do kláštera kvůli násilnickému manželovi. V kontextu autorčiny tvorby tyto skutečnosti nepřekvapují.

Kamil Činátl zařadil román Kateřiny Tučkové *Vyhnání Gerty Schnirch* z roku 2009 do množiny reflexivních modelů reprezentace minulosti a do románů traumatu a výstižně konstatoval: „Román se sice zaměřuje na významnou historickou událost (takzvaný brněnský pochod smrti), ta je ovšem představena perspektivou subjektivních prožitků. Toto trauma je zasazeno do třígeneračního rytmu. [...] Důsledná a vyhrocená polarita (téměř všichni muži jsou násilníci, podléhají ideologiím, Gertu znásilňuje i vlastní otec) komplikuje doslovné čtení motivů a odkazuje spíše než k sociální realitě k metaforickým významům [...]. Muži symbolizují historii (mají světonázor, dělají dějiny) a ženy prožitek jedince (mají tělo, snášejí násilí, vyprávějí o prožitém utrpení). Trauma je inscenováno právě jako tělesný prožitek.“²⁰ Uvedenou charakteristiku můžeme *mutatis mutandis* vztáhnout rovněž na román *Bílá Voda*, kde repetitivní motivy Kateřiny Tučkové získaly nové kulisy církevních dějin, konkrétně perzekuce řeholních sester po roce 1950 a tzv. skryté církve.²¹

2.4.2. Nonkonformita

Kateřině Tučkové slouží ke cti, že zřejmě dokáže odlišit kodexy kano-nického práva vydané v letech 1917 a 1983 (s. 217), tuto a jiné znalosti

20 K. ČINÁTL, *Naše české minulosti*, s. 281–282.

21 Viz též pozn. č. 7.

ale využívá výhradně pro vykreslení bělovodského kláštera jakožto centra ženské katolické nonkonformity. Lena přitom vůči čtenáři volí ve vztahu k výše připomenutým církevním reáliím exkulpační strategii, protože „nebyla žádnou odbornicí na liturgii, bohoslužby, kterých se kdy zúčastnila, by mohla spočítat na prstech jedné ruky“ (s. 219). Současně se tím hlavní hrdinka pravděpodobně většině čtenářů přibližuje. Lena, jež „odmala tak vyrůstala sevřená v korzetu z hustého předu příkazů, zákazů a způsobného chování, sešněrovaná, že se v něm mohla sotva hnout“ (s. 102, srov. s. 601, 603) vidí v Evaristině nonkonformitě a roztržení jiného pomyslného korzetu svobodu a odvalu postavit se komukoli. Navzdory komunistům, navzdory kanonickému právu a rubrikám. Řeholní sestry stály osamocené vůči zvlášť komunistů, stojí osamocené vůči (vesměs odpudivé nebo vzdálené) církevní hierarchii a světu mimo klášter, a tak mají v podání autorky právo zařadit se po svém (explicitně viz níže).

Simulací úkonů vyhrazených kněžím se Evarista *de facto* realizuje více než opravami a apoštolátem. Pozice Kateřiny Tučkové je zcela jasná, ostatně již v úvodu knihy označuje Ludmilu Javorovou za „katolického kněze“ (sic). *Bílá Voda* zde přidává další proud k tématu postavení žen v římskokatolické církvi, a to proud mohutný. Snahy o oživení záležitosti považované učitelským úřadem za uzavřenou se rozhodně neomezují jen na české prostředí,²² ale zasahují celé římskokatolické milieu a mají velmi třaskavý potenciál.²³ Kateřina Tučková zde evidentně vyšla

22 Viz Zdeněk JANČAŘÍK, *Žena at' v církvi promluví*, Praha 2022. Josef ZVĚŘINA – Mireia RYŠKOVÁ – Lucie ŠMÍDOVÁ, *Ke kněžství ženy. Korespondence Josefa Zvěřiny a Mireii Ryškové (1980–1986)*, Praha 2022. Ludmila JAVOROVÁ – Z. JANČAŘÍK, *Ty jsi kněz navěky. Rozhovor s Ludmilou Javorovou*, Praha 2020.

23 Dokladem skutečnosti, že se téma opakovaně vrací, je synodní proces (synoda o synodalitě) probíhající v římskokatolické církvi v letech 2021–2023. Dokument shrnující podněty z českého prostředí k otázce postavení žen v církvi uvádí: „Nechybí ani hlasy, že zapojení ženy do života církve má mít i služebně svátostnou podobu. Netýká se jen udělování laických služeb, zaznívají i požadavky na diskusi o možnosti jáhenského a kněžského svěcení žen.“ *Národní syntéza. Synoda o synodalitě Za církev synodální: společenství, spoluúčast, poslání*, Velehrad 2022, s. 7, viz https://cbk.blob.core.windows.net/cms/ContentItems/33330_33330/2022-07-22-narodni-synteza-podepsana.pdf [14. 12. 2022].

naproti další vlně zájmu. Ale i kdybychom nemohli poukázat na synergií s dalšími texty reflektujícími ideu kněžek, ženská katolická nonkonformita přitahuje pozornost vzhledem k hierarchizovaně řízené a robustní římskokatolické církvi nejen ve vztahu k 20. století a nejen ve vztahu k simulaci úlohy posvěceného služebníka.²⁴ Autorka pléduje za „církve pro všechny“ (s. 377–378), koneckonců Bohu „jsou přece všechny ty malicherné ciráty kolem kněžského svěcení žen úplně fuk,“ (s. 486).

2.4.3. *Vilemína a Anežka*

Román se natahuje po vzdálenější minulosti než polovině 20. století a míří do vrcholného středověku. V čase nejistoty po okupaci vojsky Varšavské smlouvy zaznělo Evaristino rozhodnutí: „Přišel čas zařídit se po svém, stejně jako se kdysi zařídila Vilemína – na církev, natož na režimní úřady se nedalo spoléhat, o své duše jsme se musely postarat samy“ (s. 322). Kateřina Tučková neváhala využít pro svůj román poněkud bizarní konstrukci, která má propojovat moderní dějiny se čtenářsky i jinak oblíbeným středověkem. Lena postupně zjišťuje, že řád sídlící v Bílé Vodě založila „Přemyslovna Vilemína“, sestra svaté Anežky České, a že Evarista je vlastně Vilemínou pro 20. století. Vilemíně se pokusil její syn udělit kněžské svěcení, pro své názory byla postavena před inkviziční tribunál a upálena. Patřila do skupiny kritiků církve, jediná ale navrhovala radikální změnu v podobě kněžského svěcení žen, údajně lépe vybavených: „Podle ní měly být totiž ženy na vrcholných postech méně náchylné ke korupci skrze funkce či materiální požitky a v nižší hierarchii zase potřebné při posuzování poměrů, které přináší běžný život, neboť namísto uplatnění moci nechají promluvit svůj soucit,“ (s. 655). Útrpné právo zajistilo výpovědi, které Vilemínu a její následov-

24 Viz např. Jana GROLLOVÁ – Daniela RYWIKOVÁ, *Bekyně a kazatelé. Mezi mravním ideálem, homiletikou a pastorační praxí v českých zemích 14.–16. století*, České Budějovice, 2022. Petr POLEHLA – Jan HOJDA, *Církev, žena a společnost ve středověku. Sv. Anežka Česká a její doba*, Ústí nad Orlicí 2010.

nice posunulo od kněžek jakožto reformní cesty pro církvev do kategorie trinitárních heretiků a nebezpečných pomatenců.

Informace o procesu s heretičkou, jíž se představení začali obávat, publikoval František Palacký (s. 365) a Daniel Felix připojuje komentář: „Já mám ale na rozdíl od Palackého tu zkušenost, abych rozlišil politický proces od bludu či psychiatrické diagnózy, a na rozdíl od většiny páterů (sic) to srdce, abych půlku lidstva nenechával ve štychu,“ (s. 366). Po pasážích popisujících nekritické vzhlížení Daniela Felixe k Vilemíně a vizích ženy na stolci svatého Petra bychom snad mohli očekávat téma bekyň anebo historku o tzv. papežce Janě. Obdobné burleskní pointy ale Kateřina Tučková přece jen do románu nevtělila, lze je cítit pouze implicitně. *Bílá Voda* se v těchto pasážích stává naléhavou. V dějinách stále přicházejí „Vilemíny“, které se setkávají s nepochopením a odmítnutím, tvrdými postihy ze strany vzájemně utilitárně provázané moci světské a moci duchovní, jejichž charakteristiky jsem předložil výše.

Závěr

Sdílené kulturní obrazy a reprezentace cirkulující veřejným prostorem ovlivňují kolektivní historické vědomí mnohem výrazněji než odborné práce historiků a dalších specialistů. Jestliže tedy Kateřina Tučková zvolila oblast moderních českých církevních dějin za jednu z hlavních linií svého široce recipovaného románu *Bílá Voda*, pak je zcela relevantní zvolit při četbě a vnímání textu fokus církevních dějin. Rozhodně nejde o spor, zda autorka smí napsat to či ono, ani o návrhy na regulaci svobodné tvorby, ale spíše o snahu nabídnout jeden z možných způsobů čtení. Román působí ambivalentně. Na jedné straně může vyvolat skutečně širší zájem o dějiny řeholního života v podmínkách komunistického totalitního panství, případně zájem přímo o Bílou Vodu a vést kupříkladu k návštěvě místa. Dále nabízí vzpruhu a pozitivní sdělení lidem potýkajícím se s psychickými obtížemi. Na straně druhé ale přes značný rozsah, veškerou propracovanost a návaznost kapitol zůstává dosti povrchním ohledáním složitých otázek, kdy církevní dějiny tvoří pouhou kulisu skutečné autorčiny agendy.

Knihla označováná za historický román se často stává manifestem, prostřednictvím něhož autorka promlouvá o současnosti a vykládá minulost. Proto lze legitimně hovořit nejen o příběhu, ale také o výkladu Kateřiny Tučkové. Používá k němu a v něm velmi prostá, pro čtenáře snad poutavá, ale jednoznačně zjednodušující a nepoučená schémata od mondénních prelátů přes opilého zaměstnance krematoria až po inkviziční tribunál. Vyprávění a obrazy obsažené v románu mají schopnost petrifikovat určité stereotypy. Kateřina Tučková si zřejmě této možnosti byla dobře vědoma, protože přípravě textu a snaze o jeho uvěřitelnost či gradaci věnovala opravdu mnoho času. Hlavní problematický bod její knihy ale spočívá v simplifikaci. Pisatelka pochopitelně zjednodušuje složitou strukturu a odstíny státní církevní politiky, aby se román nestal výkladovým slovníkem. Současně se ale dopouští zjednodušení, která slouží výhradně jejímu vidění světa. V recenzní studii jsem poukázal na limity textu v oblasti liturgiky a církevních reálií, kde již nelze hovořit o zjednodušení, nýbrž o nespřávném uchopení dílčích témat. Omyly v teologickém pojmosloví nebo církevní titulatuře jsou ovšem projevem mnohem problematičtějšího rysu publikace.

Autorka totiž v podstatné části *Bílé Vody* volá po reformě římskokatolické církve a kněžství žen, píše ji jako oslavu tzv. skryté církve (ovšem výhradně v pojetí obdivovaného Felixe Marii Davidka) a sahá ke zcela ahistorickému, avšak čtenářsky přitažlivému prezentismu. Řeholnice Kateřiny Tučkové stojí proti odsouzeníhodné mužské církevní hierarchii anebo proti úřadům a bezpečnostním složkám, vystupují autenticky (nikoli neomylně). Reálným zasvěceným osobám – alespoň jejich typickým reprezentantkám – zůstávají ve svém uvažování značně vzdáleny. Pisatelka však čtenáře vybízí k přijetí perspektivy členek fiktivního řádu, o nichž se místní knihovnice vyjadřuje jako o „sebrance z hor“ (s. 191) a rigidní soudruh tajemník prohlašuje: „Vražedkyně, zlodějky, běhny, sektářky – ty tu můžete najít na jediném místě. V Bílé Vodě,“ (s. 419). Žen potýkajících se s těžkostmi života na rozdíl od biskupa Rudolfa Havraje, jehož sídlo překypuje reprezentativností a přepychem, je v díle hodně: „Život uvnitř těchto zdí nemá nic společného se světem tam venku, skomírajícím v šedi a neustálém nedostatku“ (s. 515).

Čtenářům zmiňované limity *Bílé Vody* nevadí. „Hrdinky“ románu jsou totiž recipientům blízké v jiných ohledech: mají trýznivá místa vlastní minulosti, trpí psychickými obtížemi, pečují o stárnoucí osoby, snaží kontinuálně pokračovat v započatém díle, nechtějí se vzdát své hrdosti, ale přitom zůstávají humánní a mají své slabosti. Postavy románu mohou být recipientům blízké vzhledem k řešeným problémům a také sdělením, že (nezaviněné) trauma týkající se minulosti nemusí znamenat definitivní ztrátu smyslu života. Karikatura biskupa vystupujícího z automobilu s berlou v ruce jednoznačně neodpovídá skutečnosti, jen málokdo při její četbě ale zpozorní, protože detekuje přehnanou snahu vysmát se příslušné postavě. Nevíme ale, zda se k podobným pokřiveným obrazům Kateřina Tučková uchyluje z prosté neznalosti, nebo zda je užívá záměrně jako odkazy a pro podporu jí podsouvaného obrazu církve. Argumenty bychom v publikaci našli pro obě varianty, ostatně klášterní pes se jmenuje Koniáš, protože když byl štěně „chodba před refektářem vypadala, jako by v ní řádil nějaký šílený cenzor“ (s. 662). Autorka každopádně klade větší důraz na téma různých druhů katarze: rekviem za dítě usmrcené před narozením, osobní konverze po zážitku levitující vězenkyně v korekci, blízkost provázenou útěšným slovem, v Lenině případě vymanění z „matematiky marnosti“.

Přestože český knižní trh nabízí značné množství publikací o historii a přestože se zdejší obyvatelé mnohdy definují jako „nevěřící“, získal si zde román Kateřiny Tučkové *Bílá Voda* oblibu. Hlavní zdroje čtenářského úspěchu lze spatřovat ve výstavbě příběhu, překvapivých (někdy až těžko uvěřitelných) zvratech a stupňovaném napětí, dále v neotřelých svědčích, a především svědkyních událostí jak ve smyslu pramenů, tak ve smyslu živých osob. A konečně: autorka nově ohledala stará témata perzekuce řeholnic, tzv. skryté církve a postavení žen v římskokatolické církvi. Zvlášť pokud se někdo s těmito náměty setká prostřednictvím *Bílé Vody* poprvé, respektive poprvé detailněji, může v něm kniha vyvolat obdobný zájem jako u Leny.

Zásadní problém románu spočívá v tom, že zmíněná témata nejen hrubě zjednodušuje, ale někdy přímo pokřivuje. Kateřina Tučková používá klišé a vychází z mylných premis, které ovlivňují předkládaný obraz dějin a také současnosti římskokatolické církve na světové i české úrovni.

ni. Klade příliš velký důraz na napětí mezi mužskou a ženskou částí církve, nonkonformitu, exaltovanost a zážitky. Skutečnost je ovšem jiná, jak nás přesvědčuje mimo jiné historický výzkum reálného života zasvěcených osob a také reálných církevních dějin, barevnějších než černobíle vykreslené, avšak potenciálně vlivné obrazy *Bílé Vody*.

Bílá Voda: A Review Paper

SUMMARY

The novel *Bílá Voda* by Kateřina Tučková, published in the Czech Republic in 2022, has gained widespread reception. This reception shows that in the Czech milieu there prevails distance from the church as an institution, but issues related to church and religious history resonate in Czech society – and not only among readers. In the introductory part, the review paper addresses a scholarly conference which was held at the Catholic Theological Faculty of Charles University in response to the interest in the novel and in its reception. Next, the part “The Upper Streams of *Bílá Voda*” offers a brief summary of the novel and describes a character called Lena and her relation to the past, and the attitudes of a character called Evarista; linguistic tools used in the novel are discussed here as well.

The author puts forward a critical evaluation of the text in the part “The Lower Streams of *Bílá Voda*”. He places the book into the context of literary works and other representations related to the lives of monks and nuns; such works can succumb to certain fascination with an environment more or less secluded from the surrounding world. The author then shows that while Tučková devoted a great deal of attention to the preparation of writing with respect to history (for instance, the creation of letters and other documents), she appears to be uncertain and repeatedly makes errors and simplifications in the field of church history, facts and theological terms. Her depiction of the church is, in some respects, similar to that of Vlastimil Vondruška. More importantly, Tučková explores the issue of the position of women in the Roman Catholic Church and utilizes the book as a means for strengthening the advocacy of ordination of women. In these parts, the novel becomes considerably tense, the author recourses to rather popular clichés and creates a fictional Přemyslid woman, a model of Evarista mentioned

above. Thus, the persecution of nuns and their difficult position in communist Czechoslovakia forms only a background for the key message. Besides, Kateřina Tučková writes in an admiring way about the “underground church” of Felix Maria Davídek (in reality, one of many secret communities) and makes her readers uncertain by keeping real names for some people and changing them for some others; at the same time, she maintains references to historical figures.

In the context of Tučková’s works, it is no surprise that women are depicted as authentic and prosecuted heroines whereas men personify the hostile structures of the church and security forces whose utilitarian cooperation did not change at all after 1989. By contrast, she nearly omits Vatican II, as it did not bring any change with regard to the observed topic. Surely, nonconformist characters can be close to readers thanks to their difficulties and an effort to deal with them. However, instead of a historical novel, Tučková has put forward a manifesto by means of which she speaks of the present and interprets the past. Therefore, we can legitimately speak not only about a story but also an interpretation by Kateřina Tučková.

KRONIKA | CHRONICLE

Zbavit se Hitlera: Ze sklepa do muzea

Hitler entsorgen. Vom Keller ins Museum, Haus der Geschichte Österreich, 12. 12. 2021 – 8. 1. 2023

Představte si, že by se vám do rukou dostal předmět z doby národního socialismu – bronzová busta Adolfa Hitlera, vycházkový bajonet bývalého vojáka wehrmachtu, sbírka odznaků tzv. zimní pomoci nebo povlak na matraci ušitý z pytlů na potraviny užívaných wehrmachtem? Co byste s předmětem udělali? Nechali byste si ho? Proдали byste ho? Nebo byste ho zničili? Těmito otázkami se zabývá výstava *Zbavit se Hitlera: Ze sklepa do muzea*, která byla k vidění v Domě rakouských dějin. Impulsem pro tuto výstavu byla každodenní praxe zaměstnanců a zaměstnankyň muzea. Od otevření muzea v roce 2018 se na instituci pravidelně obrací veřejnost s nabídkami předmětů pro vznikající sbírku.¹ Z velké části se přitom jedná o předměty, které pochází z let 1938 až 1945 či o objekty, které na toto období jiným způsobem odkazují. Tým muzea tak pravidelně stojí před otázkou: Jaké předměty by měly být jakožto části muzejní sbírky zachovány pro budoucí generace a proč? Výstava na základě vybraných předmětů ze sbírky mapuje cestu, v rámci níž se předměty z období národního socialismu dostávají ze sklepů či bleších trhů do muzejních depozitářů. Dům rakouských dějin tak nevystavuje objekty samotné, ale spíše diskuse, které předchází jejich akvizici, a reflektuje tak principy své sbírkotvorné činnosti. Výstavou paměťová instituce přispívá k debatě o tom, jak současná rakouská společnost zachází s dědictvím národního socialismu, jež je u našich jižních sousedů dosud palčivým tématem.

Dům rakouských dějin

Dům rakouských dějin touto výstavou zároveň naplňuje svou primární funkci – instituce se totiž definuje jako „diskusní fórum“ a „místo vyjed-

1 Monika SOMMER – Louise BECKERSHAUS – Stefan BENEDIK – Markus FÖSL – Laura LANGEDER – Eva MERAN (edd.), *Hitler entsorgen. Vom Keller ins Museum*, Wien 2021, s. 6.

návání“.² Prostřednictvím výstav, edukačních a jiných programů, sbírek a publikací vytváří prostor pro aktivní zapojení různých cílových skupin a pro dialog o rakouských soudobých dějinách v globálním kontextu.³ Dům rakouských dějin, jenž se hlásí k definici muzea dle mezinárodní rady muzeí ICOM, je mladou paměťovou institucí.⁴ Ke slavnostnímu otevření došlo 10. listopadu 2018 u příležitosti připomínky 100. výročí vyhlášení Rakouské republiky v roce 1918.⁵ Zahájení provozu prvního muzea soudobých dějin pro celou spolkovou zemi však předcházela dlouhá cesta. První snahy o založení „historického kabinetu“ ke „zprostředkování kulturních, identitotvorných hodnot“ pocházejí již z roku 1919; po druhé světové válce se začaly rýsovat konkrétní plány na reprezentativní muzeum umístěné v Hofburgu.⁶ Žádná z těchto idejí, ani ta o „Domě republiky“ z osmdesátých let, však nebyla realizována.⁷ Dnešní Dům rakouských dějin je tak výsledkem koncepčních prací a debat odborníků z konce devadesátých let a začátku nového tisíciletí.⁸ V roce 2014 bylo jako místo budoucího Domu rakouských dějin určeno první patro tzv. Nového hradu (Neue Burg) v rámci Hofburgu – bývalé rezidence Habsburků a od roku 1945 sídla rakouského prezidenta v centru Vídně.⁹ Instituce je formálně součástí Rakouské národní knihovny, která sídlí právě na tomto místě. Vstup do rakouského muzea soudobých dějin tak vede přes Náměstí Hrdinů – místo, jež se v novodobé historii Rakouska stalo svědkem mnoha významných historických předělů.

Stálá výstava v Domě rakouských dějin nese název *Nová doba: Rakousko od roku 1918*. Jejím výchozím bodem, jak již titul napovídá, je vyhlášení rakouské demokratické republiky po rozpadu habsburské

2 *Das Haus der Geschichte Österreich*, hdgö 2023, <https://hdgoe.at/museum> [21.03.2023].

3 *Leitbild Haus der Geschichte Österreich*, hdgö 2023, <https://hdgoe.at/leitbild> [21.03.2023].

4 Tamtéž.

5 *Haus der Geschichte eröffnet*, Wien ORF.at 2018, <https://wien.orf.at/v2/news/stories/2946512/index.html> [21.03.2023].

6 *Die Entstehung des hdgö*, hdgö 2023, <https://hdgoe.at/vorgeschichte-hdgoe> [21.03.2023].

7 Tamtéž.

8 Tamtéž.

9 Tamtéž.

monarchie. Expozice se zaměřuje na politický, společenský a kulturní vývoj za posledních 100 let a jeho přesahy do současnosti.¹⁰ Cílem stálé výstavy je mimo jiné upevňovat, ale také kriticky reflektovat představy o tom, co je to Rakousko a co je pro jeho obyvatele charakteristické.¹¹ Expozice rovněž připomíná kulturní, sociální a ekonomickou marginalizaci a diskriminaci různých skupin obyvatelstva, a to jak v minulosti, tak i v současnosti.¹² Klíčovými tématy jsou v neposlední řadě vývoj demokracie a občanské společnosti, okolnosti vzniku diktatury a spoluzodpovědnost Rakušanek a Rakušanů za zločiny národního socialismu. Právě tohoto tématu se dotýká i výstava *Zbavit se Hitlera: Ze sklepa do muzea*.

Cesta ke sbírkovému předmětu

Tato krátkodobá výstava byla po dobu své existence umístěna v patře nad stálou expozicí Domu rakouských dějin. Vzhledem k tématu výstavy se jednalo o místo symbolické. Jen pár metrů odtud se nachází vstup na tzv. „Hitlerův balkon“, plochu nad hlavním vstupem do Nového hradu. Zde Adolf Hitler 15. března 1938 ohlásil před jásajícím davem připojení Rakouska k Německé říši.¹³ Tato scéna z Náměstí Hrdinů se stala symbolem pro „anšlus“ a mimo jiné i námětem pro stejnojmennou divadelní hru Thomase Bernharda, jejíž uvedení v roce 1988 vyvolalo četné kontroverze a diskuse o roli Rakouska v národním socialismu. Obrat ve vzpomínkové kultuře, ke kterému rakouská společnost od té doby dospěla, dokládá i název prostranství, na němž byla výstava instalována. Barokní hala obklopená mramorovými sloupy je pojmenována po

10 *Neue Zeiten: Österreich seit 1918*, hdgö 2023, https://hdgoe.at/neue_zeiten [21.03.2023].

11 *Leitbild Haus der Geschichte Österreich*, hdgö 2023, <https://hdgoe.at/leitbild> [21.03.2023].

12 Tamtéž.

13 *Der Altan der Neuen Burg*, hdgö 2023, https://hdgoe.at/altan_geschichte [23.03.2023].

Almě Rosé, rakouské houslistce židovského původu, jež zahynula v koncentračním táboře Osvětim.¹⁴

Samotná výstava, která bude pro lepší srozumitelnost popisována v přítomném čase, s honosným prostředím Nového hradu silně kontrastuje. Její provedení je velmi jednoduché a střídivé. Výstava je rozdělena do dvou částí. První je nazvaná „Uchování, prodej a likvidace“. Tři informační koutky sestavené z dřevěných desek představují způsoby, jak se v současnosti zachází s předměty, jež jsou spojeny s národním socialismem. Zohledněny jsou přitom přístupy jednotlivců, institucí i umělců. Návštěvnice a návštěvníci se tak například dozví, jak se s relikty z dob nacismu zachází v charitativním obchodě Carla, kam se takové předměty dostávají od dárců, jak na prodej nacistických devocionálií nahlíží rakouská legislativa či jak vídeňská univerzitní knihovna nakládá s razítky s hákovým křížem, která lze dosud najít v některých knihách z jejího fondu.

První část výstavy však není pouze informativní. Každý se zde může aktivně zapojit a zaujmout pozici k tomuto tématu. U úvodního dřevěného panelu je k dispozici celkem deset různých kartiček s ilustracemi předmětů z doby národního socialismu (např. talíř s říšským orlem, Čestný kříž německé matky, fotoalbum z fronty či dýka příslušníka SS). Návštěvník či návštěvnice má na kartičce zakroužkovat, co by s předmětem udělal/a v případě, že by se mu/jí dostal do rukou. Na výběr je opět uchování, prodej a likvidace. Své rozhodnutí má pak dotyčný zdůvodnit a kartičku posléze umístit na odpovídající nástěnku. Na druhé straně kartičky jsou uvedeny bližší informace k okolnostem nálezu tohoto předmětu, k jeho historické hodnotě i odhadované tržní ceně. Ve všech případech se jedná o fiktivní nálezy, které však zároveň odrážejí rozmanitou realitu dnešního Rakouska. Pro ilustrace předmětů namísto fotografií se autorky a autoři výstavy rozhodli nejen proto, že se jedná o fiktivní předměty. Autorský tým se tím chtěl vyhnout reprodukování nacistické estetiky a propagandy a v Rakousku zakázanému znázor-

14 *Alma Rosé Plateau*, BWM Architects 2023, <https://www.bwm.at/en/projects/alma-rose-haus-der-geschichte-oesterreich/> [24.03.2023].

ňování symbolů jako je například hákový kříž.¹⁵ Tato participační část návštěvníky a návštěvnice vtahuje do tématu výstavy: ukazuje, že otázka, jak nakládat s předměty z období 1938 až 1945, se netýká pouze muzeí, ale celé společnosti. To ostatně dokládají jednotlivé příběhy, které jsou představeny ve druhé části výstavy.

Druhá část výstavy je nazvána „Od reliktu k muzejnímu objektu. Co sbírá Dům rakouských dějin a proč?“. Tato část na první pohled připomíná prostředí badatelný. Na šedivém koberci je rozmístěno čtrnáct dřevěných pracovních stolů, vždy s jednou židlí či lavicí. Na každém pracovním stole je pod ochranným sklem umístěn předmět, který pochází z období národního socialismu a který byl Domu rakouských dějin darován ze stran veřejnosti. Předměty jsou zde prezentovány tak, jak se do muzea dostaly, a to i s obalovým materiálem. Proto jsou zde jako „dekorace“ rozmístěny i krabice od banánů, kufry, bublinkové folie či igelitové tašky. Výstava zachycuje přechodné stádium, kdy se z „nálezu z půdy“ donesených do muzea stávají sbírkotvorné předměty.¹⁶ Věrně přitom rekonstruuje pracovní postup kurátorského týmu a pomáhá tak nahlédnout do zákulisí muzejní instituce.

Na pracovním stole se tak vedle jednotlivých předmětů nachází kartičky s pěti otázkami, o které se kurátorský tým opírá při rozhodování o zařazení objektu do sbírky. Odpovědi na tyto otázky tvoří doprovodné texty. Tyto klíčové otázky jsou: Co je to za předmět? Co tento předmět představuje? Kdo a jak tento předmět používal? Jaký příběh se k předmětu váže? Jak může být tento předmět využit v muzeu? Návštěvníci a návštěvnice si mohou předmět podrobně prohlédnout a na základě odpovědi na tyto otázky, které tvoří doprovodný text, pochopit, proč zrovna tento předmět byl vyhodnocen jako uchovánihodný a z jakých důvodů byl zařazen do sbírky této veřejné paměťové instituce. Doprovodné texty ukazují, že pro muzeum nejsou zajímavé ani tak předměty samotné, ale spíše příběhy, které se k nim vážou. Některé z nich budou představeny v další části textu.

15 M. SOMMER – L. BECKERSHAUS – S. BENEDIK – M. FÖSL – L. LANGEDER – E. MERAN (edd.), *Hitler entsorgen. Vom Keller ins Museum*, s. 20.

16 Tamtéž, s. 14.

Fotoalbum, šrot i kočárek pro panenky

Jak už bylo zmíněno, výstava prezentuje čtrnáct vybraných předmětů, které pochází z období 1938 až 1945 a které byly Domu rakouských dějin věnovány ze stran veřejnosti. Tyto předměty ilustrují různé způsoby zacházení s předměty, které odkazují na problematickou minulost. Dokládají snahu o jejich uchovávání, likvidaci i transformaci.

Jak název výstavy napovídá, mnoho předmětů se do muzea dostává doslova ze sklepů či půd. Typickým předmětem, který mnozí Rakušané a Rakušanky dodnes nacházejí při vyklizení „dědečkovy půdy“, je fotoalbum. Jedno takové je součástí zmiňované výstavy. Jedná se o fotoalbum bývalého vojáka wehrmachtu, které Domu rakouských dějin daroval jeho syn. Při vyklizení bytu po rodičích se rozhodl, že veškeré předměty spojené s nacistickou minulostí své rodiny zlikviduje. Fotoalbum však při vyklizení přehlédl. Tento soubor fotografií si jeho otec sestavil po válce jako osobní vzpomínku na léta 1941 až 1945, kdy sloužil na frontě jako důstojník dělostřelectva. Fotografie mu sloužily jako podklad pro vyprávění o této krajní zkušenosti. Charakter, pořadí a popisky fotografií, jak si již v dětství všiml syn bývalého vojáka, však vytvářejí obraz války jako „dobrodružství v dalekých krajinách“. ¹⁷ Násilí a válečné zločiny zde chybí. Tato absence v osobní paměti přispěla nejen v poválečném Rakousku k upevnění mýtu o „čistém wehrmachtu“. Konfrontace s jinými obrazy války, jak ukázaly kontroverzní výstavy o wehrmachtu na konci devadesátých let, rozpoutaly u bývalých vojáků v Německu a Rakousku vášnivé reakce a pocity rozhořčení. ¹⁸ Podobná fotoalba mohou jakožto muzejní předmět vytvářet spojitost mezi soukromou fotografií, propagandou a osobními vzpomínkami na válku.

Přehledka sbírkových předmětů zatížených nacistickou minulostí ukazuje, že muzejním exponátem může být i odpad. V jedné ze čtrnácti vitrín se nachází pozůstatky pohlednic, nálepek, odznaků i nádobí s na-

17 M. SOMMER – L. BECKERSHAUS – S. BENEDIK – M. FÖSL – L. LANGEDER – E. MERAN (edd.), *Hitler entsorgen. Vom Keller ins Museum*, s. 100.

18 Bezprostřední reakce na fotografie znázorňující zločiny wehrmachtu zachycuje dokument rakouské režisérky Ruth Beckermann *Jenseits des Krieges* (1996), natočený při uvedení zmiňované výstavy ve Vídni.

cistickými symboly, které byly rozebrány na malé kousky. Stalo se tak v rámci akce *Withdrawing Adolf Hitler from a Private Space* japonského umělce žijícího ve Vídni Yoshinoriho Niwy. Ten v letech 2020 a 2021 postupně umístil do veřejného prostoru v německých a rakouských městech kontejner, do kterého mohli místní obyvatelé anonymně vyhodit předměty spojené s nacistickou minulostí svých rodinných příslušníků, například „uniformu dědy-nácka“. ¹⁹ Předměty vhozené do tohoto kontejneru pak byly sešrotovány a tím měly být zbaveny i svého ideologického nánosu. ²⁰ V souvislosti s touto akcí byla ve Vídni uspořádána diskuse, v rámci níž se debatovalo o tom, zda by předměty neměly být před likvidací předány k posudku odborníkům. Jedna účastnice diskuse tak učinila a předala předměty po svém dědečkovi Domu rakouských dějin. Objekty, které instituce do sbírky nepřijala, pak byly sešrotovány v kontejneru umělce Niwy a jako drť rovněž předány muzeu. Pro Dům rakouských dějin totiž není zajímavá pouze minulost, ale také to, jak současná společnost s pozůstatky problematické minulosti zachází. ²¹ „Nacistická drť“ navíc vypovídá i o vyrovnávání se s osobní minulostí – jeden dědeček zmiňované ženy byl zavražděn jakožto Žid v Osvětimi, druhý byl podle jejího vlastního vyjádření „nacista a rasista“. ²²

Velká část prezentovaných exponátů ovšem svědčí o jakémsi „druhém životě“ předmětů z období 1938 až 1945 a především pak o jejich užití v poválečné každodennosti. Výstava například ukazuje kočárek pro panenky, který pro svou dceru vyrobil bývalý voják wehrmachtu. Použil přitom dřevěnou přepravku, která dříve sloužila pro účely poštovní a ve které voják posílal své „kořisti“ z válečného tažení ve Francii. Předmět na jednu stranu svědčí o vynalézavé recyklaci materiálu v době poválečného nedostatku, na druhou stranu ukazuje, že nacistická ideologie byla prostřednictvím nevinné hračky předávána dalším generacím. ²³ Podobnou roli měl například i sborník lidových písní, který byl

19 *Withdrawing Adolf Hitler from a Private Space*, Yoshinori Niwa, 2023, <https://yoshinoriniwa.com/works/74> [22.03.2023].

20 M. SOMMER – L. BECKERSHAUS – S. BENEDIK – M. FÖSL – L. LANGEDER – E. MERAN (edd.), *Hitler entsorgen. Vom Keller ins Museum*, s. 100.

21 Tamtéž, s. 102.

22 Tamtéž.

23 Tamtéž, s. 82.

používán v rámci dívčí mládežnické organizace NSDAP Bund Deutscher Mädel. Po roce 1945 jeho majitelka přelepila nadpisy odkazující na nacistickou organizaci a nadále sborník používala – jako by přelepením nadpisů zmizel problematický původ sborníku. Tento exponát tak ukazuje, jak lidové písně, které na rozdíl od nacistických knih a filmů nebyly po roce 1945 zakázány, působily mezi rakouskou mládeží ještě dlouhé roky po válce.²⁴

Transparence a kritický přístup k minulosti

Podobné příběhy se skrývají za každým ze čtrnácti vystavených sbírkových předmětů. Krátkodobá výstava *Zbavit se Hitlera. Ze sklepa do muzea* pomocí těchto příběhů ukázala, že odkaz nacismu je do určité míry stále součástí každodennosti mnoha Rakušanek a Rakušanů a vyvolává v nich smíšené reakce: nález předmětu z tohoto období budí touhu po uchování, likvidaci i peněžním zisku. Národní socialismus, i přes dlouholetou snahu „zbavit se Hitlera“, je tak nadále součástí rakouské společnosti.

Dům rakouských dějin ve své výstavě tuto skutečnost reflektoval a zároveň demonstroval principy své práce jakožto muzea ve 21. století. Autorky a autoři výstavy přiblížili proces, během něhož se náhodné nálezy ze sklepů přeměňují ve sbírkové předměty. Kurátorský tým přitom prokázal vysokou míru reflexe a kritického přístupu k nacistické minulosti, a především pak k nacistické estetice. To se projevilo například při volbě střídmych barev či způsobu vystavování předmětů, kterým je často připisována aura, jako například pamětní medaile Adolfa Hitlera.

Nejen touto výstavou Dům rakouských dějin dokázal, že patří k předním evropským muzejním institucím. V roce 2020 to potvrdilo i European Museum Forum, když rakouskému muzeu soudobých dějin udělilo prestižní cenu Kenneth Hudson Award.²⁵ Ve zdůvodnění mimo jiné uvedlo, že Dům rakouských dějin „je příkladem pro každé národní

24 Tamtéž, s. 92.

25 Kenneth-Hudson-Award des European Museum Forum, hdgö 2023, <https://hdgoe.at/hudson-preis> [24.03.2023].

a regionální muzeum, které se chce odhodlaně vyrovnávat se složitým a tíživým dědictvím minulosti a přitom neztrácet naději a odvahu do budoucnosti²⁶. Tyto aspekty jsou patrné i ve výše popsané výstavě. Dům rakouských dějin bezpochyby patří mezi evropská muzea, která stojí za to nadále sledovat.

Karolína Bukovská

26 Tamtéž.

**Šestý ročník světové konference Mezinárodní federace public history v Berlíně,
6th World Conference of International Federation for Public History in Berlin, 16.-20. 8. 2022**

V srpnu loňského roku hostila Freie Universität Berlin šestý ročník světové konference Mezinárodní federace public history (International Federation for Public History; IFPH). Pořadatelé postavili více než šest desítek paralelních konferenčních panelů, workshopů a kulatých stolů, ve kterých vystoupilo na 300 účastníků a účastnic z 31 zemí z celého světa. Nechyběla ani posterová sekce. Spíše než o setkání odborníků a odbornic úzce zaměřených na konkrétní téma se tedy jednalo o přehlídku, která ukázala šíři disciplíny public history, badatelské trendy a poodhalila proces ohledávání různých paradigmat a badatelských polí.

Setkání ukázalo public history jako mladou vědeckou disciplínu procházející rychlým vývojem, co se týče ukotvení badatelských témat a metodologické výbavy. Odrazilo se to nejen v širokém tematickém rozkročení příspěvků, ale také na generační skladbě účastníků. Výrazným rysem setkání bylo silné zastoupení mladých badatelů a badatelek, představujících výsledky tematicky sevřených výzkumů, zatímco etablovaní odborníci a odbornice se často ve svých příspěvcích věnovali vymezení a definici oboru public history. Touto otázkou se zabýval například panel zaměřený na klíčový vztah teorie a její praktické aplikace. Předsedala mu Irmgard Zündorf, vedoucí oboru public history na Freie Universität v Berlíně, a vystupovaly zde např. Christine Gundermann přednášející public history na univerzitě v Kolíně nad Rýnem či Fien Danniau z institutu pro public history na univerzitě v Ghentu. Ve svých příspěvcích ohledávaly teoretické meze různých paradigmat sociálních věd relevantních pro disciplínu public history a vliv jejich případného využití pro podobu konkrétních výzkumů věnujících se obrazu minulosti. Věnovaly se také představě o ideální praxi vysokoškolské výuky public history a náplni nově zakládaných studijních oborů zaměřujících se výhradně tímto směrem. Jimi vznesené otázky vedoucí k nutnosti definovat základní axiomy tohoto oboru však nejsou živé jen v univerzitním prostředí, ale jsou důležité i pro výuku dějin na nižších

stupních vzdělávacího systému. V panelu, kde účastníci debatovali nevyjasněný vztah mezi public history, historickou kulturou a didaktikou dějepisu, vystoupili přední odborníci na toto téma, např. Luigi Cajani ze Sapienza University v Římě nebo Peter Gautschi z Pädagogische Hochschule v Luzernu.

Ohledávání mezi přístupů public history se odrazilo v širokém tematickém záběru a vysoké variabilitě metod pro výzkum různých fenoménů. Účastníci pětidenního programu tematizovali problematiku muzeí, vzdělávání, nových médií, archivnictví, orální historie, dále komunitní, genderový či etnický rozměr vzpomínání, traumatickou minulost, problém historické autenticity atd. Svorník zde představoval vztah mezi akademickou historií a způsobem, jakým minulost konzumuje a instrumentalizuje široká veřejnost. Oborově, a nikoliv striktně tematicky vymezené setkání umožnilo jeho účastníkům sledovat směr uvažování odborné komunity nad kvalitativními posuny v tom, jak o minulosti vyprávíme a jaké k tomu volíme nástroje. Jedním ze zásadních axiomů public history totiž je, že vnímání minulosti širokou veřejností je budováno nejen skrze spíše konzervativní instituce muzeí, škol či univerzit, ale také skrze populární kulturu a sociální síť. Ze zaměření konferenčních příspěvků je zřejmé, že nová média a populární kultura jsou prezentujícími považovány za mnohem důležitější a zajímavější. Přední odborník na public history Jason Steinhauer, autor vlivné knihy *History Disrupted. How Social Media and World Wide Web Have Changed the Past*, připomněl ve svém příspěvku, že e-history (historie na internetu) je klíčovou oblastí, kde se v současnosti utváří význam minulosti. Následovali jej např. Tom Divon a Tobias Ebbrecht-Hartmann z Hebrew University v Jeruzalémě prezentací svého výzkumu ohledně módů vyprávění holokaustu uživateli platformy TikTok či Simon Karstens z univerzity v Trevíru svým příspěvkem, který se věnuje komunikaci historie na YouTube. Prezentující z oblasti muzejnictví představovali často projekty, které právě nová média, digital storytelling a podobné přístupy zavádí do prostředí expozic takovým způsobem, aby propojily globální rozměr minulosti a zároveň byly stále otevřené a srozumitelné směrem k lokální komunitě.

Výzkumy celé palety témat z oblasti kultury vzpomínání, mezi které patří zejména problematika paměti na válečné konflikty, různé aspekty

politiky paměti, koloniální dědictví, re-enactment, orální historie, turismus a ochrana kulturního dědictví jsou ovlivněny rychlým předáním žezla dominantního média pro komunikaci minulosti mezi literaturou (popřípadě divadlem či celovečerním filmem) a populární kulturou představovanou seriály a počítačovými hrami. Důkazem toho jsou hned dva konferenční panely na téma analýzy zážitku zakoušení minulosti skrze hraní počítačových her a jejich narativní struktury. Na programu byla také prezentace výzkumu tematizujícího zobrazování kontroverzní minulosti v latinskoamerických telenovelách a organizátoři věnovali privilegovaný formát večerní debaty seriálu *Babylon Berlin*. Na ní se setkali tvůrci snímku s historiky a debatovali zejména o moci seriálu navodit pocit historické autenticity, a tak utvářet stabilní vzorce a obrazy minulosti sdílené nejen německou společností, ale, díky streamovacím platformám, i globálně.

Hlavní pořadatel akce, Mezinárodní federace pro public history, si dala jako hlavní cíl vytvořit mezinárodní síť odborníků a pracovišť, kde by mohlo docházet k produktivní výměně informací a zkušeností. Lze konstatovat, že srpnová konference v prostorách Freie Universität v Berlíně byla akcí, která tyto cíle bezezbytku naplnila. Účast skupiny mladých českých badatelů a badatelek na poli public history – např. Jakuba Šindeláře zkoumajícího způsob vnímání historie války skrze médium počítačových her či Karolíny Bukovské zabývající se teorií a praxí moderního muzejnictví – spolu s aktivitami fóra „Dějiny ve veřejném prostoru“, které můžeme vnímat jako tuzemský ekvivalent globálních snah IFPH, dokazuje, že přístup public history se pomalu etabluje i v českém prostředí a podtrhuje relevanci zde vznesených témat a otázek. Setkání odborníků a odbornic na public history z různých koutů světa zejména ukázalo, že tento historický obor má tolik tváří a stejně dynamický vývoj jako objekt jeho zájmu: zobrazování, instrumentalizace a konzumování minulosti na různých úrovních veřejné i privátní sféry.¹

Bohumil Melichar

1 Více o aktivitách International Federation for Public History se můžete dozvědět na webu <https://ifph.hypotheses.org/>.

Třetí ročník konference *Dějiny ve veřejném prostoru*

Na konci října 2022 proběhl již třetí ročník konference *Dějiny ve veřejném prostoru* (s podtitulem *Globální paměť*), který společně s ÚSTR pořádaly také Filozofická a Pedagogická fakulta UK. Dále jsme mezi organizátory mohli nalézt zástupce UJEP a HIÚ AV, v neposlední řadě se na ní podílela i organizace Antikomplex. Organizačnímu týmu se povedlo propojit velký počet odborníků z různých pracovišť, kromě historiků jsme zde mohli slyšet vystoupení učitelů, novinářů, literárních vědců nebo například umělců. V recenzi se pokusíme tuto událost zhodnotit s ohledem na následující otázky. Jaká byla role zahraničního hosta? Naplnila konference své poslání a dostála svému názvu? Jak se projevovala multidisciplinarita a co by mohlo být příště lépe zvládnuto? Akce měla své silné i slabší stránky a skrze jejich popis a prostřednictvím výše položených otázek navrhujeme řešení, která by mohla pomoci zlepšit její další ročník.

Hlavním hostem byl dánský historik Wulf Kansteiner, který se zabývá tématem paměti, zvláště vzpomínáním na holokaust, kosmopolitní paměti a rolí masových médií ve vzpomínání. Do českého prostředí vnesl svěží vánek novými, u nás dosud neznámými metodickými přístupy. Jedná se o práci se sociálními sítěmi, které pro historika představují pramen zvláště problematický. Kansteiner upozorňuje na skutečnost, že do vzpomínání a zapomínání na minulost dnes značně zasahují sociální média. Ve svém cíleně provokativním příspěvku rozebíral kupříkladu, proč focení selfie fotografií v Osvětimi nebo tvorba počítačových her s tematikou holokaustu nejsou v dnešní společnosti přijímány jako vhodný způsob vzpomínání. Obě tyto formy by přitom mohly vzpomínání na holokaust zaktualizovat.

Na Kansteinerovo podnětné vystoupení některé panely navazovaly, lze zmínit například příspěvek Marka Fapša k problematice map, které mimo jiné vytvářejí mylné zdání globálního náhledu na svět. Dále příspěvky na téma konceptu muzeí – společná prezentace Terezy Arndt a Bohumila Melichara o muzeích K. Gottwalda, V. I. Lenina a J. Fučíka, která komunistický režim využíval ke své legitimizaci, nebo příspěvek Radmily Švaříčkové-Slabákové na téma využití zvuku v muzejních ex-

pozicích. Tato vystoupení spojovalo s Kansteinerovým příspěvkem téma koncepce muzejních expozic. Vystoupení Marty Harasimowicz o roli memů v souvislosti s válkou na Ukrajině zase ukazovalo na podnětnost sociálních sítí pro výzkum historie.

Povedenými okamžiky z konference byly chvíle, kdy se v debatě střetly názhledy odborníků s požadavky širší veřejnosti na podobu dějin ve veřejném prostoru. Několikrát se na konferenci objevila otázka zobrazování dějin v krásné literatuře, ve filmu, v politice. Jde především o vkládání dnešních společenských trendů a myšlenek do minulosti, o jakýsi myšlenkový anachronismus, nebo dle francouzského teoretika Françoise Hartoga prezentismus. Toto téma se objevilo ve vystoupení Julie Šormové o populárních seriálech situovaných do 19. století, ale bylo přítomné třeba i v příspěvku Karla Šimy o Vondruškově ovlivňování veřejné představy o minulosti nebo v příspěvku Jaroslava Šebka o užívání pojmu „fašismus“ v souvislosti s válkou na Ukrajině, v níž jsou odkazy na druhou světovou válku zneužívány ruskou propagandou k legitimizaci agresivní války a násilí. Tyto příspěvky bohužel nebyly ve společném panelu, diskuse se tedy vedly nezávisle na sobě. Ukázalo se sice, že tato problematika je velmi aktuální, nicméně otázka, kde je tento trend již nebezpečný a kde ještě nevinný, nebyla jednoznačně zodpovězena, téma tedy zůstává otevřené a může být znovu diskutováno v následujícím ročníku konference.

Další hodnotnou součástí konference byla přítomnost učitelů a prezentace jejich zkušeností z výuky dějepisu. Oceňujeme zvláště blok „Paměť a škola I.“, který zahrnoval několik podnětných výstupů. Jako příklad vybíráme příspěvek Jaroslava Najberta, jenž prezentoval svou zkušenost ze společného projektu Gymnázia Přírodní školy a Náprstkova muzea, ve kterém měli studenti školy reflektovat zastaralou stálou expozici z devadesátých let, která se bude předělávat. Žáci kriticky nahlíželi na vystavování artefaktů získaných v období kolonizace. Odsoudili především necitlivost výstavy vůči původním kulturám a prezentaci lebky dovezené ze zámoří jako cestovatelské trofeje. Studenti také rozeznali, že expozice je zastaralá, tendenční a podléhá kolonialistickému názhledu na svět. Najbert zde funkčně propojil ukázkou příkladu z praxe a požadavky mladé generace na prezentaci historie,

a tím navázal na Kansteinerovu myšlenku o aktualizaci muzejních expozic.

Netradiční pohled na veřejný prostor přinesl panel věnovaný uměleckým přístupům k paměti. Jednalo se o blok, ve kterém se podařilo propojit historiky s odborníky z uměleckých oborů a poukázat tak na odlišný způsob, jakým umělci zachází s pamětí. Erika Mészárosová kupříkladu mluvila o historických eventech připomínajících ženy, jež se zúčastnily Slovenského národního povstání. Klára Kohoutová zase hovořila o paměti, kterou ukrývají nebo ukrývaly umělecké intervence na nechvalně proslulém košickém sídlišti Luník IX. V obou případech se jednalo o místa paměti tradičně spojená s určitými představami (SNP – partyzáni, Luník – ghetto), které se umělci pokusili naplnit novými obsahy.

Ke zmíněnému panelu se váže i obecná otázka toho, jak byl na konferenci vnímán veřejný prostor a veřejnost obecně. Samotný pojem veřejného prostoru byl bohužel reflektován málo a často velmi povrchně. Myslíme si, že v době dynamických změn v oblasti komunikace, kdy internet dominuje na poli předávání informací a stává se velmi specifickým veřejným prostorem, je potřeba věnovat této otázce více času. Je dle nás nezbytné, aby si i historici uvědomili, že videohry, sociální sítě a filmy v dnešní době mají mnohonásobně větší vliv než jakékoliv knihy, a proto je potřeba novým médiím věnovat dostatečnou pozornost a naučit se je správně reflektovat.

Pokud budeme dále pokračovat v rozboru pojmů, tak je potřeba se obrátit ke globální paměti, která byla podtitulem daného ročníku. Jestliže měl podtitul plnit roli svorníku spojujícího tematicky jednotlivé příspěvky, nefungoval příliš dobře. Z jednotlivých panelů se ho důkladně držel pouze blok „Globální a lokální perspektivy paměti“ a hlavní host konference – Wulf Kansteiner. Část z ostatních příspěvků souvisela s globální pamětí pouze velmi vzdáleně. K tematické nesourodosti ještě přispívalo, že někteří přednášející pouze představili svůj konkrétní projekt a nevyčlenili si čas na zobecnění závěrů. Otázku, jak se v daném problému odráží (anebo neodráží) globální trendy vzpomínání, si tak posluchač musel často položit a zodpovědět sám. Jestli tedy letošní podtitul na něco poukázal, tak především na nejistotu v tom, jestli je globální paměť vůbec výzkumně nosný koncept.

Na začátku tohoto textu jsme si vytyčili za cíl popsat silné i slabé stránky posledního ročníku konference a odpovědět na výše položené otázky. I přes zmíněné problémy si však myslíme, že podobná konference má smysl a téma dějin ve veřejném prostoru považujeme za nesmírně důležité. Rádi bychom zde proto navrhli dvě změny, které by mohly pomoci vyřešit nastíněné problémy.

Naším prvním návrhem je lepší vymezení tématu. Rozumíme, že je někdy těžké vymyslet téma, které je dostatečně široké, aby vzbudilo zájem ze strany publika a mluvčích, ale zároveň dostatečně konkrétní, aby na sebe jednotlivé příspěvky navazovaly. Bohužel v případě letošního ročníku se mnoho prezentací vůbec nezabývalo veřejným prostorem, skoro žádná se pak nezabývala globální pamětí. Fakt, že ani jeden z těchto pojmů nebyl hlouběji analyzován, považujeme za největší nedostatek této konference. Dle našeho názoru by bylo lepší zvolit jiný podtitul, který by přednášejícím poskytl konkrétnější představu o tematickém vymezení a který by zajistil vyšší počet kvalitních příspěvků.

K tomu se váže i náš druhý návrh, ten se týká výběru hostů. Myslíme si, že na DVP by měli být jako panelisté pozváni jen lidé, kteří k tématu mají co říct, a kteří by nutně nemuseli být z akademického prostředí. Na konferenci věnované dějinám ve veřejném prostoru přece lidé z historických a příbuzných oborů nemusí tvořit většinu. Prospěla by jí účast hostů věnujících se popularizaci historie např. skrze videa na YouTube, tvorbě videoher s historickou tematikou, influenceři zabývající se společenskými tématy, umělci a nespočet jiných „neodborníků“. Jen skrze kontakt s nimi dokážeme lépe pochopit, jaký je dnes vlastně ten veřejný prostor.

Vjačeslav Glazov, Anna Hantáková a David Rejholec

RECENZE | REVIEWS

Stephan JAEGER, *The Second World War in the Twenty-First-Century Museum. From Narrative, Memory, and Experience to Experientiality*, Berlin – Boston: De Gruyter 2020, 380 s.

V roce 2020 publikoval Stephan Jaeger, americký historik a kulturolog působící na University of Manitoba, srovnávací studii zabývající se problematikou vystavování druhé světové války v kulturním okruhu globálního severu. Kniha je reakcí na současnou situaci, kdy se tato událost nachází v procesu přechodu mezi komunikativní a kulturní sférou paměti.¹ Téma je živé ve veřejném diskurzu, popkultuře i politice. Dnes spory o výklad války aktivně ovlivňují diplomatické vztahy a probíhající konflikty. Tato situace spustila muzejní boom ve smyslu zakládání nových muzeí druhé světové války. Autor si během svého výzkumu ve 157 muzejních expozicích v 15 evropských a severoamerických státech položil následující soubor otázek: Jak expozice působí na emoce návštěvníků? Jakými mechanismy se utváří skrze expozice pocit blízkosti či potřeba distancovat se od dějinného tématu? Mohou muzea utvářet současnou kulturní paměť, když jsou zároveň jejím produktem? Jakou roli hraje při tvorbě expozic využívání argumentace historickou výjimečností druhé světové války či argumentace univerzálními antropologickými kategoriemi (např. utrpením nevinných)? A zejména, do jaké míry je stále druhá světová válka politickým tématem? Ve snaze odpovědět přichází Jaeger s inspirativní metodologickou výbavou umožňující mu aktivně ohledávat kurátorské strategie vytvářející z expozice místo, kde specifickým způsobem člověk zakouší minulost.

Autor si uvědomuje, že muzejní expozice je specifickým stylem narace. Lze ji zkoumat naratologickými nástroji analýzy textu či obrazu, ale zároveň žánr muzea pracuje s prostorem a artefakty hmotného dědictví; jinými slovy: zážitek války, který přináší muzeum, se v mnohém liší od (re)konstrukce minulosti skrze historiografii, film či román. Jaeger tvrdí, že muzeum pracuje se dvěma hlavními typy autenticity, jimiž návštěvníkovi zprostředkovává minulost. Klasickým přístupem je vy-

1 Viz Aleida ASSMANN, *Prostory vzpomínání. Podoby a proměny kulturní paměti*, Praha 2018, s. 14–16.

užívání autenticity svědectví (reconstructing authenticity), který hojně aplikují historická muzea, v nichž dominují artefakty (objects) zaměřené expozice vystavující autentické předměty v určitém kontextu. Silnou konkurencí se jim však od přelomu milénia stala tzv. narativní muzea, která dosahují pocitu autenticity skrze simulaci (simulative authenticity). Jedná se o simulaci autenticity skrze evokaci atmosféry, kurátoři zastávající takový přístup využívají často artefakty jako symbolickou zkratku, nebojí se pracovat s replikami a spoléhají na multi-mediální vystavování dějin skrze film či animaci. Jaeger analyzuje kurátorské strategie předních institucí s cílem popsat a kriticky reflektovat způsoby, jakými je v muzeích nejen utvářen, ale hlavně předáván historický smysl.

Kurátor tedy v Jaegerových očích užívá různé techniky k tomu, aby u návštěvníků vzbudil zájem o specifický narativ a vyvolal u nich morální soud a emoce. Tématem jeho knihy je vlastně míra manipulace návštěvníka k zaujetí konkrétního postoje a naproti tomu zhodnocení otevřenosti muzea k diskusi umožňující veřejnosti vnímat a podpořit různá stanoviska k tématu. Vědom si toho, že mezi kulturology, naratology a kurátory neustává debata, jestli lze číst muzeum jako text, tvrdí, že narace je v muzeu bezpochyby přítomná, a to nejen v textech, ale i v architektuře expozic. Platí to nejen u narativních muzeí, ale i u historických muzeí zaměřených na artefakty. Návštěvník prochází „lesem“ objektů, pohybuje se v prostoru a čte narativ často svéhlavě. Proto je podle Jaegera důležité sledovat návštěvnické chování. Návštěvník muzea má – na rozdíl od čtenáře románu či diváka filmu – svobodu průchodu expozic i svobodnou volbu, kterému detailu či artefaktu bude věnovat větší pozornost. Silně narativní muzea se však snaží zapojením tzv. horkých médií² o tuto svobodu návštěvníka připravit a modelovat jeho vnímání minulosti.

Muzeum dle autora vždy zanechá zážitek, ale nemožňuje přímé setkání s minulostí, spíše jde o zprostředkovanou zkušenost skrze specifické médium. Narativita expozic je nedílnou součástí budování této

2 Horká média jsou dle Jaegera ta, která řídí a manipulují emoce návštěvníků, naopak chladná média umožňují návštěvníkům odstup a participovat na výkladu. S. JAEGER, *The Second World War...*, s. 45.

zkušenosti, a proto Jaeger zkoumá expozice optikou naratologie s cílem identifikovat různé způsoby, jak lze vyprávět v muzeu o druhé světové válce. Mluví však hlavně o návštěvnickém zážitku z této narace a přichází s užitím konceptu experientiality pro popis strategie dialogu kurátora s návštěvníkem.³ Rozlišuje tři typy: a) *restricted experientiality*: v tomto režimu expozice neumožňuje návštěvníkovi vést autonomní dialog s reprezentací minulosti, jak ji kurátoři předkládají v expozici. Snahou tvůrců je, aby návštěvníci klíčové sdělení o minulosti vždy přijali, a to pokud možno nekriticky. Naopak kurátor utvářející b) *primary experientiality* se snaží, aby návštěvník vnímal rekonstruovanou událost z různých perspektiv skrze mimetický vztah mezi muzejní simulací a minulostí. Třetím typem je c) *secondary experientiality* jako strategie navozující návštěvníkovi pocit, že získal strukturální zkušenost s událostí, která však nemá přímou oporu v minulosti, ale jedná spíše o simulaci určitého jevu postavenou na vědecké redukci za využití schématu ideálních typů. Jaeger upozorňuje, že muzea většinou využívají všechny tři strategie. Muzea druhé světové války po celé Evropě i v USA a Kanadě běžně omezují experientialitu tím, že děj zasazují do historického *master narrativu* – většinou národních dějin – a snaží se mu dát punc vědeckosti, která je pro návštěvníka nepřístupná a nedotknutelná, nebo zobrazují historii jen z jedné perspektivy apod.

Za krystalický příklad *restricted experientiality* Jaeger uvádí Muzeum varšavského povstání.⁴ Považuje jej za *narrativní muzeum* křížené s památníkem. Kurátoři při stavbě expozice využili mnoha prvků k navození zkušenostního prožitku zaměřeného k utváření emocí návštěvníků. Klíčovým pojítkem je zde *narrativ* romantizující mučednictví povstalců. Strukturou argumentace staví pozici povstání v polské kulturní paměti na roveň události samé. Muzeum o sobě říká, že je poctou povstalcům a jeho tvůrci zaujetím takto jednostranného postoje zaměnili

3 Jaeger aplikoval tento pojem dříve využívaný pro naratologickou analýzu historiografického textu. Viz Monika FLUDERNIK, *Experience, Experientiality, and Historical Narrative. A View from Narratology*, in: Thiemo Breyer – Daniel Creutz (eds.), *Erfahrung und Geschichte: Historische Sinnbildung im Prä-narrativen*, Berlin 2010 či Jonas GRETHLEIN, *Experientiality and Narrative Reference, with thanks to Thucydides*, *History and Theory* 49, 3/2010.

4 Muzeum Powstania Warszawskiego, Warsaw, 2004.

svoji heroizační paměťovou misi s historickou pravdou, která mohla být prezentována až po pádu socialismu, jehož politika paměti přínos povstání bagatelizovala. Dojmu pravdivosti je dosaženo dokumentárností panelů nabitých daty a čísly. Jaeger však vidí, že muzeum debatu uzavírá, a nikoliv otevírá. Expozice sugeruje požehnání povstání ze strany církve, a tedy i nepřímou bohem, a skrze to pojí pevným poutem nostalgie návštěvníka k tomu, jak si autoři expozice vykládají cíle povstalců a inscenují jeho průběh. Jaeger se tímto muzeem zvláště zabýval, protože se technicky stalo vzorem pro narativní muzea po celé Evropě a zároveň bylo prvním svého druhu v Polsku. Podobně však podle Jaegera funguje například dům teroru v Budapešti,⁵ který vnímá jako obrovský audiovizuální spektakl zahlcující návštěvníka emocemi s cílem sebrat mu svobodu autonomní interpretace.

Příkladem primary experientiality je Jaegerovi muzeum v továrně Oskara Schindlera v Krakově.⁶ Analyticky rozebírá stálou expozici s názvem Krakov v době německé okupace 1939–1945. Popisuje ji jako narativně pojatý hybrid mezi historickým muzeem a památkem. Jedná se tedy o podobný žánr, jakým je muzeum Varšavského povstání. Jaeger zde vidí snahu kurátorů postavit emoční dějiny města. Návštěvník však musí sám vybírat mezi perspektivami a expozice nemá silné ideologické ukotvení, a tak nechává návštěvníkovi interpretační svobodu. A to přesto, že film jako horké médium zde hraje důležitou roli. Narace silně postupuje kulisami, projekcemi a zvukovým doprovodem. Klíčové však je, že se expozice věnuje celé krakovské komunitě, Židům, Polákům a omezeně i německým okupantům a místním Volksdeutsche, a nabízí tak multiperspektivní vyprávění. Návštěvník je zde neviditelným pozorovatelem vývoje komunity a není nucen se s ní přímo identifikovat.

Secondary experientiality Jaeger popisuje jako návštěvnickou zkušenost se strukturou tematické kompozice, heteroglosii historických hlasů, která mu umožní participovat na paměti jeho vlastní komunity. Takovou příležitost nabízejí například muzeum Bundeswehru v Dráž-

5 Terror Háza, Budapest, 2002.

6 Fabryka Emalia Oskara Schindlera, Krakow, 2007.

ďanech⁷ či stálá expozice Topografie teroru v Berlíně⁸. Muzeum Bundeswehru je postaveno na snaze spojovat vojenské dějiny s celou škálou společenských témat z výzkumu dějin idejí, politiky, sociálních a kulturních dějin i dějin mentalit. Expozice rozlišuje dvojí časovost – tzv. evoluční čas, který odkazuje k antropologickému rozměru násilí jako inherentnímu lidskému jednání a čas kulturní změny popisující kulturní a historické okolnosti násilí v Německu od roku 1300 do současnosti. Výstavní technika stojí na artefaktech vystavených tak, že vyzývají návštěvníka, aby sám domýšlel celou kompozici stojící na otevřeném dokumentačním stylu, který se vyhýbá explicitní interpretaci. Muzeum tak nenabízí morální vedení, ukazuje jen mnohost perspektiv a hlasů k tomuto tématu, a to včetně expozice o nacismu a druhé světové válce. Zároveň je hodně důležité znejistění heroismu vojáků postavou truchlících matek a expozicí tematizující genocidní praktiky. Útoky na civilisty však autoři otevřeně nesoudí a morální rozměr nechávají vnímat návštěvníka autonomně. Zároveň je tato kurátorská strategie pro návštěvníky obtížně stravitelná, protože po nich chce aktivní interpretační výkon. Podobně je návštěvník expozice Topografie teroru v Berlíně obklopen historickými prameny dokazujícími na násilnost nacismu, mezi nimiž vynikají dobové fotografie. Otevřený kurátorský styl spočívající ve volném předání důkazů umožňuje divákovi zachovat si odstup a vyhnout se bolestnému vcitování se do pachatelů či obětí a může se tak pokusit o autonomní přemýšlení o katastrofě války.

Důležitou součástí Jaegerova přemýšlení o muzeích je také míra jejich politizace a snaha tvůrců expozic vyjít vstříc určité specifické skupině klíčové pro kolektivní paměť. Podrobně se zabývá tématem vystavování holokaustu v analyzovaných muzeích a také úzce vymezenému tématu totální války a války ve vzduchu. Zatímco dochází k závěru, že autoři expozic muzeí druhé světové války vnímají holokaust jako integrální součást příběhu války, avšak spíše přebírají kurátorské strategie z etablovaných památníků holokaustu (nejčastěji jde o vystavování zahrnujícího množství podobenek obětí inspirované věží tváří amerického

7 Militär Historisches Museum der Bundeswehr, Dresden, 2011.

8 Topographie des Terrors, Berlin, 2010.

muzea holokaustu),⁹ obrací svoji pozornost k problematice útoků na civilní cíle ze vzduchu, která není tak silně vyprofilovaná a její zpracování silně ovlivňují různé politiky paměti. Mezi klíčové otázky patří například nejistota ohledně toho, jestli mohou Němci jako „národ pachatelů“ vzpomínat na tragédii civilních obětí kobercového bombardování Drážďan či jestli je přípustné v americkém muzeu vystavujícím paměť příslušníků ozbrojených sil Spojených států vystavovat nejistotu ohledně nutnosti ukončit tažení v Pacifiku svržením atomových bomb na obyvatelé Hirošimy a Nagasaki. Politická neukotvenost vede k ohledání hranic možného, což vyvolává řadu kontroverzí. Jaeger konstatuje, že muzea většinou ukazují hlavně trosky a materiální destrukci, což ohromí diváka natolik, že nedokáže vnímat osobní a lidský rozměr utrpení. Pokud jsou v muzeích fotografie těl obětí, pak se většinou jedná o civilisty na straně vítězů; zobrazení německých či japonských obětí je vzácné. Upozorňuje například na extrémně jednostranné zobrazení spojeneckých náletů v Canadian War Museum, kde expozice návštěvníkovi sdělovala, že hlavní hrozbou byli němečtí obránci, a ne kanadští letci bombardující města plná civilistů, protože události byly popisovány čistě optikou hrdinných pilotů. Toto omlouvání kobercového bombardování německých měst vyvolalo silnou polemiku, a nakonec bylo oslabeno ve prospěch výkladu více zohledňujícího oběti náletů.¹⁰ Cestou směrem k multiperspektivitě je pro Jaegera transnacionální optika dávající hlas různým stranám konfliktu (jako modelový příklad ukazuje Německo-ruské muzeum v berlínském Dahlemu¹¹). Nejdále ve snaze rozpustit národní rámce zašli tvůrci expozice domu evropské historie v Bruselu.¹² Jejich expozice lineárně utváří a definuje evropskou identitu a není místem, kde by se ukazovaly rozpory a konflikty, na nichž Evropa vznikala. Holokaust a druhá světová válka jim posloužily jako mytický počátek moderní sjednocené Evropy. Neproblematicky přímočaré vyznění

9 *The Tower of Faces* je instalace, která je součástí stále expozice US Holocaust Memorial Museum, Washington DC z roku 1997.

10 Viz např. David DEAN, *Museums as conflict zones: the Canadian War Museum and Bomber Command*, *Museum & Society*, 7/2009.

11 *Museum Berlin-Karlshorst*. Muzeum ještě v roce 2022 neslo název Deutsch-Russisches Museum. Současná expozice pochází z roku 2013.

12 *House of European History*, Brussels, 2017.

tak tuto expozici řadí vedle nacionalistického muzea varšavského povstání, byť zastupuje politicky opačný model uvažování o minulosti.

Lze konstatovat, že Jaegerova kniha představuje typ odborné literatury na pomezí muzeologie a public history, který by měl být v českém prostředí široce recipován. Přináší důležité analytické nástroje pro přemýšlení nad vystavováním dějin jako procesu jejich konstrukce. Umožňuje číst expozice očima návštěvníka a hodnotit otevřenost či uzavřenost jejich narativního rámce. Muzeum je jednou z klíčových institucí ovlivňujících kolektivní paměť, její hranice a strukturu. Boom zakládání muzeí, a to nejen s tematikou druhé světové války, který Jaeger v úvodu označil za důvod vzniku jeho výzkumného projektu, v tuzemském prostředí právě zažíváme. Zůstává otázkou, nakolik je slabá veřejná i odborná diskuse například nad podobou nových expozic Národního muzea¹³ či památníků Tří odbojů v Lošanech¹⁴ a památníku Jana Palacha ve Všetatech¹⁵ důsledkem nedostatečného pojmového aparátu, který by umožňoval diskutovat nad zakoušením dějin skrze muzejní expozici. Jaegerův koncept experientiality představuje analytický nástroj, který dokáže nasvítit otázku, do jaké míry kurátor umožňuje návštěvníkovi autonomní interpretaci minulosti. Knihu tak lze číst také jako varování před nebezpečím podlehnutí neomezené moci nad (re)konstrukcí dějin, v němž se ocitají všichni tvůrci expozic. Dějiny je potřeba vyprávět, je však zároveň nutné reflektovat pozici návštěvníka i tvůrce, který inscenováním historické autenticity může muzeum snadno zneužít jako historický argument pro své osobní etické či politické stanovisko. Svoji moc nad tímto médiem pak může využít k sestavení muzejního stroje, do nějž návštěvník vstoupí a jehož mechanismus mu neumožní dosta-

13 Národní muzeum Praha, expozice Dějiny a Dějiny 20. století, 2022 a 2021. Znam veřejné diskuse odborníků nad připravovanými expozicemi Národ v muzeu, in: Jakub Jareš – Čeněk Pýcha – Václav Sixta (eds.), *Jak vystavujeme soudobé dějiny. Muzeum v diskusí*, Praha 2020. Vzniklo také tematické číslo popularizačního časopisu *Dějiny a současnost*. Viz *Dějiny a současnost* 8/2018, Jaké (národní) muzeum potřebujeme? Navzdory tomu lze debatu o podobě klíčového vystavování národního příběhu, který díky celkové rekonstrukci Národního muzea mohl projít klíčovou revizí, bohužel označit za nedostatečnou.

14 Památník tří odbojů, Lošany, 2022.

15 Památník Jana Palacha, Všetaty, 2019.

tečný odstup pro autonomní rozvažování o dějinách.¹⁶ Jaegerův mezinárodní výzkum muzeí druhé světové války nám pro popis takové situace nabízí užitečný pojem.

Bohumil Melichar

16 Metaforu stroje pro způsob vystavování soudobých dějin v tuzemských expozicích použil Čeněk Pýcha. Viz Čeněk PÝCHA, *Muzejní stroj: vzpomínání v muzeu a současné fenomény ve vystavování soudobých dějin*, in: *Jak vystavujeme soudobé dějiny. Muzeum v diskuzi*, Praha 2020.

Peter ŠVORC – Peter KOVAL' (eds.), *Multietnicita periférií – destabilizačný faktor medzivojnového Československa?*, Prešov: Prešovská univerzita 2022, 192 s.

Jednou ze slabín výzkumu období první Československé republiky je jeho specifický (prago)centrismus a zúžený úhel pohledu na mainstreamový narativ etnicky českých obyvatel, kteří se k nově založenému státu ideologicky i symbolicky upnuli. Proto je třeba s povděkem přijímat tituly, které nabízejí (i českému čtenářstvu) optiku mimo tento kanonický monolit. Příkladem je i nová publikace Prešovské univerzity, do které přispělo na 15 autorů, většinově pocházejících sice z tamního pracoviště, nicméně doplněných o řadu zajímavých jmen, včetně českých.

Kniha s názvem *Multietnicita periférií – destabilizačný faktor medzivojnového Československa?* předkládá soubor textů, jejichž jádro se zaměřuje na opomíjený geografický horizont východního Slovenska. A zde je třeba podotknout, že Slováci sice vždy rozlišovali západní, střední a východní Slovensko, nicméně nikoli jako administrativní, ale pouze jako geografické pojmy. Druhý významný aktér příspěvků, rusínské obyvatelstvo nejen dotyčného regionu, ale samozřejmě také Podkarpatské Rusi, naopak východní Slovensko jako svébytný celek částečně, v některých případech dokonce zcela, eliminovalo. Jednalo se o oblast s extrémní etnickou, kulturní a také náboženskou heterogenitou, které nerozuměli ani představitelé tamních intelektuálních a politických elit, tím méně pražští úředníci a „misionáři“ vyslaní z centra.

Prvním z předkládaných textů je studie docentky Nadeždy Jurčištinové takřkajíc z domácího hřiště, tj. z Inštitútu histórie Filozofické fakulty Prešovské univerzity, týkající se slovensko-rusínské spolupráce v padesátých a šedesátých letech 19. století. Jedná se o období, které chronologicky značně předbíhá zbytek textů soustředících se na dobu první československé republiky. V té souvislosti plní studie přesně roli uvedení do problému, resp. do prostoru, času a národnostně poměrně komplikované situace. Hlavní postavou vyprávění je pak Adolf I. Dobriansky a kontaktní síť kolem něj tvořená význačnými slovenskými a rusínskými národními pracovníky a intelektuály. Následuje příspěvek Petera Švorce z téže instituce. Ačkoli se jedná o syntetizující přehledovou

studii až propedeutického charakteru, co se týče tématu problematiky identit na východním Slovensku patří k těm nejlepším v této monografii. Slabinou jinak zajímavého a čtivého textu Michala Falata o jazykové otázce na Podkarpatské Rusi pohledem vybraných rusínských politiků je právě onen výběr. Je totiž příliš úzký a soustředí se na dvě nejvýznamnější osobnosti, Antona Beskida a Augustina Vološina. Tím je jednak opomenuta kompletní spektrum identitotvorných přístupů, tj. rusínský jako takový, proruský a proukrajinský, jednak je tímto postupem čtenář ochuzen o strukturální přehled možností prosazování a reálných sil jednotlivých proudů. Zato si na příkladu dvou vybraných rusínských představitelů můžeme udělat velmi dobrou představu o osobním vývoji a místě jednotlivce v tak složitém a komplikovaném procesu, jakým bylo rusínské sebeuvědomování a sebezpotvrzování v prvních desetiletích 20. století. Prvním z „českých“ příspěvků je text Dalibora Státníka ze Státního oblastního archivu v Praze s názvem „Periferní oblast severovýchodního Slovenska z pohledu republikánské Prahy“. Jeho nejzákladnějším problémem spočívá v tom, že slib z názvu, navíc multiplikovaný v hned první větě textu: „meritem tohoto článku je pokus o zamyšlení nad vztahem československé vlády, ústředních orgánů a úřadů, tedy Čech a Čechů“, následně nedodržuje a čtenáři předkládá soubor dílčích lokálních případů z Podkarpatské Rusi, které jsou zdokumentovány v archiváliích Státního oblastního archivu v Praze. Nekonzistentně působí i Státníkův pokus srovnávat problematiku zrodu republiky a pražského jara v roce 1968. Text Jána Džujka z Inštitútu histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity predstavuje diskurzivní analýzu časopisu *Slovenská pravda* s ohledem na menšinovou tematiku na východním Slovensku. Jinak zdařilému textu by prospěl autorův výraznější odstup od jazyka pramene. Tak by se například do autorových (tj. necitovaných) pasáží nedostaly věty jako například: „Židia nemali v oblube fyzickú prácu, preto vykorisťovali kresťanov, špekulatívne a nesvedomito získavali majetok [...]“ atd. Příspěvek Davida Hubeného z Národního archivu v Praze je vlastně medailonem (nikoli medailonkem) Konstantina P. Mačika, viceprezidenta košické soudní tabule a přednosty jejího podkarpatoruského oddělení. Jak bývá u Hubeného textů zvykem, jsou vystavěné na dokonalé znalosti archivního materiálu, v tomto případě

v sobě zrcadlí autorův dlouhodobý zájem o sledované období, a zejména prostředí. Následuje text jediného přispěvatele z řad Rusínů, Ihora Lichteje z univerzity v Užhorodu. Poodhaluje složitou strukturu a vztahy uvnitř židovské ortodoxní komunity v Mukačevě ve dvacátých letech. Zatímco vliv ruské poválečné emigrace na české centrální prostředí, ať už v oblasti vědy, či kultury, je kapitolou poměrně známou, tentýž impakt v rámci východního Slovenska je prozatím spíše opomíjen. Změnit tento trend se snaží příspěvek docentky Lubici Harbuľové z Prešovské univerzity. Jeden z nejlépe vystavěných a vypointovaných textů kolektivní monografie je ten z pera Petera Kovala s názvem „Multietnicita lékařské profese na (východnom) Slovensku po roku 1918“. Zkušený badatel z Prešovské univerzity prokazuje, že statistické údaje lze nejen čtenáři předkládat, ale zejména vhodně analyzovat, komentovat a reflektovat. Medailon Grigorije M. Medveckého od Luciány Hoptové tvoří jakýsi pandán biografických příspěvků k textu Davida Hubeného. Soudce a kariérního úředníka zde ovšem nahrazuje zdánlivě mnohem plastičtější a dynamičtější postava pedagogického pracovníka, publicisty, kulturního činitele a rusisty. S textem Pavla Kreisíngera z Univerzity Palackého v Olomouci se čtenář (společně s knihou) poprvé přesouvá mimo prostor východního Slovenska. Samotný text o poválečném napětí mezi Čechy a Němci optikou československé policie na Moravě je čtivý, svěží a materiálově cenný. Nicméně jeho náhlé zařazení, zejména vůči dosavadnímu monolitickému slovensko-rusínskému bloku, působí disparátně. Osamocenost nevýchodoslovensko-rusínského tématu nepomáhá odstranit ani druhý z příspěvků mimo zmiňovaný prostor, a sice text Karla Řeháčka (Státní oblastní archiv v Plzni) o etnicitě coby nástroji a prostředku nacionálního zápasu mezi Čechy a Němci v první polovině 20. století. Řeháček si za badatelské pole zvolil opět své oblíbené Plzeňsko, jeho příklady jsou funkční a analýza vypointovaná, nicméně se nabízí otázka, zda skutečně představovalo v meziválečném Československu Plzeňsko periferii. Poslední dva příspěvky kolektivní monografie nás opět zavádí na Slovensko. Autorská dvojice Leonard Ambróz a Eva Greschová ze Slovenského múzea ochrany přírody v Liptovském Mikuláši představují genezi snah o zřízení národního parku ve Vysokých Tatrách. Projekt, na kterém se pracovalo prakticky od počát-

ku vzniku republiky, se dočkal svého uskutečnění až ve změněných politických kontextech v roce 1949. Helena Hollá ze Štátného archívu v Trenčíně je vlastně takovou prezentací jednoho okresního města na severozápadním Slovensku, tedy Povážské Bystrice, ve sledovaném období.

Přehled jednotlivých textů umístěných v kolektivní monografii nebyl samoučelný, jednak měl čtenáři recenze nabídnout jakýsi „trailer“, pokud by ho některý z textů materiálově zaujal, jednak je ovšem symptomem asi největšího nešvaru monografie – absence kompaktnosti a koherence jednotlivých dílčích textů. Ty spolu v rámci monografie „nekomunikují“, nereagují na sebe a nevytvářejí celek. Tomuto stavu bohužel velmi napomáhá chybějící košatější úvod (ten stávající je spíše jakousi dvoustránkovou předmluvou), který by texty provázal, zdůvodnil jejich smysl a umístění v rámci celku a zejména by čtenáři připravil určitý tematický „support“. Je to škoda i proto, že jinak kniha nabízí řadu zajímavých příspěvků. Nicméně obrázek o odpovědi na otázku inkorporovanou do názvu publikace: „Destabilizačný faktor medzivojnového Československa?“ si musí čtenář udělat sám.

Vojtěch Kessler

Štěpán KORČIŠ – Zdeněk MUNZAR – Jiří PERNES, *Století ČSR v datech, souvislostech a příbězích*, Praha: Štěpán Korčíš – 3K 2022, nestr.

Mezi úkoly historiků jistě nepatří „psát“ historii pouze pro další historiky, jelikož by jejich cílem měla být i edukace společnosti jako takové. Rovněž z toho důvodu by i oni ostatně neměli (a to nejen v recenzích) věnovat pozornost pouze titulům, jejichž autory jsou zástupci jejich oboru, nýbrž i pracím popularizačním, na jejichž vytváření a utváření se mnohdy sami podílejí. Zájem veřejnosti o moderní, resp. soudobé dějiny a „velké příběhy“ totiž i je vede k pokusům o zpracování národních dějin, a sice i v rámci textů populárně-naučných. V roce 2022 se mezi takové počiny zařadila i útlá, jinak však rozměrná, téměř „velkoformátová“ a leporelo připomínající publikace *Století ČSR v datech, souvislostech a příbězích*, jejímiž autory jsou grafik Štěpán Korčíš, jinak patrně iniciátor vydání knihy, a historikové Zdeněk Munzar a Jiří Pernes.

Knih je rozdělena do dvou částí, do nichž se různou měrou promítá Korčíšův proklamovaný záměr představit čtenářům svou vizi dějin, o čemž grafik napsal v závěru publikace: „Ano, tahle kniha je o mém pohledu na svět. Svět, kde je potřeba se zastávat slabších. Svět, kde je potřeba pochopit ty, kdo si myslí něco jiného než já. I ty, kdo dělali či dělají z našeho dnešního pohledu nepochopitelné. [...] Mějte dál svůj svět a svůj pohled na vše. Já jsem jen chtěl předložit v „učitelné“ míře příběh nedávné historie. Historie, na které se dá pro mě smysluplný pohled postavit. Příběh, kde není zdaleka vše, ale je v něm to, co by mohl alespoň mlhavě znát každý.“ (nestr.)

V první, navzdory představenému objektivněji pojaté části knihy jsou prezentovány české, resp. československé dějiny, avšak nikoliv tak, aby se výklad stal učebnicí pojednávající o všem, co se dotýká vývoje československého, příp. českého státu – lze to ilustrovat například na skutečnosti, že se kniha poté, co je čtenář seznámen s pozadím vzniku Československé republiky, rovnou zaobírá Mnichovskou dohodou. Text totiž pojednává o několika vybraných milnicích, které ovlivnily vývoj československého, resp. českého státu a mezi které dále patří pováleč-

ná obnova Československa, situace panující v něm po roce 1948, pražské jaro, normalizace, sametová revoluce, rozdělení Československa v devadesátých letech 20. století a vývoj České republiky. Tyto pasáže, zasvěcující čtenáře – plně v souladu s názvem knihy – se souvislostmi evropského, resp. světového rozměru, jsou pak ale doplněny o další události, k nimž v probíraném období, od počátku 20. století až do dnešní doby, došlo. Vzhledem k rozsahu této části, neumožňujícímu autorům věnovat se zmiňovaným tématům do hloubky, i k charakteru pasáží je přitom jasné, že ideálním čtenářem může být například žák základní či střední školy nebo laik hodlající nabýt základní přehled o dějinách Československa, resp. České republiky, avšak nikoliv osoba přející si chápat jeho vývoj a nahlížet na některá témata s ním spjatá z jiného, méně tradičního úhlu pohledu (což autorům nelze vyčítat). Přestože právě „tradiční“ a stručné seznámení s dějinami Československa, resp. České republiky ve 20. století vedlo k tomu, že se této části z faktografického hlediska dá jen máloco vytknout, zmiňme navzdory tomu přece jen jednu marginální záležitost týkající se otázky, jestli je v případě doby v ČSR po roce 1948 možné hovořit jako o době „nejtužšího komunismu“ (o níž hovoří sami autoři). Tento výraz totiž již sám o sobě implikuje nejen to, že tehdejší režim již nemohl být „tužší“, nýbrž i případné srovnání režimu v Československu s režimy v jiných zemích jak v Evropě, tam i mimo ni.

Druhou částí knihy je oddíl nazvaný „Století ČSR v osudech jedné rodiny“. Jedná se o pasáže představující čtenáři život předků Štěpána Korčiše, který osoby držící v ruce jeho lepoprelo zavedl až k příběhům spojeným s jeho pradědečkem a dalšími příbuznými. Pakliže byl v souvislosti s pohledem na české dějiny i touto publikací použit termín „velký příběh“, platí dané označení obzvláště pro představovanou část knihy. Leitmotivem jednotlivých stran je totiž zejména boj Čechů a Slováků proti totalitním režimům, ať už nacistickému, či komunistickému, a to na příkladu boje členů Korčišovy rodiny. Právě v tomto ohledu (třebaže obecně většinou není nutné ani žádoucí v recenzích seznamovat s „rodinným zázemím“ autora) je důležité poukázat na to, že Korčiš pochází z disidentské rodiny – například jeho matkou byla známá a nedávno zesnulá publicistka Petruška Šustrová.

Korčíš čtenáře seznamuje nejen s životní cestou svého pradědečka, babičky, dědečka a obou rodičů, nýbrž i s jejich myšlením, ideály, vírou v lepší systém společenského uspořádání a v neposlední řadě i s osobními tragédiemi souvisejícími s jejich činností. Přestože se jedná o velmi čtivé a zajímavé příběhy, nutno upozornit na několik problematických záležitostí metodologického rázu. Čtenář textu sice ví, že se při čtení „leporela“ dostává pod povrch příběhů spjatých s Korčíšovou rodinou, nicméně na druhou stranu se mnohdy nedozví, jak tyto příběhy přežily a zůstaly nezapomenuty až do 21. století, kdy se Korčíš rozhodl s nimi seznámit veřejnost. Jinými slovy není vždy jasné, o co se autor pasáží opírá a jaké všechny prameny mu sloužily jako zdroj informací, o nichž píše. Ačkoliv následující záležitost odpadá u Korčíšova praděda, nabízí se v jiných případech otázka, jestli se jednalo například o příběhy, jež mu vyprávěla přímo osoba, která je sama zažila, nebo šlo naopak o něco, co se v jeho rodině tradovalo z generace na generaci, kvůli čemuž mohlo dojít k dalšímu zkreslení těchto příběhů.

Další záležitostí, na kterou je vhodné upozornit, je výběr témat, s nimiž Korčíš čtenáře seznamuje. Nutno totiž politovat, že autor pasáží nevyužil vzpomínky svých předků (či jiné zdroje informací) k tomu, aby na stránkách leporela představil i jiné aspekty jejich životů než ty související s již zmíněným bojem Čechů a Slováků proti totalitním režimům. Jako inspiraci mohl využít řadu již existujících publikačních výstupů paměťových studií přibližujících například každodenní činnost a všední den člověka žijícího ve 20. století. S uvedenou záležitostí pak souvisí i další věc, a to celková koherence recenzované publikace. Vzhledem ke skutečnosti, že se její druhá část soustředí zejména na prezentování zmíněného „velkého příběhu“ a že pasáže Zdeňka Munzara a Jiřího Pernese pojednávají o dějinách Československa, resp. České republiky ve srovnání s ní komplexněji, se tudíž čtenáři může jevit, že spolu tyto dva oddíly do určité míry nekorespondují.

Navzdory uvedeným poznámkám, jež nemají za cíl snížit přínos druhé části práce ani publikace jako celku, lze podotknout, že Korčíšovy pasáže neocení pouze čtenáři z řad laiků, učitelé dějepisu či jejich žáci, které může tato publikace přivést k zájmu o dějiny, nýbrž je může uvítat i odborná veřejnost, pro niž autorovy řádky poslouží jako pra-

men – nikoliv nutně jako pramen k poznání některých segmentů českých, resp. československých dějin, nýbrž i jako pramen využitelný v rámci již zmíněných paměťových studií. I oni zde totiž mohou čerpat informace o tom, jak členové Korčišovy rodiny vzpomínali na jednotlivá období vývoje československého státu od jeho počátku až téměř k rozpadu se zvláštním důrazem na jejich vztah k jednotlivým režimům a – což je neméně zajímavé – jak sám autor tyto v rodině tradované vzpomínky zpracoval ve své mysli a subjektivně zapracoval do této části knihy.

Tuto publikaci lze tudíž hodnotit jako užitečnou jak pro laickou veřejnost, která si chce srozumitelnou formou připomenout některé souvislosti vývoje českých, resp. československých dějin, tak i pro historiky či další vědce, pro něž může být text obsahující řadu vzpomínek jednotlivých členů Korčišovy rodiny velmi cenným materiálem. I tato práce tudíž ukazuje, že nikoliv pouze odborná literatura se může stát nástrojem poznání pro historiografii.

Filip Binder

Biografie významných postav předlistopadové éry se v posledních letech stávají častým tématem tuzemských historiků.¹ I při zachování striktně odborného rázu mnohé z těchto prací dokonce zaznamenaly značný ohlas u širší veřejnosti.² Biografický žánr je považován za čtenářsky atraktivní a vědecky přínosný zároveň. Vedle příspěvku do rozsáhlé diskuse o roli osobnosti v dějinách umožňuje ukázat na konkrétních osudech charakter doby, v níž se život zkoumaného aktéra odehrával, a to v mnoha rovinách, ať už politické, hospodářské, sociální či v rovině vývoje myšlení. Z toho je na druhou stranu patrné, že kvalitní zpracování biografie klade velké nároky na jejího autora. Nejde jen o to zmapovat životní dráhu jednotlivce, což samo o sobě vyžaduje náročný výzkum nezřídka fragmentovaných pramenů; zároveň je nutné skvěle se orientovat v kontextu doby a jejích klíčových problémech. K tomu se v posledních letech přidává tlak akademického prostředí na výrazné metodologické a teoretické ukotvení biografii, jehož meritem je hlasité odmítání čistě narativního přístupu. Současně je však poptávka po biografiích čtivých a poutavých, od autora se tedy krom erudice očekává i jistý literární talent.

Rozhodnutí začínajících historiků otevřít svou kariéru právě biografií, navíc dobře známé a kontroverzní postavy nedávné minulosti, bývá ve světle těchto faktorů počinem s nejistým výsledkem. Toto riziko podstoupil také Jan Chadima, když si jako téma své disertace zvolil životopis čelního funkcionáře KSČ Rudolfa Slánského. Práci nakonec v roce 2019 úspěšně obhájil na Ústavu hospodářských a sociálních dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, následné roky strávil přípravou rukopisu pro knižní vydání, které je předmětem této recenze. Letmé srovnání Chadimovy disertace a knižní prvotiny přitom naznačuje,

1 Výběrem uvedme Michal MACHÁČEK, *Gustáv Husák*, Praha 2017; Zdeněk DOSKOČIL, *V žaláři a vyhnanství: Ladislav Novomeský v éře stalinismu a poststalinismu*, Praha 2020; Milan BÁRTA: *Josef Pavel. Život a doba*, Praha 2021; Prokop TOMEK: *Příslušník StB Miroslav Pich-Tůma*, Cheb 2022; Martin POTŮČEK, *Anatomie komunismu: skutečný příběh jedné rodiny*, Praha 2022; Martin GROMAN, *Kriegel: lékař a voják komunismu*, Praha 2023.

2 Platí to především pro výše uvedenou práci Michala Macháčka.

že text a jeho struktura nedoznaly zásadních změn. Autor v úvodu deklaruje, že hlavní úpravy (krom jazykových korektur) spočívaly v zapracování pramenů sovětské provenience a osobní povahy, které získal až po završení doktorského studia. Nutno říci, že Chadimovi nebylo umožněno systematictěji bádát v ruských archivech, zůstal odkázán na již zveřejněné, oficiálně předané či jinými historiky dříve shromážděné dokumenty. Stejně jako v případě pramenů poskytnutých dodatečně Slánského příbuznými se nezdá, že by výrazněji korigovaly hlavní zjištění původního výzkumu.

O atraktivitě tématu vypovídá již to, že vydání Chadimova prvního většího textu se chopilo renomované nakladatelství Vyšehrad. Slánský skutečně přitahuje pozornost i sedm desetiletí poté, co se na dvorku pankrácké věznice naplnila jeho životní pouť. Výmluvným dokladem byl v roce 2018 silně medializovaný nález audiovizuálních záznamů vykonstruovaného politického procesu, v němž byl někdejší generální tajemník komunistické strany odsouzen k trestu smrti, stejně jako dalších deset jeho soudruhů.³ Velmi rezonovalo i sedmdesáté výročí Slánského poprav.⁴ Přetrvávající zájem je pochopitelný, a to nejen z důvodu, že Slánský byl nejvýše postaveným komunistou, který se stal obětí monstrprocesů probíhajících na přelomu čtyřicátých a padesátých let minulého století v zemích sovětské zájmové sféry v Evropě. Slánského příběh lze totiž snadno prezentovat jako robespierrovský příklad revolučního teroru, který se následně obrací proti jeho iniciátorům. Silně tak podporuje ve veřejném prostoru převládající narativy ohledně diktatury KSČ. Justiční vražda Slánského budí emoce. Avšak vzhledem k tomu, že byla zosnovaná systémem, který oběť sama intenzivně pomáhala budovat, jsou u mnoha lidí zkrátka jiné než v případě justičních vražd nekomunistů ze stejné éry. Už jen toho důvodu se v pohledu na někdejšího druhého muže v hierarchii komunistické strany dá sotva věrohodně uplatnit dichotomie „dobra a zla“. Tento černobílý přístup, který je pro profesionálního historika redukcionistický a zpravidla brá-

3 Výsledkem byl nepříliš zdařilý filmový dokument z roku 2020 *Kdo jinému jámu – Rudolf Slánský* režírovaný Martinem Vadasem.

4 Vedle četných mediálních pořadů a publicistiky lze zmínit i vydání monotematického čísla odborně-popularizačního časopisu *Paměť a dějiny* č. 3, 2022.

ní pochopit důležité zákruty a složitosti doby, zůstává naneštěstí částí tuzemské společnosti poptávaný i více než tři desetiletí po pádu mocenského monopolu KSČ. Chadimovi proto musíme přičíst k dobru, že na rozdíl od některých svých kolegů odmítl mediálně vděčný postup a honbu za senzacími. Místo toho sepsal text věcný a prakticky oproštěný od emocí. Často skloňované zásady *sine ira et studio* se držel v maximální možné míře.

Přínos Chadimovy práce leží především v uceleném shrnutí Slánského politického působení, a to od jeho příklonu ke komunistickému hnutí v rodícím se Československu po neslavný konec v podobě zatčení, trýznění vyšetřovateli, veřejné dehonestace a smrti na šibenici. Dosaďadní výzkumy se totiž počátkům Slánského působení v KSČ a jeho mocenskému vzestupu věnovaly jen omezeně, daleko větší pozornost poučaly jeho pozdější aktivity a pochopitelně monstrproces, v němž sehrál roli hlavního obžalovaného. Obzvláště části zaměřené na předválečné období Chadima založil na původním výzkumu, a přináší tak dosud neznámé či málo známé skutečnosti. Patrná je přitom autorova svědomitost, s níž zevrubně prostudoval velké množství archivních fondů a značný objem dobového tisku i memoárové, často velmi raritní literatury. Kapitoly mapující Slánského působení na Ostravsku či Kladensku tak patří k nejlepším v knize. Ranou fází Slánského kariéry zároveň zazazují do bouřlivého vývoje KSČ ve dvacátých letech. Díky tomu je text nosným příspěvkem k dějinám strany v prvním desetiletí její existence. Slánský zde slouží jako prostředník, jehož aktivity umožňují nahlédnout do praktického průběhu frakčních bojů, vztahu KSČ a Kominterny i obecného štěpení tehdejší československé levice. Na druhou stranu v knize prakticky neustále probíhá pomyslný souboj mezi složitostí zkoumaných problémů a záludnostmi žánru s omezenými zkušenostmi začínajícího autora. Chadima z něj naneštěstí nevyhází vždy jako vítěz. Platí to o literární i odborné rovině.

Autorovi se nepodařilo zcela vytěžit atraktivitu tématu. Ze čtenářského hlediska je text nevyrovnaný, což patrně odráží povahu a obsah zdrojů, které Chadima pro jednotlivé fáze Slánského života dokázal shromáždit. Zrcadlí se v tom i struktura výkladu, který je poměrně striktně rozdělen na Slánského politické působení a osobní život. Jejich

provázanost je minimální. Slánský po většinu času vystupuje jako aktér politických bojů a důležitých událostí československých dějin v první polovině 20. století, avšak čtenář nemá možnost udělat si větší obrázek o jeho povahových a charakterových vlastnostech. To je poněkud zarážející vzhledem k cíli práce, kterým je podle autora ukázat „kdo byl Rudolf Slánský“. Do značné míry jde o důsledek malého množství pramenů, které by nabídly komplexnější obraz Slánského než jen jako komunistického funkcionáře chrlícího jeden zapálený projev a článek za druhým. V knize však chybí i základní zamyšlení se nad proměnami Slánského osobnosti, které se nevyhnutelně musely projevat v jednotlivých etapách jeho politického působení. Těžko si představit, že byl Slánský stejným Slánským v osmnácti a padesáti letech.

Povětšinou strohý výklad je protkáán citacemi z pramenů. Tento postup, je-li vhodně uplatněn, může jistě zvýšit čtivost jinak literárně úsporného textu. V recenzované knize však působí občas kontraproduktivně. Některé citace jsou sice velmi dobře zvolené, celkově jsou ale dlouhé a ne vždy mají větší výpovědní hodnotu než případné podání informace autorovými vlastními slovy. Nezřídka se navíc stává, že po citaci následuje ještě její parafráze. V tomto smyslu připomíná Chadimův přístup styl Karla Kaplana. Je proto překvapivé, že se proti němu autor v úvodu relativně vymezuje. Přitom nezanedbatelnou část přímých citací tvoří právě dokumentace zveřejněná na stránkách stěžejních děl zmíněného nestora českých historiků zabývajících se úvodními fázemi diktatury KSČ.

Z Kaplanových textů se s ubíhajícími stránkami stává hlavní Chadimův pramen. Postupně sílí kontrast mezi pasážemi zaměřenými na předválečné a poválečné období. Autor otevřeně přiznává rezignaci na rozsáhlejší a souvislejší archivní výzkum zaměřený na posledních šest let Slánského života. Zdůvodňuje to domněnkou, že s ohledem na rozsah Kaplanova díla by „patrně nepřinesl významné poznatky“. Tato lajonická poznámka ve skutečnosti odhaluje největší problém, kterým Slánského biografie z Chadimova pera trpí. Je jím malé množství jasně definovaných výzkumných otázek, na které by se následně v pramenech systematicky hledala odpověď. Kniha je v důsledku toho spíše přehledová, čtenář se marně snaží nalézt výraznější interpretační rozměr.

Výmluvným příkladem je i nezvykle stručný závěr, který je zastíněn (rovněž nedlouhým) doslovem Pavla Rychetského. Jistě, Kaplan poválečný osud Slánského zpracoval vskutku podrobně. Opravdu však vyčerpal všechny otázky, které si může historik zabývající se tímto tématem položit? Nelze snad stejné prameny nově interpretovat ve světle poznatků širších výzkumů, které byly v posledních třech desetiletích zaměřeny na poúnorové období?

S výše uvedeným výrazně souvisí metodologický rámec knihy. Chadima dle svých slov vychází z koncepce francouzského sociologa Pierra Bourdieua, především z jím definovaných dispozic historických aktérů, jakými jsou *habitus*, *sociální pole* a *symbolický kapitál*. Čtenář ovšem brzy získá pocit, že jde o pouhou proklamaci autora. Uvedené kategorie jsou na Slánského životní dráhu aplikovány jen v určitých momentech, a to ještě velmi omezeně. Vkrádá se dokonce myšlenka, že v původním textu disertace plnily roli úlitby nebo pomyslného štítu proti případné kritice směřující k malé teoretické ukotvenosti celého výzkumu. Tento dojem umocňuje skutečnost, že namísto interpretace samotného Bourdieuho díla je zpravidla odkazováno na jeho rozborů ze strany třetích autorů. Nabízí se, zda by nebylo vhodnější takto samoúčelný a v důsledku nevyhnutelně plochý teoretický rámec pro knižní verzi zcela vypustit. Chadima se snad mohl otevřeně přihlásit se k empirickému přístupu a namísto sociologických koncepcí se více soustředit na jasně formulované výzkumné otázky, jejichž zodpovězení může obohatit poznání sledovaného období.

Z odborného hlediska je také škoda, že autor nepřistoupil k rozsáhlejšímu a odvážnějšímu rozboru literatury, o niž se opírá. Už jen z toho důvodu, že v nemalé míře jde o dnes málo využívané texty, které vznikly před rokem 1989. Jde především o paměti a historické výzkumy zaměřené na regionální struktury meziválečné KSČ. Bylo by dobré přiblížit míru výpovědní hodnoty jednotlivých titulů a zhodnotit přínosy i uskali práce s nimi. Pro čtenáře z řad odborné komunity pak ještě větší komplikaci představuje rezignace na dataci dokumentů v jinak velmi košatém poznámkovém aparátu. Ne vždy je jasné, z jaké doby informace pochází, a tudíž je těžké udělat si vlastní úsudek o její relevanci. V tomto směru zůstáváme snad až příliš jednostranně závislí na autorově

schopnosti jednotlivá tvrzení a výpovědi dostatečně odstínit a nestavět v příliš kategorickém světle.

Chadimův první knižní počin zkrátka poskytuje obstojný ucelený přehled politického působení Rudolfa Slánského a zároveň shrnuje základní známé aspekty jeho osobního života. Pomyslné *nic víc*, ale také *nic méně* je pro recenzovanou práci příznačné. Chadima se totiž pustil do úkolu, který by představoval výzvu i pro nejednoho z jeho zkušenějších kolegů. Kritické postřehy k jeho práci by tak neměly zastínit její přínosy, které spočívají především v pramenném zázemí a důsledné ideologické nepředpojatosti. Na hlavní otázku, kterou si Chadima položil, tedy *kdo byl Rudolf Slánský*, však kniha dává jen omezenou odpověď. Z analyzovaných projevů a článků Slánský vychází Chadimovi jako politik, kterého nepoháněla touha po osobní moci, ale naopak vize „světlé budoucnosti“, které byl schopen obětovat vše, včetně sebe sama. Není vyloučeno, že v budoucnu některý historik nabídne nejen plastičtější a více polidštěný obraz někdejšího generálního tajemníka, ale třeba i analýzu jeho „druhého života“ v poststalinském, normalizačním i postlistopadovém období.

Matěj Bílý

Období tzv. pražského jara je patrně nejzásadnějším dějinným obdobím československého 20. století. V první polovině roku 1968 dospěly totiž různé zájmové, profesní a politické skupiny české a slovenské společnosti za interakce s KSČ k formování autonomního politického modelu socialistického demokratického reformismu. Jakkoli tento model vycházel z intencí komunistického reformismu, neomezovaly se jeho aspirace na oblast východního bloku. Nový model „socialismu s lidskou tváří“ byl nepochybně adresován mezinárodní politické veřejnosti, která i pod vlivem dobového technologického optimismu, teorie konvergence či dekolonizace dospívala k rozeznání své globální podstaty a celoplanetární provázanosti. Proces pražského jara tak představoval v zásadě jediný dějinný moment, v němž československé myšlení překonávalo svůj provincialismus a osobovalo si právo formulovat linii dalšího vývoje světové industriální a postindustriální modernity.

S ohledem na vleklou krizi neoliberálního řádu, v zásadě trvající už od počátku našeho tisíciletí, je logické, pokud se různí autoři k politickým tezím pražského jara vrací, podrobují je revizi a hledají jejich nové kontexty. Je to důsledkem faktu, že každá další krize odhaluje neoliberální kapitalismus volného trhu jen jako jeden z možných modů politického řádu, nikoli jako modus definitivní a signalizující „konec dějin“.

I menší autorský tým pod vedením politického filosofa Michaela Hausera v publikaci *Pražské jaro: Logika nového světa* předpokládá, že krize liberálního řádu nás činí potenciálně vnímavějšími k politické imaginaci pražského jara. Autoři proto již v úvodu předesílají, že jejich záměrem bylo přispět k takové interpretaci pražského jara, která nebude „svázaná s antikomunistickými a neoliberálními premisami.“ Poukazují na skutečnost, že zejména v devadesátých letech bylo pražské jaro vnímáno především ze zorného úhlu deziluze a skepse a že tento přístup byl krajně reduktivní co se týče samotného vysvětlení politických aspirací reformních komunistů. Jejich autorský přístup je opačný. Ke zvolené látce přistupují na základě předpokladu, že pražské jaro bylo

specifickým událostním a časovým rámcem, během něhož docházelo k synergii a provázanosti mezi mocenským centrem, expertními týmy a širokou bází československé společnosti. Tato synergie nevyklučovala spontaneitu aktérů a heterogenitu zájmů jednotlivých zúčastněných skupin, což dodávalo politickému projektu pražského jara jeho zvláštní dynamiku a ráz. To, co původně začalo jako „revoluce shora“, mělo podle autorů nabýt revolučního spádu, jehož podoba se vyznačovala „revolučně reformní sekvencí“, v níž mezi mocenským centrem a občanským sociálním hnutím existuje heterogenita, nikoli však nutně opozitní vztah spontaneity a spolupráce, unikající pokusům o šablonovitý výklad.

Záměrem badatelů bylo analyzovat některé prvky politické imaginace pražského jara, které byly pro zmíněnou revolučně reformní sekvenci zásadní a kterým se podle názoru autorů dostalo dosud jen omezené pozornosti. Autorské studie zde obsažené jsou tak v podstatě sondami, v nichž je postupně nastíněna obecná povaha revoluční dynamiky pražského jara (Michael Hauser), aby následně byly analyzovány ty nejzásadnější programové tendence reformistů, jako diskuse a úsilí o zřízení společenské samosprávy a rad pracujících (Petr Kužel), inovace právního myšlení (Jan Kober) nebo rehabilitace a společenské uplatnění expertní politické a sociální vědy (Ondřej Lánský). Monografii uzavírá Joseph Grim Feinberg esejí, ve které se zamýšlí nad ideovým a politickým odkazem listopadové revoluce roku 1989 a velmi neotřele, provokativně, ale zásadně dokládá, jak vůbec došlo k tomu, že si dnes připomínáme éru pražského jara jako tragické selhání, nikoli jako významnou politickou událost našich dějin.

Odborné veřejnosti, která publikační aktivity k tématu pražského jara sleduje více podrobně, pak nejspíš neunikne, že představená publikace je editovanou a zkrácenou verzí anglicky psané kolektivní monografie *Revolutions for the Future: May 1968 and the Prague Spring* (Lyon, Suture Press, 2020). Ta představovala společný pokus českých a zahraničních autorů a autorek představit revoluční vzepětí pařížského května 1968 a události pražského jara ve vzájemné relaci a konstelaci. Teoretickým svorníkem dva roky starého sborníku byla politická filosofie Jacquesa Rancièra, jehož teze o smyslu politiky a o tzv. policejním

řádu měly definovat i odlišit politickou tvářnost dvou dosti zásadních evropských politických milníků roku 1968.

Studie obsažené v titulu *Pražské jaro: Logika nového světa* jsou ve své většině českými překlady původních anglicky psaných autorských studií ze sborníků *Revolutions for the Future*. Týká se to kapitol Michaela Hausera, Petra Kužela, Jana Kobera i Joesa Grim Feinberga. Doplňkem české verze je potom sonda Ondřeje Lánského o expertní politice sociálních věd.

Také v českém vydání původních prací hraje v teoretické rovině prim politická filosofie Jacquesa Rancièra, jejíž nejpodstatnější aspekty vysvětluje v úvodní kapitole Michael Hauser. Rancièrovská představa mocenských institucí a struktur jako policejního řádu je pro jeho vnímání politické sféry klíčová. Předpokládá totiž, že policejní řád stále znovu distribuuje místa a role ve vnímatelném a zakoušeném sociálním poli. Distribuce je přitom repetitivní, sleduje svou vnitřní logiku a tím pomáhá legitimizovat policejní řád jako přirozený a jediný možný. Politika pak podle Rancièra představuje vědomý akt, který formou manifestace logiku zmíněné distribuce rozbíjí a narušuje. Ukazuje tak, že tradiční řád není ani odvěký, ani přirozený, nýbrž nahodilý. A především – manifestující politický akt ruší také způsob, jakým policejní řád dává ve veřejném prostoru vyniknout určitým aktérům. Díky invazivnímu fenoménu politiky, díky vzpouře vůči policejnímu řádu se ke slovu dostávají ti, kteří dosud slovo neměli, které systém opomíjel. V odkryté a zjevné nahodilosti kdysi pevného řádu se otevírá prostor pro heterogenitu pozic – pro skutečný politický život. Rancièrovo pojetí politiky je tudíž antisystémové, vedené úsilím jít proti strukturám oficiální moci a státu a v konfrontaci s nimi odhalit to „politické“, to dosud neviditelné, bezhlasé a bezmocné.

Zejména v úvodních studiích poukazují Michael Hauser a Petr Kužel na fakt, že pražské jaro se jako série reformně-revolučních událostí rancièrovskému pojetí politiky paradoxně vymyká, což zakládá jeho neopakovatelnost a novost. Během pražského jara se heterogenita politických zájmů nerodí jako důsledek konfrontace s oficiální mocí, tedy policejním řádem. Je to naopak tento policejní řád, který dobrovolně, z vlastní iniciativy umožnil vznik politické heterogenity pozic. Jak píše

Michael Hauser, bylo to centrální místo policejního řádu (fakticky vedoucí aparát KSČ), které iniciovalo vznik svobodné a různorodé politické subjektivace, aniž by k tomu byl vnějšími podmínkami donucen.

Tento fakt ojedinělé kooperace mezi živelnou politickou subjektivací a policejním řádem moci vede autory k přesvědčení, že pražské jaro nebylo důsledkem vnitropolitické a ekonomické krize československého státního socialismu, jak se domnívají zejména liberální interpreti reformního komunismu. Jeho genezi je třeba chápat jako důsledek cílené snahy o „obnovu účinnosti socialistické myšlenky“ v přímém vztahu k zakládající události říjnové socialistické revoluce. KSČ se pod Dubčevským vedením „rozpomínala“ na „událostní stopy“ původního marxistického a leninského odkazu a formovala skrze tyto událostní stopy vlastní vizi demokratismu. Vizi, která podnítila iniciativu zdola, zase zpětně působící na oficiální státní struktury. Mezi státem, experty a občanskou společností tak nedochází ke kolizi, ale ke splývání a kooperaci. Vzniká tím kvalitativně jiný rozměr emancipační politiky. Snaha o emancipaci už není vedena státem a jeho policejnímu řádu navzdory. Je vedena ve spolupráci s ním. Tuto dynamiku vystihuje Petr Kužel: v průběhu pražského jara je to právě hierarchická struktura státu, která umožňuje vznik toho, co Rancière charakterizuje jako politické. To je důležité i v mezinárodním měřítku – ukazuje se, že revoluční a emancipační politika nemusí být nutně antietatistická, protisystémová, ale je možné ji pojímat jako reformní dialog občanů s oficiální mocí. Ti „dole“ aktivně spolupracují s těmi „nahore“ a ve vzájemných iniciativách se podbízejí k revolučnímu rozvíjení socialistického demokratismu.

Ačkoli zde autoři představují velmi podnětný a inspirativní model vzájemné relace mocenských elit a oněch „dolních“, širokých sociálních struktur, domnívám se, že tato jejich interpretace opomíná některé důležité okolnosti vzniku pražského jara a reformního komunismu vůbec. Pokusím se proto na tyto sporné a problematické body upozornit.

Především – rancièrovské pojetí smyslu a funkce politiky je funkční a velmi dobře aplikovatelné na sociální realitu třídně konfliktních kapitalistických zemí. To, jakým způsobem se např. neoliberální řád ve své distribuci funkcí a pozic jeví jako „přirozený“, aby byl následně rozrušen politickým aktem těch dosud neviditelných, těch, kterým se nedo-

stávalo pozornosti ani místa, jsme dobře viděli např. během francouzského hnutí žlutých vest, které ve své živelnosti skutečně odhalilo nahodilost daného řádu. Díky celé události došlo k narušení konzumního konformismu a k otevření debaty na celou řadu témat, jako je neplaceaná práce, ekonomické vykořisťování, systémový rasismus atd.

Jestliže však Petr Kužel ve studii o radách pracujících aplikuje tentýž mechanismus na události pražského jara a uvažuje o něm jako o procesu, který „zviditelnil onu zneviditelněnou část společnosti, která neměla účast na veřejném životě“ a dovozuje, že „celá řada zneviditelněných skupin obyvatelstva tak dostala možnost na veřejném životě aktivně participovat,“ stává se rancièrovský model uvažování o pražském jaru v zásadě velmi problematickým.

Způsob, jakým autoři na základě reflexe Jacquesa Rancièra modelují již zmíněnou reformně-revoluční sekvenci pražského jara a pokoušejí se rekonstruovat mechanismus vztahu mezi mocenskými aparáty a ostatními společenskými aktéry, totiž navzdory své originalitě opomíjí zásadní sociální a kulturní kontext, který pražskému jaru předcházal.

Objevování kosmu, rozvoj prostředků masové komunikace, dekolonizace, mírová koexistence, to byly jen některé z událostí šedesátých let, které velmi silně proměnily povahu vztahu socialistických společností (a v zásadě všech společností) k samotnému rozmezí toho, co je myslitelné. „Realismus bez břehů“ (Roger Garaudy) šel ruku v ruce s filosofií praxe a s mnohostranným tázáním po samotné povaze konkrétní lidské existence a její totalitě (Karel Kosík, Milan Průcha, Ivan Sviták a řada dalších).

Toto kvalitativně nové rozvíjení realismu a reálného by sotva bylo myslitelné bez institucionálního a pojmového ukotvení vědy během vrcholného stalinského období a je proto na místě ve vztahu k šedesátým letům mluvit o poststalinské produkci a distribuci vědění. Tato produkce může být vnímána jako určité etapové završení revoluční komunistické výstavby (přijetí nové československé ústavy roku 1960). Poststalinský epistemologický model je už např. díky rozvoji masmédií průvodním jevem vědeckotechnické revoluce. Působí ve všech zemích socialistického tábora, vždy ovšem v závislosti na politicko-kulturních podmínkách.

V Československu se poststalinská produkce vědění váže na některé velmi tradiční a silně zastoupené domácí kulturní atributy a rozvíjí je dále ve smyslu komunistického reformismu. Signifikantní domácí tradice čtenářské kultury vede ke značnému rozvoji literární kultury (namátkou knižní edice *Život kolem nás* či *Otázky a názory*, obě pod patronací nakladatelství Československý spisovatel), silná tradice divadelnictví nachází svou odezvu v zakládání divadel malých forem ale např. i v československé filmové nové vlně apod. Podobně výrazné domácí ukotvení žurnalistické tradice vede při poststalinské produkci vědění k rehabilitaci forem kritické reportáže a eseje (časopisy jako *Reportér*, *Plamen*, *Student*, *Literární noviny* apod.). Poststalinská produkce a distribuce vědění silně ovlivňuje estetické, etické i politické nároky československé veřejnosti a pražské jaro je zapotřebí vnímat jako určité vyústění poststalinského epistemologického modelu, který vzhledem ke zmíněným kulturním atributům a například i vzhledem k demografické či profesní skladbě obyvatelstva byl v dané formě myslitelný pouze v ČSSR, a ne třeba v agrárním Rumunsku nebo Bulharsku.

Přes veškerou autoritativní moc Novotného policejního řádu se nelze domnívat, že by československá společnost byla masou „neviditelných“, která se probouzí k životu ve chvíli, kdy k tomu policejní řád (teď už Dubčekův) dá pokyn. Pracovníci nakladatelství, novináři, spisovatelé, herci, umělci, nakonec i řadoví občané jako konzumenti se všichni podílí na rozvoji poststalinské produkce vědění a kontinuálně tvoří symbolický kapitál, z něhož bude pražské jaro po celou dobu svého trvání čerpat. Zdá se mi, že podnětná a zajímavá snaha autorů včlenit interpretaci pražského jara do ranciérovského schématu poněkud opomíjí účast širokých společenských vrstev na tvorbě symbolického kapitálu, bez jehož přínosu by projekt reformního komunismu nebyl možný. Společnost se zde stává možná až příliš neviditelnou a uchopení vývojové dynamiky pražského jara se stává poněkud svázaným předem určenou ranciérovskou představou o povaze politiky.

Závěrem je nicméně třeba podtrhnout, že monografie je první takto systematickou a faktograficky bohatou prací, která se z přiznaně liberálních a levicových pozic velmi zodpovědně vyrovnává s tematikou pražského jara. Její přínos vidím zejména v tom, že legitimizuje histo-

rickou zkušenost reformního komunismu jako autentickou, nikoli pouze jako iluzorní nebo defektní. Kapitola Petra Kužela je erudovanou analýzou programové snahy o etablování ekonomické demokracie prostřednictvím rad pracujících. Je myslím málo známou skutečností, že například rakouští komunisté spojovali své sympatie s pražským jarem právě s úsilím o zřízení závodních rad, jde tedy o téma zásadní. Podobně kapitoly Jana Kobera a Ondřeje Lánského akcentují velmi podstatný moment vývoje právního a sociologického myšlení. Závěrečnou esej Joea Feinberga o listopadu 1989 pak považuji za to vůbec nejlepší, co kdy bylo u nás napsáno o postkomunistické realitě. Pro všechny tyto momenty je přínosná, zásadní a nová a otevírá tak další dimenze debat o pražském jaru.

Ondřej Holub

Monika KABEŠOVÁ – Kateřina HRUŠKOVÁ a kol., *České, slovenské a československé dějiny 20. století, XV.*, Hradec Králové: Nakladatelství Gaudeamus (Univerzita Hradec Králové) 2022, 244 s.

Sborníky prací pod názvem *České, slovenské a československé dějiny 20. století* vycházejí skoro pravidelně po stejnojmenné mezinárodní doktorandské konferenci, která je od roku 2005 každoročně organizována Historickým ústavem Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové (od května 2021 se k jejímu pořádání přidalo Muzeum východních Čech v Hradci Králové).¹ Jubilejní 15. ročník byl původně plánován na duben 2020, poté byl posunut na říjen téhož roku, ale v důsledku četných protiepidemiologických omezení a opatření se nakonec nikdy neuskutečnil. Přes všechny potíže se skupině doktorandů a doktorandek z královéhradecké fakulty v čele s Monikou Kabešovou a Kateřinou Hruškovou a za pomoci Veroniky Středové, garantky konference a akademické pracovnice, podařilo jednotlivé příspěvky shromáždit a připravit po recenzním řízení k vydání (recenzenti jednotlivých příspěvků: Zdeněk Doskočil, Stanislav Holubec, oba z Historického ústavu AV ČR, Jan Mervart z Filozofického ústavu AV ČR, Denisa Nečasová z Historického ústavu FF MU v Brně a uvedená Veronika Středová). Konečným výsledkem je publikace obsahující vedle úvodu čtyři kapitoly s 15 texty a rovněž seznam autorek a autorů.

Potíže s covidovou nákazou a historií vývoje konference prezentovala v delším úvodu Veronika Středová. Během prvních ročníků se počet účastníků pohyboval kolem čtyř desítek. První účastníci, tehdy ještě doktorandi, se později účastnili jako odborní komentátoři a garanti. Vytvořili okruh spolupracovníků blízkých Filozofické fakultě v Hradci Králové. I když se časem počet aktivních účastníků snížil na asi 25 osob, neztratila konference svými výstupy a vydávanými sborníky smysl. Nabyla ale trochu jiný charakter – akce je komornější a výběr textů určených k publikování ve sbornících uvážlivější.

1 Některé ročníky měly vlastní tematické podnázvy, zatímco některé vyšly s jistým časovým odstupem, což byl mj. případ zde recenzovaného sborníku.

Ve zde recenzovaném sborníku jsou kapitoly uspořádány chronologicky, což je logické, neboť časový rámec (podstatná část 20. století) a rozmanitost témat (z dějin společného státu Čechů a Slováků ve sledovaném období, z českých a slovenských dějin, ze života Čechů a Slováků v zahraničí, témata související s mezinárodní problematikou) nabízejí mnoho dalších možností, jak kapitoly organizovat. Výjimkou je kapitola první, jež je věnovaná problematice genderu (texty M. Gallové, M. Horičky a K. Sixtové). Počet textů vztahujících se k období mezi světovými válkami (články A. Černého a R. Moravce) je ve srovnání s tematikou druhé světové války relativně malý (texty R. Gajdošíka, L. Hrdinové, V. Rigové, A. Lomen, společný článek M. Salavové a D. Trnky, studie L. Volentiera). Část textů se týká období po roce 1945 (články M. Timka, M. Vychytila, M. Skály a T. Jenšíkové). Z hlediska struktury se také nabízela možnost, kterou editorky sborníku nevyužily, aby společný text Mirky Salavové a Daniela Trnky byl umístěn do kapitoly věnované období po roce 1945. Vztahuje se sice ke druhé světové válce a Protektorátu Čechy a Morava, ale pojednává především o osudu bývalého příslušníka gestapa Karla Strahbergera působícího za války v Plzni, jenž v tomto městě stanul po válce před mimořádným lidovým soudem.

Kvalita prezentovaných textů se různí. Některé z nich lze hodnotit jako do jisté míry průkopnické a velmi objevné. Jiné jsou, což je pochopitelně pozitivní, zjevně založeny na podrobném výzkumu. Ovšem zařazeny byly bohužel i texty bez většího vědeckého přínosu. Do první kategorie lze začlenit např. příspěvky Terezy Jenšíkové, Maroše Timka, Marka Skály nebo Aleše Černého. Tereza Jenšíková analyzovala časopis *Svědectví* patřící mezi československá exilová periodika a hodnotila články tohoto listu o významných politických děních v Evropě v letech 1956–1959. Maroš Timko se soustředil na pobyt a činnost španělských exilových komunistů v Československu především během padesátých let 20. století v kontextu vztahů mezi komunistickými stranami Československa a Španělska (Komunistická strana Španělska tehdy působila v exilu, především v Paříži). Mezi objevné texty patří i článek Marka Skály o vývoji některých aspektů československého podnikání v prvních letech po listopadu 1989. Za text založený na velmi podrobném výzkumu je možné označit solidní příspěvek Aleše Černého o britské

diplomatické službě v Československu v době zajišťování systému kolektivní bezpečnosti a evropského pacifismu ve druhé polovině dvacátých let 20. století. Mezi velmi popisné studie poskytující sice obrovský počet různých údajů, ale nepřinášející bohužel větší výzkumný význam lze zařadit text Martina Vychytila o učňovském školství v padesátých letech 20. století ve firmě OEZ Letohrad.

Přestože některé jednotlivé příspěvky vykazovaly nedostatky, je možné velmi kladně ocenit záměr doktorandek a doktorandů udržet za pomoci starších kolegyně a kolegů konferenci věnovanou textům mladých historiček a historiků a pokračovat s ní i v budoucnu. Doktorandské konference i stejnojmenné sborníky pod názvem *České, slovenské a československé dějiny 20. století* představují pro soudobou českou (a také slovenskou) historiografii přínos a jsou užitečnou ukázkou aktuálního stavu výzkumu a také odborného myšlení mladších kolegyně a kolegů.

Milan Sovilj

Tereza ARNDT - Bohumil MELICHAR - Čeněk PÝCHA (eds.), 13 objektů z (ne)šťastného muzea, Praha: Ústav pro studium totalitních režimů 2022, 336 s.

Knih *13 objektů z (ne)šťastného muzea* představuje čtenářské obci několik vybraných artefaktů ze zaniklého Muzea Klementa Gottwalda, Muzea V. I. Lenina a Muzea Julia Fučíka, tedy institucí, které byly desítky let základními ideologickými kameny komunistického režimu v Československu. Národní muzeum v Praze převzalo sbírky těchto paměťových institucí v letech 2014–2017 pod souhrnným názvem „Sbírka Muzea dělnického hnutí“ a následně umožnilo její výzkum pro výuku dějin totalitního režimu. Sbírka obsahuje jak sbírkové předměty, tak fond písemných materiálů i knihovnu. Odsunutím artefaktů z veřejného prostoru do skrytých depozitářů muzeí do určité míry přicházíme o možnost poznání totalitních režimů skrze symboly a mýty, které tvořily socialistickou ikonografii. Kniha nám toto zapomenuté „dědictví“ vrací v pozoruhodné plasticitě.

Podobně jako si nacistický režim vytvořil svůj panteon, postupoval obdobně i režim komunistický. Z části převzal československý režim po roce 1948 komunistickou „mytologii“ ze SSSR, z části vyprodukoval své vlastní prvky politického náboženství. Exponáty vystavované ve všech třech hlavních muzeích a desítkách muzeí regionálních odkazovaly na tradované příběhy, jež posilovaly a upevňovaly ideu nového společenského řádu po Vítězném únoru. Předmětů odkazujících na dějiny dělnického hnutí za první republiky, anebo dokonce hluboko k roku 1848, je v porovnání s dalšími skupinami zachovaných předmětů pouze minimální počet. Většinou se týkají mládí stranických funkcionářů a s ním spojeným sociálním útlakem, ze kterého vycházejí jako zapálení a moudří propagátoři rodícího se komunistického hnutí. Zlomovým obdobím je jednoznačně druhá světová válka, která přinesla do života většiny stranických funkcionářů již druhý prožitek válečné vřavy, ale tentokrát s mnohem vážnějšími následky. Z prožité katastrofy měla vyrůst nová společnost očištěná od třídních rozdílů. Muzejní sbírky tuto hlavní proměnu intenzivně reflektují, ale dávají pouze jednostranný obraz jedné skupiny společnosti, která převzala moc na úkor dalších skupin oby-

vatel. Líbivé znázornění zlomových událostí či fiktivních příběhů stojí v hlubokém protikladu k dnešním poznatkům o politických procesech padesátých let 20. století, znárodnění podniků, násilné kolektivizaci venkova, střežených hranic proti „vlastizrádcům“ nebo továren proti návratu „kapitalistů“. Vlákna interpretací dříve obdivovaných předmětů umožňují pochopit manipulaci s dějinnými souvislostmi v dobovém kontextu. „Jepičí“ život některých příběhů může sice vyvolat posměšný úšklebek, ale monumentální Ševcův *Stalinův pomník* na Letné (odhalen 1955) nebo Orešníkův obraz *V. I. Lenin a J. V. Stalin ve štábu Petrohradské obrany v roce 1917* (1949) dodávaly potřebnou propagandistickou sílu ospravedlnění diktatury proletariátu a zabíjení třídních a politických nepřátel.

Autoři vybrali reprezentativní vzorek třinácti různorodých objektů, které představují veřejnosti v jejich složitém interpretačním rámci, ale velmi čtivou a pochopitelnou formou. Čtenáři jsou předkládány předměty, které plnily veřejný prostor od náměstí po stranické kanceláře a privátní prostory. Počínaje bustami a olejomalbami stranických funkcionářů přes architekturu stranických muzeí a fenomén skulptury „Sbratření“ sovětsko-československých vojáků a partyzánů po heroizaci lidových milicionářů a posvátnost lidického břevna. Sakralizace je ústřední moment vystavování řady předmětů, které jsou součástí i dnešní státní identity. Většinou není třeba slov k jejich komentáři, ale nekritický přístup k historickým souvislostem vzniku předmětů byl dlouhodobě neudržitelný. Současné potlačení sakralizace otevírá prostor pro objektivní zhodnocení vystavovaných předmětů a zveřejnění zapovězených příběhů „sine ira et studio“.

Například dílo malíře socialistického realismu Jana Čumpelíka *Milicionář* v sobě nese počátek výkladu dějin od husitství a selských bouří přes vznik dělnického hnutí a bolševickou revoluci po odpor proti prvo-republikové buržoazii a Vítězný únor, tedy počátek „zářných zítřků“. Na příkladu Čumpelíkovy tvorby se nabízí rozbor sdělení, které obraz přináší k divákovi. Otázky k jednotlivým detailům výtvarného umění metodologicky vedou učitele i žáky k hodnocení sdělení, jeho ideologické podbízivosti a v konečném důsledku hodnocení celého období. Fakticky se rozvine obraz završeného boje dělnické třídy, který trval pět stole-

tí a přinesl třeba i násilné odstranění buržoazie a kléru, které upíraly dělnictvu spravedlivé přerozdělení statků. Zamyšlení nad jedním z mnoha podobných děl přináší pochopení dobové interpretace „spravedlivého“ vyústění dějin v likvidaci celých společenských tříd. Libivě vylíčené vyústění dějin ve vítězství dělnické třídy mělo přinést akceptaci a podporu výpovědí z práce, věznění a vraždy odpůrců. Zvláště prvorepubliková bída, ze které mohla nižší společenské třídy vyvést komunistická strana, byla zhmotněna ve vystavovaných modelech obydlí běžných dělníků (jeskyně) nebo vůdce československé KSČ Klementa Gottwalda (obydlí v Dědicích).

Každý další autor představený předmět v sobě nese otevřená i skrytá poselství, jež se má divák snažit rozklíčovat svým důvtipem nebo za pomoci zkušenějšího průvodce. Čepice Antonína Zápotockého, která „zažila“ koncentrační tábor, setkání se sovětskými osvoboditeli a příjezd po boku lidických žen do Prahy, nebo ohořelý trám z lidické školy odkazují na zkušenost se zkaženým „starým světem“ vedoucím k válečné katastrofě. Naproti tomu téma „atomu“ evokuje mírové využití jaderné energie v socialistickém táboře. Každá jednotlivá skupina představovaných předmětů nabízí čtenáři denuminozitu komunistických narativů, které tvořily kánon socialistické společnosti. Kniha je postavena především na vizuálním vnímání předmětů, s jejichž sdělením bylo možné v průběhu desítek let manipulovat. Autoři se nahodilým výběrem předmětů přiblížili mnohvrstevnatosti sbírkotvorné činnosti, která dokazuje, že „šlo spíše o spletenec zájmů skupin i jednotlivců, kteří obratně využívali jazyk ideologie.“ O porozumění tomuto jazyku jde především, neboť skrze něj lze vysledovat nástroje účelové manipulace s veřejným míněním.

V publikaci se prolínají jednotlivé kapitoly, které se vzájemně doplňují. Výtvarné ztvárnění komunistických pohlavářů v olejomalbách nebo alegorické postavy ve freskách jsou podrobeny kritice a vysvětlení jejich funkce, významu a především důvodu jejich vzniku a zavržení. Každá jednotlivá kapitola nabízí ke konkrétnímu předmětu, potažmo skupině předmětů zajímavý rozbor jejich vzniku i poselství, které měly být skrze předměty předávány publiku. Muzea a jejich sbírky jsou institucemi vrcholně kulturními, ale v pojetí stranických dogmat se kultur-

ním dědictvím mohla stát propagace nenávistné ideologie „oblečené“ do hřejivých barev, lákavých symbolů a úsměvů ve tváři. Je to vlastně absurdní svět představ, ve kterém se skrze „dnešní“ pěsti lidu vybuduje šťastný „zítřek“. Autoři knihy tuto utopii přílehavě demonstrují na alegorických malbách stranických vůdců, kteří se po pádu kultu osobnosti změnili v nežádoucí objekty stranické kulturní politiky a byli odsunuti do depozitářů. Typickým příkladem je vyobrazení Josifa Stalina, který se v prvním desetiletí komunistické diktatury v Československu stal tváří revoluce po boku Lenina. Po odhalení kultu osobnosti v roce 1956 a ještě více po nástupu „normalizace“ se Stalin vytratil z dějin dělnického hnutí a kultovní postavou se stal Lenin sám.

Knihy jako celek přivádí běžného čtenáře do světa nových příběhů zdánlivě jasných ideologických sdělení, které se změnily v ikonické monumenty. Plastika „Sbratření sovětského vojáka s českým partyzánem“ měla svůj počátek v zakázce českotřebovských železničářů, aby se z ní stalo ústřední monumentální dílo socialistického realismu. Z původně zamýšleného pomníku osvobození například vězňů koncentračních táborů rudoarmějci se zrodilo sousoší sovětského vojáka s partyzánem (1951, Česká Třebová), sovětského vojáka s barikádníkem (1963, Praha) a sovětského vojáka s ozbrojeným dělníkem (2023, památkový katalog NPÚ). Původní idea oslavy osvobození se zpoza ostatních drátů přenesla do bojujících hor, následně zabarikádovaných pražských ulic a nakonec do továren. Podle toho, k jakému výročí bylo potřeba sousoší využít, byla měněna jeho alegorická poselství. Jak snadno se obsah a sdělení díla změnil v nově utvořeném kontextu je dokonalým příkladem manipulace dějinami ve veřejném prostoru. „Ohebnost“ symbolů kniha vysvětluje a odkrývá na pozadí tenzí uvnitř komunistického režimu v různých etapách jeho vývoje. Poselství předmětů nabírala až absurdních podob.

A právě o manipulaci s moderní historií, dodáváním symbolů a změně jejich výkladu, je kniha *13 objektů z (ne)šťastného muzea*. Autoři přenesli akademické debaty nad historií diktatury do všedního prostředí každého náměstí, každé půdy školní budovy, každého obecního muzea, zkrátka otevřeného i skrytého veřejného prostoru, kde jsou uloženy „ostatky“ komunistického režimu v podobě pomníků, soch, bust,

obrazů, knih, fotografií, odznaků nebo známek. Současná debata nad odstraňováním pomníků vojákům Rudé armády, včetně sochy maršála Koněva, svádí k odsouvání, ne-li ničení symbolických uměleckých děl různé hodnoty namísto vysvětlení původního autorova záměru, objasnění společenské objednávky, demaskování politického zneužití a vytvoření poučení. Při výkladu dějin je důležité pochopení myšlenkového světa prominentů a příznivců Komunistické strany Československa. Právě sbírky kanonických děl jsou ideálním prostředníkem k pochopení jazyka a ideologie. S tím úzce souvisí „badatelská forma“ vzdělávání, kdy se pomocí funkčních otázek k pramenům, rozuměj artefaktům, dostává zájemce do hloubky poznání vlastním objevováním, nikoliv frontálně pojatým výkladem. Badatelský přístup je o to cennější, o co více jsou předměty zkoumaného období obsaženy v běžných českých domácnostech – stranické odznaky, diplomy, úřední dokumenty, fotografie se symboly socialismu. Po rozklíčování ideologického sdělení na příkladech „velkých“ symbolů je pak zájemce schopen vlastního zhodnocení předmětů zachovaných v domácnosti.

Každý učitel dějepisu, ale i rodič má možnost s těmito zavrženými symboly totality aktivně pracovat, k čemuž mu nová kniha pomáhá vysvětlením, navrženými otázkami, grafikou, odkazy na literaturu i ryze praktickým formátem „do kapsy“. Rozkrytí jinotajů, praktických řešení vzniku děl a kladení otázek nad jejich využitím i hledání odpovědí o jejich zneužití představila kniha svým čtivým obsahem i grafickým zpracováním v takové formě, že široké veřejnosti odhalila principy manipulace a dala návod, jak jí čelit. Motivaci k debatě nad uvedenou sbírkou shrnul vedoucí autorského týmu Čeněk Pýcha: „[...] o dědictví spojeném s obdobím 1945–1989 je i nadále potřeba diskutovat, hledat nové způsoby jeho uchopení a rozvíjet ve společnosti kritický a kreativní přístup k objektům, které skrze historii vypovídají o naší identitě. Pokud je budeme ignorovat, přehlížet nebo bez rozmyslu vyškrtávat z naší minulosti, může se spor o minulost stát jedním z ohnisek společenského konfliktu.“

Knihu nelze jinak než doporučit, neboť je klíčem k pedagogické práci s tak cennými „ostatky“ svržené diktatury proletariátu. Publikace úspěšně odkrývá mnohvrstevnatost historických narativů, motivace

ústředních aktérů diktatury a recepce ideologických sdělení masami. Pohled za závoj propagandy umožňuje dnešnímu čtenáři uvědomění, jak funguje manipulace a propaganda. Jak lze úspěšně skrze emoce ovlivňovat společenské nálady, očekávání, touhy, představy, ale i nenávisť a mstu. A také jak důležité je ve veřejném prostoru zachovat relikty diktatury s doplněnými okolnostmi jejich vzniku a poselství. Propagaci knihy navíc pomohla aféra ohledně její zadržené distribuce vlastní institucí.

Vojtěch Kyncl

Doreen PASTOR, *Tourism and memory: visitor experiences of the Nazi and GDR past*, Abingdon: Routledge 2022, 190 s.

Turismus má ve výzkumech paměti zvláštní místo. Často bývá zkoumán jako komerční fenomén či jako škodlivý „overtourism“, který ničí autenticitu kulturního dědictví a vede k rozkladu „domácích“ komunit. V širší debatě se také uchytil termín „dark tourism“, který klade důraz na voyeurský aspekt navštěvování míst tragických událostí bez jejich etické reflexe. Zdá se, jako by se k turismu nedůvěřivým autorům stýskalo po poutnících, jejichž cesty byly od počátku pojaty jako moment sebereflexe, kontemplanace a osobní transformace.

Germanistka a historička Doreen Pastor, která se zabývá historickou pamětí na University of Bath, se ve své knize zaměřuje na turismus do míst, která jsou pro současnou Evropu velmi citlivá. Ve své knize, která byla publikována v roce 2022 v nakladatelství Routledge v edici *Routledge Studies in Second World War History*, zkoumá návštěvnické reakce na návštěvu památníků nacistické a komunistické minulosti v Německu. Autorka si je vědoma výše popsaných kritických přístupů a sama se snaží o komplexnější pojetí turismu. Ve své práci proto spojuje turismus na jedné straně s popisem vývoje jednotlivých míst, jejich expozic, politik paměti s nimi spojených a jejich místa v širší krajině paměti. Na druhé straně pak turismus zasazuje do kontextu národní (tedy současné německé), evropské a potažmo globální paměti.

Základním materiálem pro její výzkum jsou pozorování a rozhovory se samotnými návštěvníky následujících míst: bývalé koncentrační tábory Flossenbürg a Ravensbrück, House of Wannsee Conference a bývalá věznice Stasi Bautzen II. Autorka udělala celkem 400 rozhovorů s návštěvníky a 100 z nich doprovázela v průběhu jejich prohlídky daného místa během léta 2016. Sama Pastor přiznává, že do výsledků jejího výzkumu z politických událostí zasáhly zejména evropská uprchlická krize, debata o brexitu a zvolení Donalda Trumpa prezidentem USA. Sama vybranou metodu sběru dat zdůvodňuje mimo jiné tím, že chce dát hlas turistům, kteří bývají objektem (často kritické) reflexe, málokdy je však jejich zkušenost brána odbornou komunitou v potaz.

Kniha kromě přehledu aktuálního výzkumu turismu ve vztahu k soudobým dějinám nabízí podrobnější vhled do proměn německé kultury vzpomínání, která je klíčovým referenčním rámcem pro celou knihu. Právě tyto politiky ovlivňovaly a stále ovlivňují podobu architektury i expozic, stejně tak velká vyprávění, která jsou s nimi spojena v médiích. Z této oblasti je pro porozumění zkoumaného fenoménu důležitých několik bodů. Zaprvé odlišná zkušenost návštěvníků z bývalé NDR a z bývalé SRN. Nepřekvapivě návštěvníci z bývalého východního Německa mají vlastní zkušenost s životem v diktatuře, která ovlivňuje jejich vnímání zejména věznice Bautzen II. Tento vliv však může mít různé podoby. Ne všichni obyvatelé východních částí země se mohou ztotožňovat se současným dominantním výkladem této kapitoly dějin, který je podle Doreen Pastor zaměřený zejména na represí a nezákonnost tehdejšího režimu.

Starší generace pak mohou být ovlivněny tehdejší politikou paměti spočívající v oficiálním antifašismu, povinnými školními návštěvami Buchenwaldu a dalších míst paměti. Tehdejší expozice návštěvníkům předkládaly dichotomický příběh o hrdinném boji komunistů proti fašismu, jehož přímým pokračovatelem byla v tehdejších pojetí SRN. V těchto expozicích nechybělo expresivní ztvárnění brutality panující v koncentračních táborech. Konfrontace se současnou podobou rekonstruovaných památníků u nich může vyvolávat odlišné reakce než u jejich spoluobčanů, kteří tuto vzdělávací politiku na vlastní kůži nezažili.

Zadruhé pak podle autorky hraje důležitou roli rodinná historie. Autorka u všech zkoumaných míst popisuje situace, kdy jsou návštěvníci motivováni k prohlídce expozic snahou vyrovnat se s aktivitami jejich rodičů či prarodičů v době druhé světové války. Autorka popisuje jak situace, kdy předci návštěvníků byli spolupracovníky nacistického režimu, tak případy, kdy se podíleli například na ukrývání židovských spoluobčanů. Opakujícím se motivem je, že toto období je v rodinné paměti spíše tabu a expozice slouží návštěvníkům jako prostor pro zasazení dílčích vzpomínek či fragmentů rodinné paměti do širšího kontextu. Přestože hlavní výzkumnou metodou je tradiční způsob získávání dat pomocí rozhovorů a zúčastněného pozorování, autorka si je vědoma jak

situační podmíněnosti získaných výpovědí, tak širokých souvislostí kultury vzpomínání, jichž jsou součástí.

Výzkum památníků je rozdělen na dvě části. První z nich postupně líčí vývoj jednotlivých destinací a rozebírá jejich aktuální podobu, včetně obsahu expozic. Ve druhé části pak jsou znovu postupně všechna místa nahlížena z úhlu pohledu návštěvníků. Data získaná z terénní části výzkumu jsou pak interpretována ve vztahu k širším souvislostem kultury vzpomínání a obecnějších fenoménů zkoumaných v paměťových studiích. V následujících odstavcích se zaměřím spíše na jednotlivá místa perspektivou návštěvníků, protože jde o ústřední část publikace a také jeden ze zdrojů její hodnoty pro výzkum kultury vzpomínání.

Hlavní tezí, kterou Doreen Pastor spojuje s výzkumem památníků ve Flossenbürgu a Ravensbrücku, je, že globální paměť na holokaust má významný vliv na podobu návštěv. Velká část návštěvníků má tak tendenci srovnávat návštěvu bývalého koncentračního tábora s návštěvou Auschwitz-Birkenau. Předmětem srovnání se stává jak síla emocionálního prožitku, tak míra hrůznosti podmínek vězňů: „Auschwitz je působivější, když člověk může vidět ty boty a představit si, že ti lidé v nich chodili (s. 90).“ Tomu také odpovídají nejčastější místa, ze kterých jsou pořizovány fotografie: krematoria, plynové komory, ostnatý drát apod. U mladších generací pak analogickou roli hraje vliv populární kultury, kdy svoji zkušenost ze sledování filmů srovnávají s tím, co vidí na místě.

V případech obou bývalých koncentračních táborů se v různých obdobích opakují návštěvnické interpretace, které spojují holokaust se současným děním. Návštěvníci tak například vyjadřují obavu z nástupu krajní pravice, nebo se kriticky vyjadřují k bytové výstavbě či supermarketu nedaleko památníku. Mezi časté návštěvnické reakce patří také různé projevy emocí. Řada návštěvníků v některých místech plakala či z nich odcházela v slzách. Autorka s emocionálním pohnutím spojuje i to, že se návštěvník či návštěvnice rozhodne expozici opustit či nějaké místo vynechat. Zdroje emocí jsou velmi rozmanité, od autentických míst masového vraždění přes konkrétní lidské osudy zachycené v expozici po filmové záběry pořízené těsně po osvobození tábora. Kromě smutku či lítosti se samozřejmě objevuje i celá řada dalších emocí, jako

je vztek (mj. i na nevhodně se projevující školní výpravu) nebo odstup od prezentovaného příběhu. Krajní emoce od šoku po zlehčování pak vzbuzuje část expozice v Ravensbrücku věnovaná sexuálnímu zneužívání žen. Podle autorky jsou návštěvníci konfrontováni s pro ně dosud neznámou perspektivou a je pro ně obtížné zařadit ji do převládajícího obrazu holokaustu.

Zatímco v případě bývalých koncentračních táborů je pozornost upřena primárně na oběti národního socialismu a příběhy pachatelů tvoří spíše kontext či doplnění, místo konání konference ve Wannsee staví do centra pozornosti pachatele. Určujícím momentem pro vnímání místa ještě před vstupem do expozic je vyrovnávání se s rozporem mezi závažností důsledků konference a malebností okolní krajiny i architektury. To svádí také k pořizování romantizujících fotografií zámečku a přilehlého jezera, které je pak (například na sociálních sítích) obtížné spojit s informací o historii místa, kdy byly pořízeny.

V tomto případě je podle autorky nevýraznější rozdíl mezi perspektivami zahraničních a německých turistů. Zatímco zahraniční návštěvníci chtějí vidět stopy po pachatelích a dozvídat se o průběhu konference, návštěvníci z Německa Wannsee prožívají spíše jako místo konfrontace s vlastní rodinnou historií. Návštěvníci a návštěvnice se často autorce svěřovali, že jejich prarodiče pracovali pro nacistický aparát, nebo že jejich příbuzní či známí podporují krajní pravici v současnosti. V souvislosti s tím, že samotná událost byla politickým aktem (jakkoliv se jednalo o schůzku utajenou a neoficiální), ve Wannsee návštěvníci také často diskutovali o paralelách s tehdejší politickou situací.

„Turismus a tranziční spravedlnost“ je pojmenovaná kapitola věnovaná bývalé věznici Bautzen II. Ta v celku knihy reprezentuje vzpomínání na diktaturu NDR, potažmo sjednocení Německa. Autorka upozorňuje, že v tomto případě jsou návštěvníky dominantně lidé z okolí památníku (Sasko) a případně dalších bývalých částí východního Německa. Poměrně početná je také skupina, která ve výzkumu uvedla, že má přímý vztah k věznici. 13 % návštěvníků je buď potomkem někoho z vězňů, nebo alespoň znali někoho, kdo zde byl zadržován.

Jako klíčové téma spojené s výzkumem památníku na místě bývalé věznice Bautzen II se ukázala možnost empatie. Autorka sama označuje

za cíl památníku vzbudit empatii s oběťmi. Přestože většina návštěvníků označovala své pocity z místa adjektivy jako „degradující“ či „nelidský“, neznamená to nutně, že prohlídka památníku vedla k větší empatii s oběťmi represí. V případě návštěvníků, kteří žili v NDR i v době své dospělosti, se často objevovala figura „nebylo to tak hrozné“. Sami pak poukazují na svoji zkušenost z vojenské služby (a vězení jako kázeňského trestu v jejím rámci). Vlastní zkušenost s nějakou formou represe či dohledu se tak ukázala spíše jako překážka v přijetí perspektivy vězňů z Bautzen II. U skupiny návštěvníků ze západního Německa byl odstup často spojen s vnímáním východoněmecké poválečné historie jako lokálního či „jejich“ příběhu, se kterým neměli motivaci se ztotožnit či mu hlouběji porozumět. Z těchto pozorování vyplývá, že samo emocionální působení na návštěvníka nevede zaručeně ke vzbuzení empatie s oběťmi.

Přestože samotná data sebraná v rámci výzkumu přináší intenzivní a často překvapivou zpětnou vazbu zejména pro autorské týmy a managementy zkoumaných památníků, sama autorka usiluje o jejich vztažení k širšímu rámci německé a potažmo evropské kultury vzpomínání. Teze, které ze získaných dat vyvozuje, představují nejen zprávu o stavu současné kultury vzpomínání, ale také důležitá výzkumná témata, která mohou být inspirativní i pro další badatelské projekty.

Na prvním místě autorka konfrontuje svá data s obecným přesvědčením, že návštěva památníku spojeného s tragickými událostmi 20. století by měla být transformativním zážitkem. Tedy, že návštěvník by měl reflektovat vlastní jednání v současnosti a posílit občanské postoje směrem k respektu k lidským právům a demokratickým hodnotám. Doreen Pastor ukazuje, že k tomuto procesu dochází, jen pokud se sami návštěvníci aktivně vztahují k minulosti. Nejčastěji jsou popsány případy, kdy prožité emoce přetaví buď do osobní sebereflexe, nebo hlubšího zájmu o téma. Je třeba zdůraznit, že v tomto ohledu vynívají výsledky výzkumu spíše skepticky v tom smyslu, že většina návštěv splní očekávání „zažít emoce“, které ovšem postrádají větší efekt na návštěvníkovy postoje. Autorka shrnuje, že lze emocionální reakce kurátorsky „naplánovat“, to však neplatí o výsledcích jejich působení na návštěvníky.

Jak jsem již naznačil výše, jedním z ústředních bodů knihy je význam původu návštěvníků, respektive to, zda vyrůstali v SRN, či v NDR. I v tomto bodě autorka poukazuje na to, že návštěvy památníků mohou často spíše potvrzovat stereotypy než budovat společenský dialog. Příčinou jsou zejména lišící se narativy o této kapitole dějin. Zatímco pro Němce původně ze SRN je podstatný důraz na represivní povahu režimu, ve které se utvrdí svojí návštěvou, pro návštěvníky původně z NDR je důležitější zkušenost žité každodenní reality, která však není v expozici přítomna. Autorka také upozorňuje, že německé památníky příliš nereflktují nejmladší generaci, která nezažila ani politiku paměti NDR, ani nemá zkušenost s životem v diktatuře, ale čerpá své představy o tomto období z globální popkultury.

Pouze velmi stručně se autorka věnuje praktice pořizování fotografií v rámci návštěvy památníků. V případě všech zkoumaných míst spojených s holokaustem dokládá, že němečtí návštěvníci fotografují pouze obecné fotografie celého místa a zahraniční turisté se často zaměřují na konkrétní ikonická místa jako jsou strážní věže, ostatní drát, rampy, koleje apod. To ovšem neplatí u věznic Bautzen II, kde většina návštěvníků pořizuje fotografie zachycující typické rysy vězeňské architektury. K tomu podle autorky přispívá i pozice tohoto místa jakožto nejznámější věznic Stasi, které tak do jisté míry v kultuře vzpomínání zastupuje všechna podobná zařízení.

K zachycení všech těchto fenoménů se autorka inspirovala celou řadou přístupů z oblasti paměťových studií, muzejních studií, visitor studies a dalších polí. Přestože samotný způsob sběru dat je spíše tradiční, výsledky z něj získané potvrzují teze dalších badatelů o dynamice současné kultury vzpomínání. Je škoda, že autorka více nepracovala s analýzou turistických platforem a sociálních sítí, ty by mohly její závěry obohatit o reakce návštěvníků, které by nebyly prestrukturované podobou autorčina dotazníku.¹ Právě tyto platformy jsou místem, kde se pro-

1 V českém prostředí se tématu věnují například následující texty: Čeněk PÝCHA, Místa paměti v digitálním prostředí, *HOP. Historie – Otázky – Problémy* 10, 1/2018, s. 32–45. Čeněk PÝCHA, Muzejní stroj: vzpomínání v muzeu a současné fenomény ve vystavování soudobých dějin, in: Jakub Jareš – Čeněk Pýcha – Václav Sixta (eds.), *Jak vystavujeme soudobé dějiny: muzeum v diskuzi*, Praha 2020,

pojuje zkušenost konkrétní návštěvy s aktuální podobou masového turismu. Jejich analýza by tak mohla prohloubit poznatky získané prostřednictvím rozhovorů a pozorování. To se nejvíce projevuje v části věnované pořizování fotografií, která je překvapivě stručná v kontrastu s tím, o jak rozšířenou praktiku jde, a také nejméně empiricky podložená.

Obecně lze říci, že se autorce podařilo představit fenomén turismu v komplexní podobě. Navštěvování míst spojených s tragickým rozměrem soudobých dějin se v knize ukazuje jako praxe, kterou ovlivňuje mnoho faktorů, rychle se proměňuje a je jen velmi obtížně předvídatelná. V tomto ohledu jde o velmi poučné čtení pro kurátory a ředitele památníků a muzejních institucí, protože dává nahlédnout, co vše je ve hře při procházení expozic. V rámci současného stavu výzkumu lze přístup autorky situovat mezi práce Wulfa Kansteinera, které opakovaně poukazují na limity současné paměti holokaustu, a Sharon Macdonald, která aplikuje striktně nehodnotící přístup k výzkumu masových fenoménů spojených s kulturou vzpomínání.²

Přestože kniha přináší celou řadu citací z výpovědí konkrétních návštěvníků, jejich socioekonomické a další charakteristiky či rodinné příběhy, je z mého pohledu při jejím čtení důležité zachovat si perspektivu, která je ve své podstatě neantropocentrická. Předmětem výzkumu nejsou jednotliví návštěvníci, ale abstraktní organismus kultury vzpomínání, v němž jsou situováni a jenž jim dává určité možnosti k vyjádření vlastní zkušenosti. Subjektivistické čtení knihy Doreen Pastor tak bude vždy reduktivní, protože autorka průběžně ukazuje, že návštěvu vždy paralelně ovlivňuje řada faktorů: fyzická podoba místa, zpracování

s. 103–135. Kamil ČINÁTL – Čeněk PÝCHA, *The Visuality of the Holocaust in the Digital Environment: Examining the Case of Pinterest*, in: Anna Artwińska – Anja Tippner, *The Afterlife of the Shoah in Central and Eastern European Cultures: Concepts, Problems, and the Aesthetics of Postcatastrophic Narration*, New York 2021, s. 296–312. Kateřina SIXTOVÁ, *Kulturní paměť a její funkce: případ Boženy Němcové*, diplomová práce FF UK, Ústav českých dějin, Praha 2019.

2 Sharon MACDONALD, *Memorylands. Heritage and Identity in Europe Today*, London 2013. Wulf KANSTEINER, *The Holocaust in the 21st Century: Digital Anxiety, Transnational Cosmopolitanism, and Never Again Genocide Without Memory*, in: A. Hoskins (ed.), *Digital Memory Studies: Media Pasts in Transition*, New York 2018, s. 110–140.

expoziční, dobové politické události, rodinná historie, populární kultura, převažující narativy o soudobých dějinách či dosavadní návštěvnické zkušenosti.

Z české perspektivy může být německá kultura vzpomínání často vnímána jako příklad dobré praxe, vedoucí ke vzniku kvalitních expozičních nabízejících silné a podložené interpretace, zohledňující etické aspekty vystavování tragických dějin a efektivně propojující minulost se současností. Případnost tohoto zájmu může posilovat také celá řada chystaných expozičních na místech spojených s nacistickým i komunistickým režimem (mj. bývalá věznice v Uherském Hradišti, věznice Cejl v Brně). Kniha Doreen Pastor přináší perspektivu založenou na empirickém výzkumu, která má potenciál znovu otevřít klíčové předpoklady současné kultury vzpomínání a také nabídnout kritický pohled na kulturu vzpomínání u našich západních sousedů. Skutečně současná muzea mají potenciál proměňovat postoje návštěvníků, nebo jde jen o výjimky? Jak má vypadat funkční a etická práce s emocemi na místech paměti? Co vše ovlivňuje návštěvnické zážitky? V tomto ohledu nabízí autorka možné odpovědi a zároveň její kniha otevírá celou řadu otázek, které vybízejí k dalšímu výzkumu.

Václav Sixta

SEZNAM AUTORŮ

Mgr. Václav Sixta, Ph.D.

Ústav českých dějin, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
Praha, Česká republika

Mgr. Kristina Broučková

Ústav politologie, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
Praha, Česká republika

Mgr. Lucie Česálková, Ph.D.

Katedra filmových studií, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
Praha, Česká republika

Mgr. Andrea Průchová Hružová, Ph.D.

Katedra sociologie, Institut sociologických studií, Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy
Praha, Česká republika

doc. Kamil Činátl, Ph.D.

Ústav českých dějin, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
Praha, Česká republika

Mgr. Karel Šima, Ph.D.

Ústav hospodářských a sociálních dějin, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
Praha, Česká Republika

PhDr. ThLic. Michal Sklenář, Ph.D. et Ph.D.

Ústav pro studium totalitních režimů
Praha, Česká republika

MODERNÍ DĚJINY
Časopis pro dějiny 19. a 20. století

MODERN HISTORY
Journal for the History of the 19th and 20th Century

Redakce / Editorial Board

Vedoucí redaktor / Editor-in-chief: Jan NĚMEČEK
Výkonný redaktor / Managing Editor: Jakub RAŠKA

Vědecká rada časopisu / Academic Council of the Journal:

Jana Burešová, Lukáš Fasora, Zdeněk Doskočil, Jan Hájek, Milan Hlavačka, Drahomír Jančík, Michal Pehr, Andrea Pokludová, Petr Prokš, Jakub Rákosník, Radka Šustrová, Luboš Velek, Martin Veselý

Mezinárodní vědecká rada časopisu

International Academic Council of the Journal:

Peter Becker (*Austria*), Christiane Brenner (*Germany*),
Mark Cornwall (*Great Britain*), Frank Hadler (*Germany*),
Dušan Kováč (*Slovakia*), Piotr Majewski (*Poland*),
Antoine Marès (*France*), Jelena P. Serapionová (*Russia*)

Jazyková a technická redakce: Kateřina Matušková, Filip Binder
Vydává Historický ústav AV ČR, v v. i. / Published by the Institute of History,
Czech Academy of Sciences, Prague

Časopis vychází dvakrát ročně / The journal is published twice a year

Adresa /Address: Prosecká 76, 190 00 Praha 9 – Nový Prosek

E-mail: raska@hiu.cas.cz

<http://www.hiu.cas.cz/nakladatelstvi/periodika/moderni-dejiny.ep>

ISSN 1210-6860 (Print)

ISSN 2788-3256 (On-line)

